

94(479.22)

ח 14

25 358

1908

מכון הלימודים
הלאומי
המרכז

5(47.929)

5-14-5

03. ჯავახიშვილი

5(473.22)

5 94

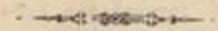
ქართველ ერის

ისტორია

~~###~~
25308

2974

1509

წიგნი პირველი.

თ. შ. ი. თუშანიშვილის გამოცემა.

საქართველოს
ენციკლოპედია
საქართველო

ტფილისი.
„ზრომა“. რუსის ქუჩა, № 3.
1908 წ.

წინასიტყვაობა.

8 წლის განმავლობაში ვცდილობდი ქართული საისტორიო წყაროები კრიტიკულად შემესწავლა და თანამედროვე საშენიერო მეთოდების საშუალებით ჩვენი ერის წარსული გამოეკვლია. ამ-
გვარმა კვლევა-ძიებამ დამარწმუნა, რომ მამამხვეული შეხედულება
ქართველ ხალხის მრავალ საუკუნოების ისტორიაზე, რომელიც ჩვენს
მწერლობაში წანადგა და ესეც გაბატონებულია, მხოლოდ საის-
ტორიო წყაროებისა და მეთოდების უცოდინარობაზე იყო დამუა-
რებული. 8 წლას შემობრუნდებითად შესწავლა ჩემი შეხედულო-
ბაც და დამანახა, რომ ჩვენი ერის წარსული ბევრად უფრო სა-
უფრადდებო და სტუდენტს ხშიერო უოფილა, ვიდრე ჩვეულებრივ გა-
ნათ ხოლმე.

უკანსხედა ოცი, მეტადრე ათი წლის განმავლობაში ბევრი
დიდ-მნიშვნელოვანი წერო აღმოჩნდა და გამოქვეყნდა, ბევრი ხელ-
ნაწერის აღწერა-აღიარა არის დაბეჭდილი; საჭირო იყო და ესეც
საჭირო არის, რომ უველა მასლები შეცნაურულად, საისტორიო
მეთოდების მიხედვით შესწავლილი და დაფასებული უოფილაო;
ამ მხრივ ჩვენი საისტორიო მწერლობა ჟურაც დიდ ფხას ვერ იხანს.
ზოგს ამის გამო ჰქონა კოდეც, რომ ვიდრე ამგვარი კვლევა-ძიება
დამთავრებული არ იქნება, ვითომც მანამდის არც ისტორიის და-
წერა შეიძლებოდა. ამგვარი აზრი შემდარადა და საქმისათვის
მაგებულად მამჩნია დასაკვირვებელია, თუ რომ ისტორიკოსსა გარ-
კვეულსა და გამოუკვეველს ერთი-ერთმანხეთში დომხალიეთ არკვს,
მამინ ამგვარს ნაწარმოებს არავითარი მნიშვნელობა არ ექნება.
მაგრამ თუ შეცნაური იმის, რაც უკვე კრიტიკულად გამოკვეულა
და შესწავლილია, თავს მოუერის და ჩაუკვირდება, ამნარი პრომა
სასარგებლოც არის და დროგამოშვებით ამ ხსათის თხზულებების
წერა აუცილებლად საჭირო და შეცნაურების წარმატების ხელს
უწყობს. სწორედ ამ მოსახრებით ვხელმძღვანელობდი, როცა ქარ-
თველ ერის ისტორიის წერას შევედგე: მე ვცდილობდი ამ თხზუ-
ლებაში მხოლოდ ისეთი ცნობები შეშეტანა, რომელიც თანამედრო-

5820-5102 4 R

ქილც ლცცლობს

ბიბლიოთეკა

ვე შერლობაში უკვე გამოჩვეული არის, ან რვა წლის განმავლობაში თვითონ შე შესწავლიდა შექნდა. ამიტომ ქართველ ერის ისტორიაში უკვე ჩვენის წარსულის დიდმნიშვნელოვან საკითხების შესახებ მოიპოვება ცნობები, არამედ შეტანილია ის, რაც თანამედროვე ცოდნისა და კვლევა-ძიების მიხედვით გამოჩვეულად უნდა ჩავთვალოთ. შემდეგში, როცა ქართველ ხალხის წასულის შესწავლა დაწინაურდება, ჩვენ ისტორიასაც ამ მხრივ შეტოვებულ დაუტოვებია: „ისტორია“ ოთხ წიგნად მაქვს განზრახული. პირველი წიგნი უნდა იყოს ხანის შეივსება ვიდრე VII სსუკ. პირველ ნახევარში, ანუ არაბების ბატონობამდე. შემორჩენილი — VII — XIII სსუკ., შესამუ — XIII — XV სსუკ., შემორჩენილი — XVI — XVIII სსუკუნის დასასრულამდე. რაც „ისტორია“ ქართველ მკითხველ საზოგადოებისათვის უნდა უფოთლიდეს დაწერილი და მართლდენ შეცნობებისათვის არა უფოთლად განკუთვნილია, ისე უნდა დაშვება, რომ წვრილმნი და დაწვრილებითი დასაბუთებით წიგნის კითხვა შეტად არ გამოქმედებინა; მაგრამ სამწუხაროდ ამ მოთხოვნილების აღსრულება უფოთლდენ და უფოთლდების არ შეიძლება: იქ, სადაც „ისტორიაში“ შე ჩემს ჟურნალ გამოქვეყნებულ მონოგრაფიულ გამოკვლევებზე ვამყარებ ჩემს შეხედულებას და დასკვნას, როგორც მაგ. ქართველ ტომების უფოთლდეს დროს გეოგრაფიულ მიმონხალვაში (თავი I), ქართველების კულტურის შესახებ (თავი II და VI) და ქართველების წარმართობის შესახებ (თავი III), შე იძულებული ვიყუ. რომ ჩემი აზრი და შესწავლის დაუსაბუთებელი არა უფოთლიდეს, „ისტორიაში“ მონოგრაფიულ თითქმის მთლად შეშეტანა. ამის გამო მოთხრობის ხასიათი „ისტორიაში“ ერთხანად არ არის. შემდეგ წიგნების ბეჭდვის დროს, შე გვინება, ეს ხალხი თაყიდან ავიდლო, იმიტომ რომ VII — XIII სსუკ. შესახებ ორი მონოგრაფიული გამოკვლევა — „საქართველოს შუა და მისი უფოთლების ისტორია“, „საქართველოს ეკონომიური ისტორია, წიგნი I“ უკვე დაბეჭდილი მაქვს; შესამუ ქართულ სამართლის ისტორია, წიგნი I“ დამთავრებული და დასაბეჭდავად დამზადებულია. ამნაირადვე საჭიროდ მიმაჩნია, ვიდრე ისტორიის მე-III და მე-IV წიგნები გამოვიდოდეს შემოწმითი თვლილ მონოგრაფიების გაგრძელება გამოქვეყნება.

ქართველ ერის ისტორია“ ხშირად ისეთ წაროებზე მაქვს დამყარებული, რომლებითაც წინად არა სარკველობდენ ხოდმე, და

2

სამაგიეროდ ბევრ შემთხვევაში მე არ მინარკებლნია და არ მიხედვლანებლია ისეთ წაროებით, რომლებზედაც განსაკუთრებით დამყარებული იყო წინად საქართველოს უფოთლდესი ისტორია; თვით თხზულებაც სულ სხვა ეკლამაზეა და ამის გამო არც განსაკუთრებულია, თუ რომ ჩემი შეხედულება ჩემი ერის წარსულზე წვეულებრივ შეხედულებისაგან არსებითად განიხილება. სამწუხაროდ შეტანს შემთხვევაში „ისტორიის“ საზოგადო ხასიათი ნებას არ მიძლევა ჟეოგრაფიულ და დაწვრილებით დამესხუთებინა, თუ რამ მიძლევა თხზულებაში ესა თუ ის ცვლილება შეშეტანა. რაც შეეხება ქართულ საისტორიო წაროების დარსებასა და იმ გარემოებას, თუ რა მიხეზებით არ ვხედმძღვანელობდი ჩვენის ერის უფოთლდეს ისტორიის გამოჩვევის დროს „ქართლის ცხოვრებით“, ამის შესახებ ამ წიგნის შესავალში იმიტომ არათეორია ხათქვაში, რომ ცალკე გამოკვლევა მაქვს დამზადებული „ისტორიის მიზანი და მეთოდები წინად და ესლა“, სადაც ამ საგნის შესახებ უფოთლდესი ცნობები მოიპოვება. როცა ეს წიგნი დაბეჭდება, იქ იპოვინის მკითხველი ქართულ წაროების კრიტიკულ მიმონხილვასაც. „ქართველ ერის ისტორია“ ამ საში წლის წინად არის დაწერილი და მხოლოდ ეხლა ელირის მას დაბეჭდება. ბოდიშს ვიხდი მკითხველის წინაშე, რომ ჩემდა ცდის მიუხედავად წიგნს მაინც კორექტურული შეცდომები შეეპარა: ჩემი სტამბები სამწუხაროდ სამეცნიერო წიგნების დასაბეჭდავით მიწეობილი არ არიან. მე აზრად მაქვს, ისტორიისათვის ძველ ნაშთებისა და მოღვაწეების სურათები და საგეოგრაფიო რუკები დამერთო, მაგრამ ამ წიგნისათვის ვერ მიხერხდა, იმედია, შემდეგში ამ დანაკლისსაც შევამსებ.

ჩემ მოვალეობად ვთვლი, გუდითადი მადლობა ვუძღვნა ამ ისტორიის გამომცემელს თ. ბ. ი. თუმიანიშვილს და ბ. ა. მდიანას და ბ. სურგულაძეს, რომელთაც ჩემ თხზულების გამოცემას ხელი შეუწვეს, განსაკუთრებით უგანასენულმა დამავალა მით, რომ ბეჭდვის დროს სტამბის თვალუერს ადევნებდა და წიგნის გამოცემას აქარებდა. ვისაც ერთი წიგნი მაინც დაუბეჭდა ჩვენებურ სტამბებში, ის ადვილად მიხედება რამდენი დრო და მოცაღეობა უნდა დაქვარგოს ადამიანმა, ვიდრე წიგნის ბეჭდვას დაამთავრებს.

ივ. ჯავახიშვილი.

2

3

ქარაგმთან ანუ შემოკლებულ სიტყვების მნიშვნელობა:

KB=Keilinschriftliche Bibliothek.

Латышевъ		Латышевъ. Извѣстiя древнихъ писателей, греческихъ и римскихъ, о Скиѣи и Кавказѣ.
Латышевъ, Извѣстiя.		

დესტუნის		პროფ. დესტუნისის რუსული თარგმანი პროკოპი კესარიელის O войнѣ персовъ съ римлянами, 2 წგნი.
დესტუნისის		

შინაარსი:

გვერდი:

წინასიტყვაობა 3—9

შესავალი 3—9

ისტორია და მეცნიერების სხვა დარგები: არქეოლოგია 3—5, ენათმეცნიერება 6, თქმულებათა მეცნიერება 6—9. უმთავრესი წყაროები 9.

თავი ზარეული. ქართველების ჩამომავლობა, სამშობლო და უძველესი ბინადრობა 11—62.

ქართული და მისი მონათესავე ენათა ჯგუფი 11—12:

ქართული და ინდო-გერმანული 12, ქართული და თურანული

12, ქართული განცალკევებულ ენათა ჯგუფს ეკუთვნისო 12—

13, ქართული და ელამიტური 13, ქართული აღაროდიალ

ჯგუფს ეკუთვნისო 13—14, პროფ. ჰ. შუხარდტის აზრი

14—15, ქართული და სემიურ-ქამიური ენათა ჯგუფი 15—

16, პროფ. ნ. შარდის აზრი—ქართული სემიურ ენათა ჯგუ-

ფის მონათესავეა 16—19.

ქართველების სპი შტო: ქართული, მეგრული, სვანური

19—20.

ქართველების სხვა-დასხვა სახელები: ეროვნების აღმნი-

შენელი საკვები „ხი“ 21—22; მუსკეები 22; ტაბალი 22,

ტიბარები 23, ჰიბერი, იბერი, ვირქ, იმერი, სშერ, ისშირი,

ეგერი, მეგრული 23, გურია 25; მოსსინიკი 24, ჭანიკი,

ჯანიკი, ჭანი, სანი ანუ ზანი 25, ლაზიკა 26.

ქართველების თავდაპირველი სამშობლო 26—28.

ცნობები ქართველ ტომების შესახებ: I. ასურელების

ცნობები—ტაბალი მე-IX სუკ. 28—30, მუსკეები მე-XI-ე

სუკ. 30, კოლხები 30—31; II, ბერძენ მწერლების ცნო-

ბები: 1) ჰეროდოტესი 31, 2) ქსენოფონტეს ცნობები:

კარდუხები, ტიბარენნი, ხადიბები; მოსსინიკები, კოლხები,

დრიდები, მაკრონები, სკვითინები 32—33.

მე-IV-ე საუკ. ქართველები ცდილობენ უფრო წრდილოეთითა ცხოვრობდნენ, ვიდრე მე-XI—VII-ე საუკ. 33—34, კიმერიელთა შემოსევა და ქართველების მიწა-წყლის დაპყრობა 34—35, ქართულ ენის კვალი მდინარე ახალში მცხოვრებ ხალხების ენაში 35—36. 3) სტრაბონის ცნობები 36—39: ჭებტაკოშტები—შვიდ სოფლები 37—39, სკადისა—შეკადიში 38; ქართველების ბინადრობის სივრცის შემცირება 39, კარინისა და ქსერქსინის ხალიბების გასომხება 39, სომეხ-ხალიბება 40. 4) არრიანეს ცნობები 40; ქართველი ტომები და ჭანები მე-VI-ე საუკ. ქრ. შ. 40; მე-VIII-ე საუკ. შავი ზღვის სამხრეთი ნაპირი ბიზანტიელებს ეჭირათ 40—41, მე-XII-ე საუკ. ქართველები იპურებენ და ტრანიზონის სამეფოს აარსებენ 41, ლაზები და ჭანები ეხლა 41—42; შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირს მცხოვრებთა ენა უკვანდია ქართული იყო, შვედურ-ლაზურ-ჭანურ შტოსა 42.

ამიერ-კავკასია 42: კოლხიდა I საუკ. 43, კოლხიდა მე-VI-ე საუკ. 43, კოლხიდას მცხოვრებნი 43—44, კოლხიდას მოსახლეობა 44, კოლხიდა შვედრებისა იყო 45, გურიასა და იმერეთში თავდაპირველად შვედრები ეოფილან 45, საგეოგრაფიო სახელები 45—46, იმერლები და გურულები გაქართველებული შვედრები არიან 46; მესხეთი 46; სვანეთი 46, სვან-კოლხები 47; იბერია 47—48, იბერიას სომხებმა მარები ჩამოაჭრეს 48, ამ მარების ბედი-იღბალი 49, იბერიის მცხოვრებნი 49—50.

როდის დაბინადრდნენ ქართველები კავკასიაში 50—52, ქვის ხანის დროს კავკასიაში მოსახლეობა არა უოფილა 52, რა ხანს ეგურების კავკასიის საარქეოლოგიო ნაშთები 53—54, კავკასიის უძველესი მკვიდრნი თავგრძელები ეოფილან 54, ქართველები და სომხები მერე მოსულან კავკასიაში 54, ქართველების უძველესი კვალი კავკასიაში არ უნდა ვეძიოთ 55. ურარტულები 55—56, ვანის წარწერები 56—60. ხეტელები 60—61. უმთავრესი წყაროები 61—62.

თავი მეორე. ქართველების უძველესი კულტურა . 63—82.

ქართველების მდგომარეობა XI—VII საუკ. 64; მუსკები 65—60, ტაბალი 66, ტაბალისა და მუსკის მდებარეობის

დახელოვნებული წარმოება 66—69. შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირს მცხოვრები ქართველები V—I საუკ. ქრ. წ. 69—70: ბარელების მაშინდელი კონომიური მდგომარეობა 70—71, იმათი თანამედროვე კონომიური მდგომარეობა 71—72; იქაურ მთაგლების კონომიური მდგომარეობა 72; მდებარეობის შემუშავება 73; მოსახლეობის წესი 73 ციხე-ქაღები 73—74; ზნე-ჩვეულებანი 74—75, სომარი და სომხურთ იარაღები 75; ქართველი ტომები დაქვეითებულან 75—66.

კოლხიდა 76—77, ჭენიოსები 77—78, სვანები 78, აღმოსავლეთი საქართველო 78—80; ვის ეკუთვნის კავკასიაში ნაპირნი უძველესი მდებარეობის იარაღები 80—82. უმთავრესი წყაროები 82.

თავი მესამე. ქართველების ეროვნული წარმართობა 83—117

წინხდელი აზრი ამის შესახებ და მისი დადგენა 83. ქართულ სახალხო თქმულებებში შერჩენილი უძველეს დროინდელ სარწმუნოებრივ შეხედულობის კვალი: ღვთაებათა უფროს-უმცროსობა ქართულ სახალხო ზოგადებაში 84, ქართული თქმულება იესო ქრისტის, ელია წინასწარმეტყველისა და წმ. გიორგის შესახებ 84—86, ამ თქმულების მინაარსის მნიშვნელობა და აზრი 86—89; ღმერთის დასურათება ქართულსა და სვანურს თქმულებებში ქვეყნის შესაქმნის შესახებ 89—91; წმიდა გიორგის ძლიერება, გამხატული იმერულ თქმულებაში 91, წმ. გიორგის ამგვარივე თვისებები ხეხურ თქმულების თანხმად 92—93 ღვთაებათა უფროს-უმცროსობა უკვლა განხილულ თქმულებათა მიხედვით 93—94; საქართველოში წმ. გიორგის განსაკუთრებითა სვეტურ თავუანსა 94, მის სახელობაზე შრავლი ეკლესია აშენებული 94—96; წმ. გიორგის ქართველების წარმართობის დროინდელ მთავარ ღვთაების ადგილა უკავია: თეთრი გიორგობა და მთვარის ხატობა სტრაბონის აღწერილობის თანხმად 98—103, მთვარის მსახურების კვალი ფშავ-ხევსურეთში 103—104, ქართლში 104—105, დასავლეთ საქართველოში 105—109; ორშაბათი ეოფილა ქართველების უქმე დღე 110; მთვარე მამრობითი სქესისა ქართველების შეხედულობის თანხმად

110—111; უველკან, სადაც წინაჲ ქართველები ბანადრობდნენ, მთვარის თავუანისცემა გავრცელებული ეოფილა 111—112. ღრუბელთა ბატონი და ღაზარეობა 112—114. ქართულ მნათობთა თავუანისცემის შედარება სხვა ერთა ამგვარსვე სარწმუნოებასთან 115—117, უმთავრესა წვაროება 117.

თავი მეოთხე. ქართველების პოლიტიკური მდგომარეობა XI—I საუკ. ქრ. წ. 118—124.

ბრძოლა ქართველებსა და ასურელებს შორის 118, ასურელების გამარჯვება 119—120; ბრძოლა ურარტელებსა და ასურელებს შორის 120—121; ქართველების დაუღწერება და დაქვეითება 122 ახემენელთა ბატონობის ხანა 122—123. ქართველი ტომები მე-IV-ე საუკ. ქრ. წ. დამოუკიდებელი ეოფილან 223. ქართველ ტომების მდგომარეობა II—I საუკ. 124. უმთავრესი წვაროება 124.

თავი მესამე. საქართველოს ცხოვრება და თავგადასავალი I—VII საუკ. ქრ. წ. 125.

რომაელების შემოსევა საქართველოში და გამარჯვება 66 წ. ქრ. წ. მეფე არტაქსის დროს 125—127, ლაზიკის მეფე არისტარხი 127, რომაელების დამკვიდრება იბერიაში 127. იბერიის სახელმწიფო წეს-წესობილება 128—129 ზართელ-რომაელების ომი სომხეთის გამო, იბერიის მეფე ფარსმანი და მისი ძმა მიჭრდატი მონაწილეობას იღებენ 129—130, ქართველებმა გაიმარჯვეს 130, მიჭრდატის გამეფება სომხეთში 131, ფარსმან მეფე და მისი შვილი რადამისტო მიჭრდატს ებრძვიან და სომხეთის დაპყრობა სწადანთ 132—133, რადამისტო იმარჯვებს 133—134, რადამისტის სიმეცხრე და სომხეთიდან განდევნა 134.

მიჭრდატი ქართველთა მეფისა და რომის სახელმწიფოს მეგობრობა 134, მცხეთის წარწერა 73 წ. ქრ. წ. 134, მაგობრული განწყობილება იბერიისა და რომის შორის 114—117 წლებს შუა 135, მეგობრული განწყობილება იბერიის მეფის ფარსმანისა და ადრიანე და ანტონინე კეისრებს შორის 135—136.

სასახელთა გვარის გამეფება სპარსეთში 136. სკვითების შემოსევა დასავლეთ საქართველოში 225—260 წ. 137.

იბერიის გაქრისტიანება მე-IV-ე საუკ. 137. იბერიის ორად გაყოფვა 368 წ. მეფე სურმაგის დროს, თავიანთ ნაწილში სპარსელებმა შეუვედ ასფაგური დანიშნეს 138—139; იეზიდებრდ II-ის მოქმედება იბერიისა და სომხეთში 140—141.

ლაზიკის მდგომარეობა ბიზანტიის მფარველობის ქვეშ 141—142, ლაზიკის მეფის გუბაზის აჯანყება 456 წელს 142—143.

საკურების შემოსევა იმიერ-კავკასიაში 143, ვანტანგ მეფის ამბოხება სპარსეთის წინააღმდეგ 484 წ. 143—145. ბაზდაკი და მისი მოძღვრება 146. იბერიის ამბოხება სპარსეთის წინააღმდეგ მეფე გურგენის დროს 147—148, 532 წლის „სუგუნო ზაფი“ ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის 149, მეფობის მოსპობა იბერიაში 532 წელს 149—150.

ბიზანტიელების მოქმედება ლაზიკაში 150—151, ლაზიკის სეფორ გუბი 151, მონთხილია 151—152; ლაზიკის აჯანყება ბიზანტიელების წინააღმდეგ და სპარსელების მოწვევა 152; სპარსელებისა და ბიზანტიელების ბრძოლა ლაზიკის გამო 153, სპარსელების გამარჯვება 154; ხოსრო მეფის ვერაგული განზრახვა 154—155, ვერაგობის გამო-აშკარაება და მეფე გუბაზის განდგომა სპარსელებისაგან 155; ბიზანტიელების მეშველი ჭარი 155—156; სპარსელების თავ-გამოდებული ბრძოლა ბიზანტიელების წინააღმდეგ 156—157 სპარსელების დამარცხება და ლაზიკიდან განდევნა 549 წელს 157—159. იფხაზების აჯანყება ბიზანტიელების წინააღმდეგ 160, ამბოხების ჩაქრობა 166. ბრძოლა ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის ლაზიკაში 551 წელს 160—163. მეფე გუბაზის მოკვლა 554 წელს 163—164, აღშფოთებულ ლაზიკების თათბირი ქვეყნის ბედ-იღბალზე 164—169, წათეს გამეფება ლაზიკაში 165—166. მისიძიელების აჯანყება ბიზანტიელების წინააღმდეგ 166; ბიზანტიელებმა ლაზიკაში სპარსელები სპინლად დამარცხეს 554 წელს 166—167. მეფე გუბაზის მკვლელების გასამართლება და დასჯა 167. მისიძიელთა დასჯა 167. ჭანების დამორჩილება ბიზანტიელების მიერ 556 წელს 168. 563 წლის ზაფი ბიზანტიელებსა და სპარსელებს შორის 168, სვანეთის მდგომარეობა 168—169. უმთავრესი წვაროები 169—170.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი .

თვითოვეულ ერის ისტორია დამყარებულია ხოლომე განსაკუთრებით წერილობითს საბუთებსა და ნაშთებზე; მეცნიერების სხვა დარგები მხოლოდ დამატებითს მასალებს აწვდიან მას; მაგრამ უძველესს ხანაში, როცა ხალხს ჯერ მწერლობა შექმნილი არა აქვს, ისტორია თავის მასალებს მხოლოდ არქეოლოგიასა, ენათმეცნიერებასა და სარწმუნოებათა-მეცნიერებაში ჰკრებს. ამ შემთხვევაში მათ დამატებითი-კი არა, არსებითი მნიშვნელობა აქვთ.

მართალია, მეცნიერების საბედნიეროდ ზოგჯერ მეზობელ ერების საისტორიო თხზულებებში ცნობები მოსამზღვრე ხალხის შესახებაც აღმოჩნდება ხოლომე და მკვლევარი ამ გვარ ცნობებს ზურგს არ შეაქცევს, მაგრამ მაინც არქეოლოგია, ენათა-მეცნიერება და სარწმუნოებათა მეცნიერება რომ არ ეშველებოდეს, მართო უცხო ერთა ცნობებით ისტორიკოსი რას გახდებოდა.

თვითოვეულ ხალხის ცხოვრების უძველეს დროიდან ^{არქეო-} ჩვენამდის იარაღისა, ჭურჭლისა და სხვა ამგვარ ნივთების ^{ლოგია.} გარდა არაფერს არ მიულწევია. ეს ნაშთები ჯერ არქეოლოგიამ უნდა ააღაპარაკოს, ხოლო მერე ისტორიკოსსაც შეუძლიან თავისთვის გამოიყენოს. მართალია არქეოლოგიის კვლევის თვისება საისტორიო კვლევა-ძიებისაგან არსებითად განირჩევა: არქეოლოგია თავის ცნობებს უსახელო და უპიროვნო ნაშთებზე ამყარებს, — თუმცა ყველასათვის ცხადია, რომ ჭურჭლისა და იარაღის სხვადასხვა აბალი ნიმუშები რომელიმე ნიჭით დაჯილდოვებულ ადამიანების ნაწარმოები უნდა იყოს, მაგრამ რაკი მეცნიერებას არ შეუძლიან გამოარკვიოს, ვინ იყვნენ სახელდობრ ეს ნიჭით დაჯილდოვებული პირები,

თვით საგნებს აქცევს ყურადღებას და მათს წარმატებასა და განვითარებას საზოგადოების განვითარებადა სთვლის, ანუ საზოგადო ნაწარმოებად მიიჩნია.

ვინ მიაგნო პირველად ცეცხლს, ვინ მოიგონა ქვის იარაღის მომზადება, ლითონის შემუშავება, ეს, ყოველთვის და ყველასათვის საიდუმლოდ დარჩება; ხოლო როდის გაიცნეს ადამიანებმა იარაღისა და ქურჭლის მომზადება, სხვისგან შეიტყუა ამა თუ იმ ერმა, თუ თითონ მოიგონა, არქეოლოგიის ამის გამორკვევა შეუძლიან და ბევრგან გამორკვეული აქვს კიდევ.

ამ უკანასკნელ 20—30 წლის განმავლობაში არქეოლოგიამ ისეთი მტკიცე სამეცნიერო კვლევის მეთოდები შეიმუშოვა, რომ მას შეუძლიან ქრონოლოგიურად სწორე, ან შედარებით, ან დაახლოვებით განსაზღვრული, სრულებით სანდო ცნობები მოაწოდოს ხოლმე ისტორიკოსს. მას ბევრჯელ შეუძლიან გამოარკვიოს, ადგილობრივ არის გაკეთებული და გამოგონილი ნივთი, თუ უცხოეთიდან არის შემოტანილი და შეთვისებული. ცხადია, არქეოლოგია ისტორიის უძველეს ხანისათვის მთავარ საგნად უნდა ჩაითვალოს.

მაგრამ შემდეგ დროისათვისაც, მაშინაც, როცა წერილობითი საბუთები ბლომად მოიპოვება ხოლმე, ამ მეცნიერების დარგს ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. აუცილებლად საჭირო; იმიტომ რომ რაც უნდა უხვი წერილობითი საბუთები გვქონდეს შეკრებილი და ენათმეცნიერებისა და სარწმუნოებათმეცნიერების ცნობები მხედველობაში იყოს მიღებული, მაინც თვითთვით ეროვნების ყოფაცხოვრებას ნათლად ვერ წარმოვიდგენთ, თუ კი იმ ერის ნაწარმოებისა და ცხოვრების ნაშთი თვალწინ არ გვექმნება. რაც უნდა იყოს, მაინც ცალიერი სიტყვა საგნის ვითარებას ვერას გზით ვერ დაგვისურათებს; როგორც მაგ., სიტყვა „**ჯანი**“ საქმარისი არ არის, რომ წარმოვიდგინოთ, რანაირი იყო იგი, იმიტომ რომ ჯამი შეიძლება უბრალო თიხისაც იყოს, შინაქრითა და ფერადი წამლებით დასურათებულიც, ან არა და თუჯისა, ან ვერცხლისა ან ოქროსი (ხოლო ამ გარემოებას, თუ რა მასალიდან და როგორ არის გაკეთებული ნივთი, დი-

დი მნიშვნელობა აქვს ისტორიკოსისათვის, როცა მას ერის კულტურის შესწავლა ჰსურს), — ამგვარადვე მთელ მაშინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებას მხოლოდ მაშინ წარმოვიდგენთ, როცა იმ დროინდელი ნაშთები, ნივთები და საგნები თვალწინ გვექმნება და საფუძვლიანად შევისწავლით.

ნივთიერ ნაშთების შემდეგ ერის პირვანდელ ყოფაცხოვრებისა და მის თანდათან განვითარების შესახებ ყველაზე უფრო მეტს ცნობებს ადამიანის ენა და ის მეცნიერება გვაძლევს, რომელიც მას იკვლევს; იმიტომ რომ ენას, რაც უნდა განვითარებული და წარმატებული იყოს იგი, ყოველთვის ისეთი სიტყვები და ანდაზებიც ბლომად შერჩება ხოლმე, რომელიც ეროვნების ცხოვრების უძველესს, თავდაპირველ ხანას ეკუთვნის და მაშინდელ საზოგადოებრივ ვითარებასა და აზროვნებას გვიხატავს.

ენის აგებულება ერის სულიერ თვისებების შესწავლას გვიადვილებს; ენის ნათესაობა სხვა ენათა ჯგუფთან ერის მონათესავე და მახლობელ ხალხებსა და მათს თავდაპირველ სამშობლოს შესახებ ცნობებს გვაწვდის; უცხოეთიდან შემოტანილ სიტყვების შესწავლა საშუალებას გვაძლევს გავიგოთ, რომელ ხალხთანა ჰქონია ამ ერს დამოკიდებულება, ვისა და რაგვარი გავლენა ჰქონია მასზე; საგეოგრაფიო სახელების შესწავლა ერის თავდაპირველ მოსახლეობის ალაგისა, მის თანდათან მოძრაობისა და გარდიგადმოსახლების შესახებ ცნობებს გვაძლევს; ხოლო სიტყვების მნიშვნელობის დაკვირვება ერის კულტურის წარმატებასა და განვითარებას გვიჩვენებს. მაგალითად, თუ ჩვენ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ქართულად უძველესს დროს სიტყვა „მღერა“ მართა ხმით სიმღერას, გალობას კი არ ნიშნავდა, არამედ ცეკვასაც, თამაშობასაც, მაშინ შეგვიძლიან დავასკვნად, რომ ქართველების თავდაპირველი ცეკვა და სიმღერა ერთი-ერთმანეთისაგან განუშორებელი, განუყრელი იყო და მხოლოდ შემდეგ სიმღერა ცეკვას მოშორდა და საკუთარ განვითარების გზას დაადგა; ამგვარადვე სიტყვა „მამასახლისი“ სხვა და სხვა მნიშვნელობის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ საქართველოს მთელი უძველესი სახელმწიფო წესწყობილება გვაროვნობითს ნიადაგზეა აღმოცენებული და სხვა.

ენათ-
მეცნიერ-
ება.

**თქმულე-
ბათა-მე-
ცნიერება.**

ერის უძველესს რწმენისა და ღვთაებათა შესახებ თქმუ-
ლებების შესწავლაში ისტორიას თქმულებათა მეცნიერება
ეხმარება. ეს ისეთი დარგია, რომ უამისოდ ერის თავდა-
პირველ ისტორიის წარმოდგენა შეუძლებელია. რანაირი
უძველესი სარწმუნოებაც უნდა იყოს, ყველას ერთი საზო-
გადო თვისება აქვს—ყველაში კეთილ და ავ სულების რწმე-
ნას უმთავრესი ადგილი უკავია; სარწმუნოება არ მოიძე-
ვნება, რომელსაც კეთილ და ავ სულების არსებობა გვე-
მოუტანელ ქეშმარიტებად არ მიიჩნდეს. ან კი რა გასა-
კვირველია! განა ადამიანს ძილსა და სიზმარში რომ თა-
ვის ცოცხალი, ან მკვდარი ნათესავი და ნაცნობი მოეჩვენ-
ებოდა ხოლმე, არ უნდა ეფიქრა, რომ კაცს ორნაირი არ-
სება და თვისება უნდა ჰქონდეს: ერთი ხორციელი, ნივთი-
ერი, მეორე—სულიერი, რომელსაც შეუძლიან სურვილისა-
მებრ ხორციელ ბუნებას განშორდეს და სხვას მოეჩვენოს.
რომ ადამიანს ნივთიერ ბუნების გარდა სულიერი არსებაცა
ჰქონდა, ამის საბუთს ველური ადამიანი ხშირად ხედავდა
ხოლმე: განა ადამიანის სიკვდილი ამას ცხადად არ ამტკი-
ცებდა? საკმარისი იყო მომავლადეს უკანასკნელი სულთქმა
ამოეშვა, სული განეტევა, რომ მაშინვე წუთისოფელს გამო-
სალმებოდა,—უძრავი გვამი დარჩენილიყო. ალბად, სწორედ ის
სული იყო ადამიანის მაცოცხლებელი, რომელიც „სულთ-
მობრძავემ“ სიკვდილის წინ განუტევა; ალბად, ეს ის ადამი-
ანის სულიერი ბუნებაა, რომელიც სიცოცხლის დროს კაცს
სიზმარში აჩრდილიაფით მოვლანდებოა, ასე უნდა ეფიქრა
ველურ ადამიანს; ამაზეა დამყარებული თვითოველი უძვე-
ლესი სარწმუნოებაც.

ყოველ სარწმუნოებას, რასაკვირველია, თან ახლავს ხოლ-
მე სხვა და სხვა თქმულებები ღმერთებისა და მათ მოქმედების
შესახებ, რომელთაც მითებს ეძახიან. თუმცა თვითველი
ამგვარი თქმულება ერთ რომელიმე ნიკით დაჯილდოვებულ
მგოსნის შეთხზული იყო ხოლმე, მაგრამ გარდმოცემითა
და თაობითითაობამდე იმდენად შეცვლილი და გადაკეთე-
ბული არის ხოლმე, რომ იგი ჩვენთვის სახალხო ნაწარმოე-
ბია, მთელ ერის შეთხზული. იქ გამოიხატება მთელ ხალხის

რწმენა, აზროვნება, ზნეობა და საზოგადოებრივი წეს-
წყობილება. ამ თქმულებების ხასიათი სხვა-და-სხვა პირობებ-
ზეა დამოკიდებული: ჯერ ერთი რომ გარეგან ბუნებას და მის
მრავალგვარ მოვლენასა და მერე თვით ადამიანის სიკვდილ-
სიცოცხლეზე. ცხადია, მაგ., რომ მზე ისეთ ქვეყნის მცხოვრებ-
ლებს შეეძლოთ კეთილ ღვთაებად აღეარებინათ და თაყვანი
ეცათ, სადაც უმზეროდ საშინელი სიცივე იცის, სადაც მხო-
ლოდ მზის შუქი ათბობს ადამიანს და ყინვისაგან იფარავს,
და არა იქ, სადაც მზის პაპანაქება ყველაფერს ბრუკავს და
აშრობს; ასეთ ცხელ ქვეყნებში მზრწყინავი მზე ადამიანს
მკაცრ, უღმობელ და გულქვა ღვთაებად, ხოლო მთვარე
გულკეთილ და ადამიანის მფარველ ღვთაებად უნდა აღეარე-
ბინა და გაელმერთებინა, იმიტომ რომ ცხელ ქვეყნებში მხო-
ლოდ მთვარიან ღამეს ისვენებდა სულდგმული მზის საშინელ
სიცხოვლისაგან, მხოლოდ მაშინ შეეძლო ადამიანს გრილად
და არხეინად გზას გასდგომოდა, იმიტომ რომ ადამიანის
ცხოვრებას აქ მხოლოდ მთვარე უწყობდა ხელს. ცხადია
აგრედვე, რომ წყალს, ვითარცა ბედნიერების მომანიჭებელ
ღმერთს, ისეთს ქვეყანაში დაუწყებდნენ თაყვანისცემას, სადაც
იგი ნაკლებათ იყო და სადაც მისი თვითოველი წვეთიც კი
ძვირფასია, სადაც სიცხისაგან დამაშვრალ ადამიანს წყალი
ძალ-ღონეს უბრუნებდა და არა იქ, სადაც წყალი ყოველ
ნაბიჯის გადადგმაზე ჰხედებოდა ადამიანს, სადაც იგი უხვად
მოიპოვებოდა და ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. რასაკვირვე-
ლია, უბინადრო, მეცხვარეობის მიმყოფი ხალხი თავის ღმე-
რთებსაც მეცხვარის სახით წარმოიდგენდა, ხოლო მეომარ
ერის წარმოდგენით ღვთაება სისხლის ღვრისა და ომიანობის
მფარველი უნდა იყოს.

თქმულებების ხასიათსა და მიმართულებაზე ზემოაღნი-
შნულ პირობებს გავლენა, რასაკვირველია, პირვანდელ დროს,
მათს შეთხზვის დროსა ჰქონდა. ერთხელ შექმნილ თქმულებას
ღვთაების შესახებ მრავალ საუკუნოების განმავლობაში ერთი
თაობა მეორე თაობას უნდერძებდა ხოლმე; რასაკვირველია,
ამის გამო თვით თქმულებაც შეუმჩნეველად იცვლებოდა, ხან
ემატებოდა, ხან აკლდებოდა ხოლმე; დროთა განმავლობაში

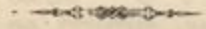
თვითოეულ ერის ცხოვრების პირობები იცვლებოდნენ ხოლმე: უბინადრო მიწაზე ფეხს მოიკიდებდა, ჯერ მარტო მიწის-მოქმედებას, ვერე აღებ-მიცემობასაც შეუდგებოდა ხოლმე; ზოგჯერ იგი თავის თავდაპირველ სამშობლოდგან დაიძვრებოდა და სხვა ქვეყანაში გადასახლდებოდა ხოლმე, ისეთ ქვეყანაში, სადაც ბუნებაცა და ცხოვრების პირობებიც სულ სხვანაირი იყო. როცა გადასახლებული ხალხი თავის ახალ მიწა-წყალს შეეჩვეოდა და თავის წინანდელ სამშობლოს დაივიწყებდა, მაშინ მომავალ, ახალ-ახალ თაობისათვის ღვთაებების შესახებ თქმულებებში ბევრი რამ გაუგებარი ხდებოდა და აწის-გამო ხალხი ახალ პირობების მიხედვით თავის ძველ თქმულებებს შეუმჩნევლად სცვლიდა. ამის გარდა, ური არ მოიპოვება დედამიწის ზურგზე, რომელსაც მეზობელ ხალხებთან რაიმე დამოკიდებულება არა ჰქონოდა; ყოველთვის ასე ყოფილა, რომ ერებს ერთი-ერთმანეთზე გავლენა ჰქონიათ; მაგრამ ზოგჯერ ერთი ხალხი შეორეს სჯობნიდა ხოლმე, სხვებზე უფრო ძლიერი იყო მკლავ-იარაღით, თუ შეძლებით, თუ გონება-მახვილობითა და ნიჭით და ამისდაგვარად სხვებზეც მეტი გავლენა ჰქონდა; ეს გავლენა რასაკვირველია ხალხის თქმულებებზედაც კვალს აშჩნევდა ხოლმე: ზოგჯერ ერთი მეზობლები აგან თქმულებებს ითვისებდა, ან არადა თავის თქმულებებს მეზობლების თქმულებების ზეგავლენით შეუმჩნევლად ამახინჯებდა და ასხვაფერებდა ხოლმე.

ამიტომ თვითოეულ ხალხის თქმულებების პირვანდელ სახის აღდგენა, თუ არ განსაკუთრებულ სამეცნიერო კვლევადიების საშუალებით, სხვაფრივ შეუძლებელია. იმისდა-მიხედვით თუ როგორ და რანაირ გარემოების გავლენით იბადებოდა და იცვლებოდა ხოლმე თქმულებები ღვთაებათა შესახებ, თქმულებათა მეცნიერება შემდეგ უმთავრეს გარემოების გამოკვლევას აქცევს ხოლმე ყურადღებას: 1) ადგილობრივია თქმულება, თუ უცხო ხალხისაგან შეთვისებული? შესაძლებელია თქმულება ბევრ სხვა ქვეყნებშიაც იყოს გავრცელებული და ვგრძელ წოდებულ „მოარულ“ თქმულებათა ჯგუფს ეკუთვნოდეს, ან მეზობელ ხალხისაგან ყოფილიყოს შეთვისებული; 2) თუ თქმულება ადგილობრივია, ზოგიერთი

მისი ნაწილები ხომ დამახინჯებული არ არის? აქაც შესაძლებელია ზოგიერთი ნაწილები მეზობელ ერების თქმულებებიდან ყოფილიყოს შეთვისებული, ან არადა ცხოვრების პირობების შეცვლისა და შთამომავლობით გარდამოცემის გამო შეუმჩნევლად დამახინჯებულიყოს. მეცნიერება რასაკვირველია თვითოეულ ხალხის უძველეს რწმენისა და მითოლოგიის აღდგენასაც ცდილობს, და თუმცა ეს ძნელი და რთული საქმეა, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში მაინც თავის მიზანს პირიანად ასრულებს ხოლმე.

ამ სამ მეცნიერების დარგის დახმარებით მეცნიერს უძველეს ხანის ისტორიის აღდგენა შეუძლიან: იქ სადაც ისტორიკოსს არქეოლოგია უმტყუნებს, ენათმეცნიერება და თქმულებათა მეცნიერება მოეხმარება და ნაკლს აესებს ხოლმე.

უმთავრესი წყაროები:

O. Montelius. Die älteren Kulturperioden in Orient und in Europa. Die Methode. 1903.
O. Schrader. Sprachvergleichung und Urgeschichte. Zur geschichte und Methode der linguistisch-historischen Forschung 1906.
Wundt. Uölkerpsychologie II, 1. Theil. Mytus und Religion, 1905.

თბილისის უნივერსიტეტი.

ქართველების სამშობლო და უძველესი ბანადრობა.

თუმცა ქართველ ერის უძველეს ისტორიის დაწერა მეტათ ძნელი საქმეა იმიტომ, რომ არც ენათმეცნიერებას, არც სარწმუნოებათა მეცნიერებას, არც არქეოლოგიას ჯერ საკმარისი ცნობები არ მოუწოდებია ისტორიისათვის, — ჩვენი ხალხის წარსული ამ მხრივ ძალიან ნაკლებად არის შესწავლილი, — მაგრამ მაინც ზემოაღნიშნულ მეცნიერების სამ დარგის შიერ გამორკვეული მკირეოდენი მასალებიცა და ასურულ, ბერძნულ და რომაულ საისტორიო წყაროების ცნობები ბევრ შემთხვევაში ქართველების ისტორიის უძველეს ხანას სრულებით ახალს და საგულისხმეირთ შუქსა ჰფენენ. ამიტომ ისტორიკოსი მოვალეა იმ მკირეოდენითაც, რაც უკვე გამორკვეულია მეცნიერებაში, ისარგებლოს და თავის მიზნისთვის გამოიყენოს.

თვითველ ერის უძველეს ხანის ისტორიის შესასწავლად დიდი მნიშვნელობა აქვს ეროვნულ მონათესაეობას. იყო დრო, როცა ერთა ნათესაობის ერთად ერთ საბუთად მხოლოდ ენა ითვლებოდა: თუ ორი სხვადასხვა ხალხი ერთს მონათესაეე ენას ლაპარაკობდა, მაშინ მათ მოძეე ერთა სთვლიდნენ ხოლმე. მაგრამ დიდი ხანია უკვე, რაც დამტკიცებულია, რომ ბევრჯელ ენათა ნათესაობა ანთროპოლოგიურ მონათესაეობას არ ამტკიცებს; შეიძლება, მაგალითად, რომელიმე ერთი ანთროპოლოგიურად მონლოლებს ეკუთვნოდეს, მაგრამ დროთა განმავლობაში საკუთარი დედა ენა დაევიწყოს და უცხო ენა დედა ენად გადაჰქეოდეს. ამიტომ ეხლა ერის მონათესაეობის გამოსარკვევად მეცნიერება ორგვარ საშუალებასა ხმარობს: ენათმეცნიერულსა და ანთროპოლოგიურს, თუ რომელ ანთროპო-

ქართული
 და მისი
 მონათესა-
 ეე ენათა
 ჯგუფი.

ლოგიურ ჯგუფს ეკუთვნიან ქართველები, ამის შესახებ ქვე-
 მოდ იქნება ლაპარაკი, ეხლა კი ქართულ ენის მონათესაე-
 ბას უნდა შევხვით. რა აზრისა იყო ქართულ ენის აგებუ-
 ლობის შესახებ მე XI-ე საუკ. ქართველი მეცნიერი და ფი-
 ლოლოგი იოანე პეტრიწი, ჩვენ არ ვიცით იმიტომ, რომ
 არც იმისი, არც სხვა ქართველ ლრამატიკოსების თხზულებე-
 ბი ჯერ აღმოჩენილი არ არის; მაინც და მაინც ქართულ
 ენის სხვა ენათა ჯგუფთან მონათესაეობაზე, არა მგონია, იქ
 რაიმე ცნობები უფილიყოს იმიტომ, რომ მაშინ შედარები-
 თი ენათა მეცნიერება არ არსებობდა. არც ანტონ კათალი-
 კოზი ეხება ამ საკითხს.

ქართულ ენას ამ მხრივ პირველად ევროპელმა მეცნიე-
 რებმა მიაქციეს ყურადღება. ბევრი სხვა-და-სხვა აზრი გამო-
 თქმულა ქართულ ენის შესახებ, მაგრამ სამწუხაროდ მეცნი-
 ერთა უმეტესს ნაწილს, რომელნიც კი ამ საგანზე სწერდნენ
 ხოლმე, ქართულისა არა გაეგებოდათ რა.

**ქართული
და ინდო-
გერმანუ-
ლი.**

იყო დრო, როცა ზოგიერთი მეცნიერები ამტკიცებდ-
 ნენ, ქართული ინდო-გერმანულ ენათა ჯგუფს ეკუთვნისო.
 ამ აზრისა იყო მაგ. ლეიბნიცი, ბროსე და ფ. ბოპპი (იხ.
 A. Цагарели. О грамматической литературѣ грузин-
 скаго языка; გვ. 67, 69 და 71—73). მაგრამ უკვე ცნო-
 ბილმა ფრანგმა მეცნიერმა ბიურნუფმა აღნიშნა, რომ ეს აზ-
 რი სწორე არ არის (ib. 69—70); ეხლა ხომ ამ შეხედულო-
 ბას აღარავინ ემხრობა.

**ქართული
და თურანუ-
ლი.**

სხვები კიდევ ფიქრობდნენ, ვითომც ქართულ ენას თუ-
 რანის ენათა ჯგუფთან რაიმე ნათესაეობა ჰქონდეს. პირვე-
 ლად ეს აზრი მაქსმა მიულერმა გამოსთქვა (ib. 73). ეხლა
 ამავე აზრს ემხრობა ფრანგი მეცნიერი დე მორგანი (De
 Mopgan. Recherches anthropologiques sur les populations primi-
 tives du Caucase); მაგრამ არც ამ შეხედულობას მოუტანია
 რაიმე ნაყოფი.

**ქართული
განცალ-
კმევიბულ
ენათა
ჯგუფს
ეკუთვნის.**

ამის გარდა ბევრ მკვლევარს ქართულ ენის სხვა ენებ-
 თან შედარება უნაყოფო შრომად მიანდა იმიტომ, რომ
 ისინი ქართულს თავის ენაკილოკაეებიტურთ და ზოგიერთ
 „კავკასიურ“ ენებს ერთ განცალკევიბულ ენათა ჯგუფადა

სთვლიდნენ, რომელსაც არც ერთ სხვა ენათა ჯგუფთან არა-
 ვითარი დამოკიდებულება არა აქვს. პირველად ეს აზრი კლა-
 პროტმა გამოსთქვა (A. Цагарели. О грам. лит. груз.
 яз. 75); მას მიემხრნენ პოტრი, ლეპსიუსი, ფრ. მიულერი,
 ბენფეი და შვიგელი (ib. 75—6); ამავე შეხედულებას ემ-
 ხრობა აგრედვე ალ. ცაგარელიც (ib. 76—77); ბარ. უსლარ-
 მა და ერკერტმა აზრი ქართულისა და სხვა კავკასიურ ენე-
 ბის მონათესაეობის შესახებ უფრო მკაფიოდ გამოსთქვეს.

ამ გვარად შედარებითი ენათმეცნიერების საშუალებით
 ქართულ ენის ნათესაეობის გამოკვლევის იმედი თითქოს გა-
 დიწყვიტეს. მაგრამ ამის მიუხედავად ზოგიერთ მეცნიერებს
 შედარებისთვის მაინც თავი არ დაუნებებიათ. 1884 წელს
 ფრიც ჰომმელმა ერთი წერილი დაბეჭდა, სადაც იგი ამტკი-
 ცებდა, ვითომც ქართულს განსაკუთრებით ელამიტელთა ენას-
 თანა ჰქონდეს ნათესაობა (Oesterr. Monatschrift für den Orient
 № 2, Febr. S. 60). შემდეგ მან თავისი აზრი უფრო მეტად
 გააფართოვა და ამტკიცებდა, რომ ქართულს სუზისა, ელა-
 მიტელთა, კოსსიეელთა, ხეტელთა, კაპადუკიელთა და ბას-
 კების ენასთანა აქვს ნათესაეობაო. ყველა ამ ენებს იგი ენათა
 ერთ ჯგუფადა სთვლიდა და ლენორმანსავით „ალაროდის“
 ენების (Zeitschrift für Keilschriftforschung II, s. 110 ff. და
 Litterat. Centralbl 1890 წ. Spaete 1288 f.) ეს აზრი ამ ბოლოს
 დროსაც გაიმეორა და ამბობდა, რომ მთელი მცირე აზიისა,
 მიდიისა, სომხეთისა და ჩრდილოეთ ასურეთის მიწა-წყალი ამ
 ალაროდელებს ეკირათო (Prof. Dr. F. Hommel, Grundriss d.
 Geographie u. Geschichte d. alten Orients. 1904 წ. I. § 33, 34).

**ქართული
და ელა-
მიტური.**

**ქართული
ალარო-
დიულ
ჯგუფს
ეკუთვნის**

აზრი ქართულისა და ელამურ ლურსმულ წარწერების
 ენის მონათესაეობის შესახებ პირველად ფ. ლენორმანმა გა-
 მოსთქვა, შემდეგ სეისი და სხვა მეცნიერებიც მიემხრნენ
 (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ). ხოლო წერილი ქართულისა და
 ელამიტელთა ენის მონათესაეობის შესახებ პირველად, რო-
 გორც აღნიშნული იყო, ფრიცმა ჰომმელმა გამოაქვეყნა. პრ.
 ფ. ჰომმელის აზრს ბევრნი დაეთანხმენ და თითონაც სხვა
 და სხვა მხრივ დამამტკიცებელი საბუთებიც მოიყვანეს; მაგა-

ლითად ქართულისა — „კავკასიურისა“ და ელამიტელთა ენის ნათესავობის შესახებ შემდეგი წერილებია დაბეჭდილი პ. ვინკლერისა Die sprache der zweiten Kolumne der dreispr. Inschriften u. das Altaiische“ (Breslau, 1896 წ. ს. 65) გ. პიუსინგისა (იხ. Orientalistische Litteratur-Zeitung, Sept. s. 385). ფ. ბორკისა Fur elamischen Iteration“ (იხ. Orientalistische Litteratur-Zeitung, 1900 წ. Januar, s. 8—12. და პ. ვინკლერისა Elamisch und Kaukasisch“ (იხ. Orientalistische Literatur-Zeitung, 1907 წ. Novem. s. 566—573).

ქართულისა და ფრიგიულის მონათესავობის შესახებ არსებობს გ. პიუსინგის „Phrygisches I და II (იხ. Orientalistische Litter.-Zeitung, 1901 წ. Juni, s. 229—232 და 1902 წ. Novem. s. 422—424) წერილები ქართულისა და მიტანურის მონათესავობის შესახებ დაბეჭდილი აქვს ფ. ბორკის ერთი წერილი „Mitani-Namen auns Nippur (იხ. Orientalistische Litter.-Zeitung 1906 წ. Novem. s. 588—591) ქართულისა და სუსის ენის ნათესავობის ფ. ჰომმელის გარდა ამ ბოლოს დროს De Charencey ამტკიცებს თავის პატარა წერილში Le pronom de la I-re personne en Géorgien et en Susien (იხ. journal asiatique 1907 წ. Juillet-août, p. 179—181).

პრ. პ. შუხარდტის აზრი.

მაგრამ უკვე 1895 წელს ჰუგო შუხარდტმა, ერთად ერთმა ევროპიელმა მეცნიერმა, რომელსაც მაშინ ქართული ენა შესწავლილი ჰქონდა, სამართლიანად აღნიშნა, რომ ვისაც ჰსურს ქართული რომელსავე ენას შეადაროს, ქართული მაინც ხეირიანად უნდა იცოდესო, არც ერთს მათგანს-კი, რომელნიც ქართული ენისა და ზემოაღნიშნულ ენების შესახებ ლაპარაკობენ, ქართულ ენის არც აგებულება ესმით, არც ის ახსოვთ, რომ ქართულს მრავალ საუკუნოების განმავლობაში მწერლობა ჰქონდა და ამ ენის საუნჯის ცოდნა საჭირო (იხ. Über das Georgische, von Hugo Schuchardt. Wien 1895 წ. §. 6—7).

ამის გარდა ზემოაღნიშნული მკვლევარნი ქართულსა და „კავკასიურ“ ენებს ერთი ერთმანეთში დომხალივითა რევენ და თავიანთ აზრის დასამტკიცებლად ერთი მაგალითი ქართუ-

ლიდან მოჰყავთ, მეორე ჩანჩურიდან, მესამე ავირულიდან, მეოთხე ჩერქეზულიდან და სხვა; ამ გვარად თავიანთ შექმნილ ენას „კავკასიურს“ ეძახიან. მართალია, წინადაც თქმულა და ეხლაც ბევრი საბუთები მოიპოვება, რომელიც გვაფიქრებინებს, რომ ზოგიერთს ენებს (მაგ. აბხაზურს, ჩერქეზულს, დიდოურს) ქართულთან ნათესაობა უნდა ჰქონდეს, მაგრამ ამ აზრს ჯერ კიდევ მეცნიერულად დამტკიცება უნდა და მხოლოდ შემდეგ იქნება შესაძლებელი, რომ მეცნიერებამ თეორიულად ერთი თავდაპირველი ენა აღადგინოს, მხოლოდ მაშინ შეიძლება „კავკასიურ“-ზე ლაპარაკი. რაკი ზემოდასახელებული მკვლევარნი თავიანთ მოვალეობას ასე ზედპირულად უყურებდნენ, გასაკვირველიც არაფერია, რომ მათ შედგარს ცდას დიდი არაფერი შეუქმნია. თუმცა პროფ. შუხარდტმა სხვა მეცნიერების შედარებას ღირსეული მსჯავრი დასდო და ექვის თვლით შეხედა, მაგრამ მაინც გაცვრით ქართულ ენის შესახებ თავისი საკუთარი აზრიც გამოსთქვა: „ქართულისა და იბერულის (ესპანიაში) ენის შორის ზოგიერთში მჭიდრო ერთობა არსებობს, ხოლო ბასკური ენაც თვალსაჩინო საბუთების გამოძიებით ქამიურ ენათა ჯგუფს დაუკავშირეს: ამიტომ შესაძლებელია ყველა ამ ენებს ერთი ფესო ჰქონდეთო, სთქვა ბატ. შუხარდტმა თავის ზემოაღნიშნულ წერილში (H. Schuchardt. Über das Georgische, §. 7.

როგორც ეტყობა პრ. შუხარდტის ამ აზრის ზეგავლენით იტალიელი მეცნიერი ალფრედო ტრომპეტი შესდგომია „კავკასიურისა“ და განსაკუთრებით ქართულ ენის მონათესავობის გამორკვევას. 1902 წელს მან უკვე იტალიურ სააზიო საზოგადოების ჟურნალში თავისი პროფ. პ. შუხარდტისადმი მიმართული წერილი დაბეჭდა, Della relazione delle lingue caucasiche con le lingue camitosemitiche e con altri altri gruppi linguistici. Lettera al Professore H. Schuchardt“ (იხ. Giornale della societa asiatica italiana, vol. guindicesimo e sedicesimo, parte prima). დაწერილებითმა შედარებამ პროფ. ალფ. ტრომპეტი შემდეგ დასკვნამდე მიიყვანა: 1) კავკასიურ ენებს ძველ ქვეყნიერების ბევრ ენათა ჯგუფთან ჰქონია

ქართული და სემიტურ-ქამიური ენათა ჯგუფი.

დამოკიდებულება, მაგრამ ყველაზე უძველესი, ღრმა და
ბრსებითი დამოკიდებულება ქამიურ-სემიურ ენებთანაა ჰქონდა,
განსაკუთრებით კი აფრიკეთის *) ენებთანაო. 2) ბასკური
თავდაპირველად კავკასიურ ენათა ჯგუფს ეკუთვნოდა და ყვე-
ლაზე უფრო აფხაზურ-ჩერქეზულსა და ქართულს ემხრობა"-ო
(Giornale della società asiatica italiana 1903 წ. vol. sedicesimo,
parte prima. გვ. 146 (28)).

პროფ. ნიკო მარრის გამოკვლევა, რომლის შესახებაც
ქვემოთ იქნება ლაპარაკი, გვიჩვენებს, რომ თუქცა იტალიე-
ლი მეცნიერი სიმართლეს უახლოვდებოდა, მაგრამ მაინც ქე-
შმარიტებას ვერ მიაგნო. ბ. ტრომპეტის ნაკლსაც ქართულ
ენის უცოდინარობა შეადგენს, განსაკუთრებით მრავალ სა-
უკუნოების მწერლობის ენისა; მას ქართულ ზმნის აგებუ-
ლობა ვერ გაუგია ხეირიანად და არსებით. შემთხვევით მო-
ვლენისაგან ვერ გაურჩევია. შემდეგ სხვებსავეთ ისიც კავ-
კასიურ ენებზე ლაპარაკობს და თავისი მაგალითები სხვა-
და-სხვა ენებიდან აქვს ამოკრებილი. ისიც უნდა სთქვას
კაცმა, რომ ქამიურ ენების ქართულთან შედარება მეცნი-
ერებს შეურყვეველ დასკვნას ვერ შესძენს იმიტომ, რომ
თვით ქამიურ ენების აგებულობა საკმაოდ შესწავლილი არ
არის, არც საბოლოოდ გადაწყვეტილია ის საკითხი, თუ
რა მიზეზზეა დამოკიდებული სემიურ ენათა ჯგუფისა და
ქამიურ ენათა ჯგუფის ზოგიერთში მსგავსება, სემიელების
ზეგავლენაზე, თუ ენათა-მონათესაეობაზე? აღფ. ტრომ-
პეტის ამას გარდა დიდი შეცდომა მოუვიდა, რომ ქარ-
თულისა, ბასკურისა, „კავკასიურისა“ და ქამიურ სემიურ
ენების მონათესაეობის დამტკიცება ერთბაშად მოინდომა
და ამით ისედაც რთული საგანი უფრო გაართულა, —
ასე მოჰხიბლა და გაიტაცა პროფ. პ. შუბარტის ვაკრით
ნათქვამმა აზრმა.

დასასრულ პროფ. ნიკო მარრის გამოკვლევის შესახებ.

*) ასე იწოდება ქართულად „აფრიკა“ უკვე ძველ მწერლობაში.

1886 წელს გაზეთ „ივერიის“ № 86-ში ნ. მარმა დაბეჭდა
პატარა წერილი „ბუნება და თვისება ქართულის ენისა“, სა-
დაც ავტორი ამტკიცებდა, რომ ქართულის სემიურ ენათა
ჯგუფთანაა აქვს ნათესაობა. ამ პირველ წერილის შემდეგ
ნ. მარმს თავის სხვა და სხვა თხზულებებში ხშირად გაუმეო-
რებია ეს აზრი და აქაქ ამის დამამტკიცებელი საბუთებიც
დაუსახელებია 1899 წელს პროფ. ნ. მარმა პირველად წი-
კითხა უნივერსიტეტში სრულებით დამთავრებული შედარე-
ბითი ქართულ-სემიური გრამატიკა, რომელიც შედარებით
ბგერათა მეცნიერებასა და სიტყვათა წარმოებას შეეკავდა,
ხოლო გრამატიკის შემდგომ მრავალ ქართულ სიტყვების ფე-
სოებს სემიურ ჯგუფის ენებში თანასწორი და მონათესაე ფე-
სოება მოუძებნა და მათა იგივეობა შედარებითა ბგერათა-
კანონებით დაამტკიცა. ამ სტრაქონების ავტორი მაშინ ჯერ
უნივერსიტეტში იყო და ყველა ეს ლექციები მოსწინა.
წრეულს პროფ. ნ. მარმა უკვე გამოაქვეყნა — „Основные
таблицы къ грамматикѣ древне-грузинскаго языка
съ предварительнымъ сообщеніемъ о родствѣ гру-
зинскаго языка съ семитическими, 1907 წ., სადაც ავ-
ტორს ქართულისა და სემიურ ენათა ჯგუფის მონათესაობის
უმთავრესი დამამტკიცებელი საბუთება მოყვანილი აქვს: ქარ-
თული ენის ბგერათა კანონები სემიურ ენებისას ემსგავსება და
იმათესავით ქართულსაც ყანყრატოსნაერი ბგერათა უზვალ აბაღია;
სიტყვთა წარმოებაში მონათესაეობა იმითა მტკიცდება, რომ
სემიურსავეთ ქართულშიც ბოლოსართების გარდა თავსართებიც
ხშირად იცის; ზმნაში ქართულიც იმგვარსავე ნაცვალსახლე-
ბის ნიშნებსა ხმარობს ხოლმე, როგორსაც სემიური ენები;
მიმდებრაც ქართულში სემიურსავეთ ორგვარა მოიპოვება;
ერთი სიტყვათ, როგორც სიტყვათა წარმოებაში, ისე ზმნის
აგებულობაში ქართულისა და სემიურ ჯგუფს ენათა შორის
არსებითი მსგავსება არსებობს. ამ ენების ნათესაობას ფესოე-
ბის შედარებაც ამტკიცებს; მოვიყვანთ პროფ. ნ. მარმს ს ზე-
მოაღნიშნულ თხზულებიდან ორიოდ ზეგალითს:

სახლი=არაბულს „აკლუ“ (ოჯახსა ნიშნავს) ეპრაულს
„ოხელ“ (კარავსა ნიშნავს).

Handwritten notes in the left margin: 1509, 1509, 1509, 1509, 1509.

სრბა=არაბულს „ჰარაბა“ (გაიქცა). „ჰარაბუ“ (გაქცევა, რბენა).

სრისა=არაბულს „ჰარასა“ (დანაყა, გასრისა).

გა-სეარა=არაბულს „გაჰარა“ (გასეარა, გააქტერიანა).

სმენა=არაბულს „სამენა“ (ისმენდა, ისმინა), სირიულს

„შმაგ“ (იგივე მნიშვნელობა აქვს).

ყოველი, ყველა=არაბულს „კულლუ“ (ყველაფერი),

სირიულს, „კულ“ (იგივე მნიშვნელობა აქვს).

პური=სირიულს „გაბურ“

მო-უკიდა, იკიდა=არაბულს „ვაკადა“, „იაკილუ“ (ცეცხლი მოუკიდა).

ბილი-კი, სვლა=არაბულს „სებალუ“ (გზა), სირიულს

„შეზილ“ (იგივე მნიშვნელობა აქვს).

დანარჩენ მაგალითებს მსურველი თვით პროფ. ნ. მარის თხზულებაში იპოვნის.

ეს ნათესავობა სიტყვების გარეგან მსგავსებაზე კი არ არის დაყარებული, როგორც წინა დროს ხოლმე და როგორც უმეტეს შემთხვევაში ბ. ტრომბეტის იქცევოდა, არამედ ქართულ-სემიტურ ბგერათა ცვლილებას კანონებზე.

ნ. მარის ზემოდასახელებულ თხზულებაში ჯერ მხოლოდ რამდენიმე ნიმუში აქვს მოყვანილი, მთლად-კ მას 1000-მდე ქართული ძარათა დეფსო აქვს შესწავლილი და თვითელი-სათვის სემიტურ ფონებში შესაფერისი და თანასწორი დეფსო არსებობს; მაგან ნაწარმოები სიტყვა ხომ ერთი ათადა და ერთი ოკად უფრო მეტი იქნება.

ამგვარად ქართულისა და სემიტურ ჯგუფის ენათა ნათესავობა საფუძვლიანად დამტკიცებულია. მაგრამ რაკი ქართულ ენას თავისებური დამახასიათებელი თვისებებიც მოეპოვება, რომელიც ქართულს სემიტურ ენებს აშორებს, ამატომ პროფ. ნ. მარის ქართულს სემიტურ ენად-კი არა სთავის, არამედ სემიტურ ჯგუფის ენათა მონათესავედ; ქართული თავის ენაკლოკავებითურთ, სუზის ენა, ვანის ლურსმულ წარწერების ენა და თავდაპირველი სომხური, ავტორის აზრით, უუძველეს დროს ერთს ერცელს ენათა ჯგუფს შეადგენდნენ. სამწუხროდ ნ. მარის ეს დიადი გამოკვლევა ქართულის ენის აგებულობა-

იქმნა = ქართული ენა

ბისა და ფესობებს შესახებ, რომელიც ქართულს ენასა და მთელ ქართულ-სემიტურს შედარებათს ენათა მეცნიერებას ბრწყინვალე მომავალს უქადის, ჯერჯერობათ მთლად დაბეჭდილი არ არის. სასურველია, რომ ავტორმა იგი რაც შეიძლება მალე გამოაქვეყნოს. მაგრამ ჩვენ, ქართველებსაც, ვალადა ვდევს, რომ ჩვენ ნიჭიერ თანამემამულეს ბრწყინვალე გამოკვლევა ჩვენვე განვაგრძოთ და ეს საპატიო სამეცნიერო ასპარეზი ჩვენის დედაენის კვლევა-ძიებისა უცხოელებს არ დავუთმოთ.

ქართველებს ენათმეცნიერება სამ უმთავრეს შტოდა ქართველი-პოფს: ერთ შტოს ქართულად მოსაუბრენი შეადგენენ ბის ხან-შტო- (ქართლენი, კახლენი, ფშავ-ხევსურნი, მესხები, აწინდელი იმერლები და გურულები); მეორეს იმერლენი ეკუთვნიან, ანუ მეგრელ-ლაზ-ქანები; ხოლო მესამეს სვანები.

ამას გარდა, ვგონებ, აფხაზურიცა, ჩერქეზულიცა და დილოურიც, იქნებ ზოგიერთი სხვა კავკასიის ენებიც, ქართულ ენის მონათესავედ უნდა ჩაითვალოს და ცალკე მეოთხე შტოს უნდა შეადგენდეს, მაგრამ ჯერჯერობით ეს საკითხი საკმაოდ გამორკვეული არ არის. ქართველების სამ უმთავრეს შტოდ დაყოფა და განაწილება ცხადს ენათმეცნიერების პრინციპზეა დამყარებული; თუმცა ქართულ ენაკლოკავებს ერთგვარი აგებულობა აქვთ, მათი სიტყვებისა და ფესობების საუნჯეც ერთნაირია, მაგრამ მიინც ქართულ ენის სამ შტოს კლოკავების სიტყვათა-წარმოების ზოგიერთი კანონები იმდენად განსხვავდებიან, რომ მეცნიერი ბევრს ქართულ სიტყვას ხშირად მარტოდონდ აგებულობის მხრივაც ადვილად შეატყობს, ქართველების რომელ შტოს ტომს ეკუთვნის იგი. ხოლო ამ გარემობას დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიის უძველეს ხანის შესწავლისათვის, იმიტომ რომ თვითოველ შტოს დამახასიათებელ თვისებების ცოდნა მკვლევარს საგეოგრაფიო სახელების (მთებისა, მდინარეებისა, სოფელ-ქალაქების) შესწავლასა და გამოცნობას გაუადვილებს; მეცნიერს შეუძლიან გამოარკვიოს, ქართველების სახელდობრ რომელ შტოს ტომს უნდა დაერქვია სახელი ამა თუ იმ მთისა, ან მდინარისა, ან არადა დაბა-ქალაქისათვის. ხოლო ამ საშუალებ-

ბოლო უბნის

ბით მკვლევარს შეუძლიან ქართველ სხვადა სხვა ტომთა უძველესი ბინადრობის ადგილი გამოარკვიოს. ამასაც რომ თავი დავანებოთ, სხვაფრიადაც ქართულ ენის სამ შტოდ დანაწილებასა და თვითთველი შტოს კილოკავების კრძო და მახასიათებელ თვისებების გამოარკვევას ფრიად დიდი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ ყველამ ვიცით, რომ თანამედროვე ქრისტიანობის ნიადაგზე აღმოცენებულ ქართულ მწერლობის ენა ქართლოურია ხოლო ქართველ ხალხის უძველეს ხანის კულტურის შესწავლა უეჭველ ჰყოფს, რომ ქართველებს ქრისტეს წინადაც მრავალ საუკუნოების განმავლობაში მწერლობა უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ, შესაძლებელია, შემდეგ გამოირკვეს, რომ ამ ხანის მწერლობის ენა ქართლოურ შტოს კი არ ეკუთვნოდეს, არამედ მეგრულ-ლაზურსა, ან სვანურს შტოს. ამის გამო ქართულ ენაკილოკავების შესწავლას ჩვენის ერის უძველეს წარსულის შესწავლისათვის მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს და ექნება კიდევ უოველთვის.

??

მეგრული.

ქართლოურთან შედარებით მეგრულ სიტყვათა წარმოებას შემდეგი დამახასიათებელი თვისებები აქვს: იქ, სადაც თავსართი „სა“ იხმარება, მეგრულში ხშირად „ო“-ნი ზის ზოლმე, მაგალითად: სძიტეს მეგრელები მჩიტოლს ეძახიან, სძრთულს—მრთუმელს, სძდარაჯოს—მდარაჯუშა (Цагарели. Этюды. II, 13), სძცხენეს—მცხენე (პ. ქარაია), მდ. ენგურის ნაპირას მდებარე სოფელს მკალმახე ჰქვიან და საკალმახეს უდრის, მტობაჟა (სოფელია)—სატბეს (ტობატბა), მკრიბე—საკრავეს, მხამაჟრი—სათეხეს (ჩხამი თევზსა ნიშნავს) და სხვა. ადვილი გამოხარჩევია აგრეთვე ყველა საგეოგრაფიო სახელი, რომელთაც ბოლოში საკვეცი „იში“ უზის და არა „ისი“, როგორცა ჩვეულებრივ ქართულშია ხოლმე. ყველა ამგვარ საკვეციანი სიტყვები მეგრელების შეთხუზულია, როგორც, მაგ, ცაიში, ფოკვეში, ოდიში და სხვა.

სვანური

სვანურ სიტყვათა წარმოებას უფრო თვალსაჩინო და გარკვეული დამახასიათებელი თვისებები აქვს: ადგილის აღმნიშვნელ თავსართად ქართლოურ „სა“ და მეგრულ „ო“-ნის მაგიერ „ლა“ იხმარება, მაგალითად: მეგრულს სვანურად

ჰქვია „ზან“, ხოლო სამეგრელოს „ლაზან“; იგივე თავსართი სვანეთის შემდეგ სოფლების სახელებში გვხვდება: ლატალ, ლაისკალდ, ლაზხარაში და ლადრერ—ორივე ეწერის საზოგადოებას ეკუთვნის, ლაზოშტ, ლაშხვერა, ლატფარ, ლაზხარ, ლენჯერი. მართალია, თავსართი „ლე“ სწორედ კუთვნილების ნიშნად მეგრულშიც იხმარება, მაგ., ლეზაჩილე საბაჩილაფოსა ნიშნავს, ლეზაინდრე—სახაინდრაფოს, ლედგებიე—სადგებუაძეოს, ლაშამულე—საშამულოს (Цагарели, Этюды II, 50), მაგრამ, ვგონებ მეგრულს იგი სვანურიდან უნდა ჰქონდეს შეთვისებული. პიროვნების აღმნიშვნელ თავსართად „მუ“ იხმარება, მაგალითად: სვანურად მეგრულს მუზნუ ჰქვიან, სვანს—მუშვან, უშგულელს—მუშგვილ და სხვა. კუთვნილების თავსართად ჩვეულებრივ სვანურში „ლუ“ იხმარება ხოლმე: მაგ., მეგრულს სვანურად ჰქვიან ლუზნუ, სვანურს—ლუზნუ, ოსურს—ლუსუ და სხვა.

ერთი სიტყვით ქართველ ერის სამ უმთავრეს შტოდ დაყოფა მტკიცე ენათმეცნიერების კანონებზეა დამყარებული.

ამ სამ უმთავრეს შტოს მრავალი სხვა და სხვა წვრილი ტომები ეკუთვნოდნენ. ასურულ, ბერძნულ და რომაულ წყაროებიდანა ჩანს, რომ ქართველები უძველეს დროიდანვე მოყოლებული მრავალ ტომებად განაწილებული ყოფილან; თითქმის ყველა ის ტომები, რომელთა სახელები, ქრისტეს შემდეგ საუკუნოებში ქართულ საისტორიო წყაროებიდან ცნობილი არიან და დღევანდლამდეც არსებობენ, უკვე მრავალ საუკუნეების განმავლობაში ქრისტეს წინად საისტორიო ასპარეზზე მოქმედობდნენ. ჩვენი ხალხის ხანგრძლივ კულტურულ ცხოვრების დროს ხან ერთი ტომი დაწინაურდებოდა ხოლმე, ხან მეორე, ხან მესამე, თვითთველს მათგანს ერთ დროს, რასაკვირველია, მნიშვნელობა და გავლენა ჰქონდა.

საკვეცი «ნი».

ქართულ ტომების სახელებს ერთი საზოგადო დამახასიათებელი საკვეცი უზით ხოლმე ბოლოში. ეს საკვეცი არის მარცვლი „ხი“ მაგ., კოლხნი, მესხნი, კახნი, ტაოხნი, ჰენიოხნი.

იგივე დამოლოვება გვიჩვენებს, რომ „ქარდუხი“ და „სლმეხი“-ც ქართველ ტომების სახელებია*); ამის დამამტკიცებელი

*) ჩვეულებრივ კარდუხები ქურთების წინაპრებადა და ინდოგერმანელებად მიჩნეიან (E. Meyer, Geschichte Alterthums, I, 297).

საბუთები სხვაც მოიპოვება. რაკი ქართველ ტომების შესახებ უძველესი ცნობები მხოლოდ უცხო მწერლობაში მოიპოვება, ხოლო ყოველი ერთი განსაკუთრებით თავის მოსამზღვრე და მახლობელ ტომს იცნობს ხოლმე, ამიტომ ზოგ ქართველ ტომების სახელები, რომელნიც ასურეთზე უფრო მახლობლადაა ცხოვრობდნენ, უკვე უუძველეს დროინდელ ასურულ წყაროებშია მოხსენებული, ზოგ ტომების სახელები კი, — განსაკუთრებით შავი ზღვის ნაპირას მოსახლე ტომების სახელები, — მხოლოდ ბერძნების მწერლების თხზულებებში გვხვდება, მე VI—V საუკ. (ქრ. წ.) მოყოლებული.

მუხეზები.

ყველაზე პირველად ასურულ წყაროებში მესხები, ანუ როგორც მათ ასურელები ეძახდნენ ხოლმე, „მუსეები“, „მუსეები“ არიან მოხსენებული. თავის შესანიშნავ წარწერაში 1100 წ. ქრ. წ. ტიგლათ-პილესარ I გვიამბობს: „ჩემ მეფობის დროს თავიანთ ძლიერებით მოქადული 20000 მუსკი და მათი ხუთი მეფე, რომელნიც ბრძოლის ველზე ჯერ ვერც ერთს მეფეს ვერ დაემარცხებინა, კუმმუხში ჩამოვიდნენ და ქვეყანა დაიპყრეს.“

კახალი.

მეორე ქართველი ტომი „ტაბალი“ პირველად სალმანასარ II-ეს (860—825 წ.) წარწერაშია მოხსენებული; „ქრონიკონსა მეფობისა ჩვენისასა ოცდამეორესა მეოცდაერთჯერ ეფვრატი გადავიარე, ჩავედი ტაბალად და ტაბალის 24 მეფისაგან საჩუქრები მივიღეო“, მოგვითხრობს ძლიერი ასურეთის ბატონი. ეს ორი, როგორც ასურულ წყაროებიდან ჩანს, ძლიერი ქართველი ტომი შემდეგ დროინდელ წარწერებშიაც ხშირად არის ხოლმე მოხსენებული. „მუსკი“ ანუ „მუსეი“ დაბადებაში „მეშეხად“ იწოდება (მოსე I, თ. 10, 2; ეზეკიელი XXVII, 13; XXX, 26; XXXVIII, 2; XXXIX, 1); ბერძნების ისტორიკოსები კი მათ მე-VI-ე საუკუნიდან მოყოლებული „მოსხებს“ — Μοσχιοι ეძახიან; ეს სახელი ეხლაც შენახულია და ამ ტომის მცირედს ნაშთს ეხლაც წინააღმდეგობად „მესხები“ ჰქვიათ. ამ სახელწოდებას ბოლოში ჩვეულებრივი ქართული ეროვნების აღმნიშვნელი საკვეცი „ხი“ უზის. რომ ყველა ეს სახელები: მუსკი, მოსხი, მუსეი, მეშეხი ერთისა და იმავე ქართველ ტომის მესხების საკუთარი სახელია, ეს ისედაც სრულებით ცხადია.

ასურულ წყაროებში ტაბალი და მუსკი ყოველთვის ერთად არიან ხოლმე მოხსენებული; დაბადებაშიაც ასე ტყუპად არიან დასახელებული; ხოლო ჰეროდოტეს თხზულებიდანაცა ჩანს, რომ მოსხები და ტიბარენი მეზობლები ყოფილან (Historia, III, 94); ბერძნული სახელწოდება ტიბარენი ასურულ წარწერების „ტაბალ“-ს, ხოლო დაბადების „ტუბალს“ უდრის; „ენი“ დაბოლოვება; „ტიბარ“ ფესო არის, ამ ტიბარს, ანუ „თიბარს“ უდრის „ტიბერ“-ი, რომელიც რომაელების Hiberes-შია შენახული, ანუ „ტიბერ“ ი; მეგრულში სიტყვის თავში მყოფ „თ“-ანის მოვარდნა ჩვეულებრივი მოვლენაა, მაგ. „თის“ მაგიერ „ი“, „თიშ“-ს მაგიერ „იშ“, „თენა“-ს მაგიერ „ენა“, „თეფერი“-ს მაგიერ „ეფერი“ და სხვა (Пагарели, Этноды II, 39). უკვე ებრაელი მეცნიერი იოსები ფლავიოსი ამბობდა, რომ „ტიბერი“ თუბალისაგან არის წარმომდგარი; ამავე აზრს იმეორებდა ესტატე ანტიოქელი არქიეპ-სკოპოზი (მე-IV საუკ. პირვ. ნახევარი) და თეოდორიტე კვიპრელი ეპისკოპოზი (მე-IV საუკ.), რომელნიც ამტკიცებდნენ „თუბალი ეხლა ტიბერად იწოდებოდა“ (Латышев I, 700 და 773). „ტიბერი“-საგან არის წარმომდგარი „ივერი“, რომლის ნაშთად ქართველების სომხური სახელი „ვირქ“ უნდა ჩაითვალოს, და „იმერი“, იმერელი, იმერეთი. ფორმისაგან „ტიბერ“ არის წარმომდგარი „ტიბერ“, ხოლო აქედან „სპერ“, ესე იგი „ჰ“-აე „ხ“-ანად, „ბ“-ანი „პ“-არად არის შეცვლილი, მაშასადამე მუშინავი თანახმოვანი მშტინავად, ხოლო ხმიანი ბრჯგულ გადაქცეულა. სპერის გარდა კიდევ შემდეგი ფორმები არსებობს: ისპირი, რომელიც ბერძნების სახელ „ჰესპირიტის“-შია შენახული, და სისპირითი ბერძნების მწერლების „სესპირიტის“-ს უდრის.

ტიბარენი.

ტიბერი.

ვირქ, იმერი, სპერ.

ისპირი.

„ტიბერ“, ანუ „ტივერ“-მა კიდევ ორგვარი ცვლილება გამოიარა: ჯერ მუშინავი „ჰ“-აე „ბ“-ანად შეიცვალა *) და წარმოსდგა „გვერ“; სწორედ ამ ფორმისგან არის ნაწარმოები

მეგრ, მეგრელი.

*) „ბ“-ან „ჰ“-აედ მეგრულში ეხლაც იცვლება, მაგ. გვერ-გვერქ Пагарели Этноды, II, 39).

ქანის = ქანის

მეგრელების სახელი „მგერ“, „მგერ“, წინ მხოლოდ თავსართი „მ“-ნი აქვს მიმატებული; იგი შენახულია სომხურად — „მგერ“ „მგერაკი“. ქართულად „მგერისი“, „მეგრელი“, „მარგალი“, ბერძნულად „მაკრონეს“, „ჰე ეკრეტიკე ხორა“ (პტოლომე V, 9). „მგერი“-საგანვე წარმოსდგა საქართველოს ერთ კუთხის და მის მცხოვრებლების სახელი „გურია“, „გურული“; მხოლოდ „მგ“ „უ“-ნად არის შეცვლილი. მაშასადამე „ტაბალის“-სა და „თუბალი“-საგან შემდეგი ფორმები წარმომდგარა: იბერი, ივერი, „იბერეს“, ვირქ, იმერი იმერეთი, იმერელი, მგერი, მგერაკი, ჰე ეკრეტიკე ხორა, მგერისი, მეგრელი, „მაკრონეს“ და გურია. მაშასადამე ტაბალი, ანუ თუბალი და იბერი მეგრულ-ლაზურ ჯგუფთა სახელწოდება ყოფილა; რასაკვირველია, აქ უძველეს ხანაზე ლაპარაკი, ხოლო რა მნიშვნელობა ჰქონდა შემდეგში ასეთ სახელებს, როგორც იბერი, იმერი და გურული, ან არა და სადა მდებარეობდა იბერეთი, ანუ იმერეთი, ამხედ განსაკუთრებით ქვემოდ იქნება ლაპარაკი.

ზემოგანხილულ სახელების გარდა ბერძნულ მწერლობაში კიდევ ერთი სხვა საინტერესო სახელი გვხვდება — მოსსუნაკოა — მოსსუნაკი. ბერძნების სწავლულნი ამ ტომის სახელის მნიშვნელობას თავიანთ დედანის საშუალებით ხსნიდნენ: პირველი ნახევარი „მოსსუნე“ კოშკის ნიშნავსო, ხოლო მეორე (ოაკა) მოსახლეს, ვითომც ხის კოშკებში მოსახლე ხალხიო. მაგრამ მერძნების მეცნიერები სტდებოდნენ^{*)}. მოსსუნაკი ბერძნების გადაკეთებული უნდა იყოს და ადგილობრივ იქნებოდა „მასსანიკი“; „მოსსუნაკი“-ა და „მასსანიკი“-ა ნამდვილი ქართულ აგებულობის სიტყვაა: თავსართად ჩვეულებრივი თავსართი „მო“ ანუ „მა“ უხის, ბერძნულად შენახული ფორმა რომ ავიღოთ რჩება, „სსუნაკი“, ძირითად ფორმად უნდა „სსანიკი“ ჩაითვალოს. ამ სიტყვის ბერძნული მართლწერა გვიჩვენებს, რომ აქ არაჩვეულებრივი „ს“-ანი უნდა ყოფი-

*) რომ მოსსუნაკი ბერძნული სიტყვა და სახელწოდება არ არის, თუნდ იმითაც მტკიცდება, რომ იგი უკვე ასურულ წყაროებშია მოხსენებული (Kiepert, Lehrbuch d. alten Geographie 1877 წ. S. 95). Masnaka „მასნაკი“ Mashnaka (Maspero, Histoire ancienne 1905 წ. p. 219).

ლიყო, იმიტომ რომ ერთი „ს“-ანის მაგიერ ორია — „სსუნაკი“. მართლაც ევსტათი თესლონიკელი ამბობს: „მაკრონები (მეგრელები)... მათ ჩვენ ეხლა სანნებს, ანუ მდაბიურად ტძანებს ვეძახით... სანნების ქვეყანასაც ტძანნიკეს უძახიანო“ (Латышевъ I, 208). უკვე პროფ. დესტუნისმა აღნიშნა, რომ ყოველთვის, როცა ბერძნები „ტძ“ ერთადა ხმარობენ, მათ უცხოელების თანახმოვნების „ც“, „ჩ“, „ჯ“ გამოსახვა სურდათო (Прокопій Кесарійскій, Исторія вои́нъ римлянь съ персами I, 197): ამ შემთხვევაში „ტძ“ ქართულ ბგერას „ქ“-ანს უდრის, — მაშასადამე ბერძნული ტძანიკი ქართულს „ქანიკ“-ს, ქანეთს უდრის. ეს ფორმა ოსმალეთშიაც შენახულია: ტრაპიზონის ოლქის მესამე მაზრას ეხლაც „ჯანიკ“-ს უძახიან (Джиффордъ, об. Извѣст. Кавказ. отд. Географ. Общ. 1881 წ., წიგნი VII, № 1 დამატება, გვ. 19). ამგვარად „სსუნაკი“ — „სსანიკი“, უდრის სომხურს „კი“, *մասիք, մանիք*, ბერძნულს „ტძანიკე“, ოსმალურს ჯანიკს და ქართულს ქანეთს. ამ შემთხვევაში საკვეცი X^{II} ჩვეულებრივი ეროვნების აღმნიშვნელი საკვეცია ისეთივე, როგორც ზემოაღნიშნული „ხი“ არის; რჩება სსანი ანუ ქანი და სანი. მაშასადამე „მოსსუნაკი“-ს სახელში ქანების სახელის უძველესი ფორმა ყოფილა შენახული. მაგრამ „სანი“, ანუ „ზანი“-ც არის ჩვენ დროში შერეული. სვანები ეხლაც-კი მეგრელებს „ზანარს“ უძახიან; „არ“ სვანური მრავლობითი რიცხვის ნიშანი და საკვეცი არის; მაშასადამე წინად მხოლობითი რიცხვი უნდა ყოფილიყო „ზან“; ეხლა ამ ფორმას მხოლოდ ქვეყნის მნიშვნელობა აქვს მითვისებული, მაგრამ ძველად სიტყვა „ზანი“ უეჭველია მეგრელსა ნიშნავდა. ეს სურაბონის სიტყვითაც მტკიცდება: იგი ამბობს, რომ ხალდებს და სანებს (ანუ ზანებს) წინად მაკრონებს (ე. ი. მეგრელებს) ეძახდნენო (Strabo, Geographica, lib XII, cap. III, 18). ხოლო ეს იმას ნიშნავს, რომ მეგრელებს „სანი“, ანუ „ზანი“ ჰრქმევია. თვით სახელი ლაზიკა ლაზნიკის მაგიერ (სრული ფორმა იქნებოდა ლაზანიკა) სწორედ „ზანი“-სა, ანუ „ზანიკი“-საგან უნდა იყოს ნაწარმოები; მხოლოდ თავში სვა-

ქანიკი,
ჯანიკი.

ქანი.

სანი ანუ
ზანი.

ლაზიკა. ნური ქვეყნიერების აღმნიშვნელი თავსართი „ლია“ უზის; მაშასადამე ლაზიკა „საზანოს“ ანუ სამეგრელოსა ნიშნავს; თვით ტომებრივი სახელწოდება „ლაზი“ აქედანვე უნდა იყოს წარმომდგარი. ამგვარად ბერძნული „მოსსენიკი“ ადგილობრივ ქართველ ტომის სახელი ყოფილა; ეს ტომი მეგრულ-ლაზთ შტოს ეკუთვნოდა.

გამოკვლევამ მაშასადამე დაგვიანხა, რომ ტაბალ-თუბალის მონათესავე ტომიც მასნაია-მოსსენიკი იმავე შტოს, სახელდობრ მეგრულ-ქანურ-ლაზურ შტოს ეკუთვნოდა; მათ შორის მხოლოდ მცირედი განსხვავება იყო: ტაბალი მეგრულ ჯგუფს ეკუთვნის, მასნაია-მოსსენიკი კილევ ქანურ ლაზურს.

ქართლურ შტოს მუსკები ანუ მესხები, ტაოზები ანუ ტაოელნი, ჯავახები, კახნი, სომეხნი და ის პატარა ტომები ეკუთვნიან, რომელნიც ეხლა ქართველ მთიულეებად ითვლებიან.

სვანურ შტოს წარმომადგენელად ჯერჯერობით მარტო თვით სვანები არიან, მაგრამ ძველად უეჭველია ამ შტოსაც ბევრი სხვა ტომები უნდა ჰყუთნებოდა. მხოლოდ რაკი ქართული ენაკილოკაგები ჯეროვანად შესწავლილი არ არის, ამიტომ ეხლა მათი კვალისა და ნაშთის აღმოჩენა შეუძლებელია.

ამ გვარად საკუთარ სახელების შესწავლამ დაგვიანხვა, რომ ვითომც მრავალი სხვა-და-სხვა ქართველ ტომების სახელები სულ რამდენიმე ძირითად სახელისაგან არიან წარმომდგარნი.

ერთი ცხადი და შეურყვეველი სამეცნიერო საბუთი, რომლის შესახებაც დაწერილებით ქვემოდ იქნება ლაპარაკი, გვიჩვენებს, რომ კავკასია ქართველ ერის თავდაპირველი სამშობლო არა ყოფილა, რომ უუძველეს დროს ქართველებს კავკასიაში არ უცხოვრნიათ. საღ იყო ქართველ ერის თავდაპირველი სამშობლო, ამის შესახებ საისტორიო საბუთებში, რასაკვირველია, ცნობები არ მოიპოვება, მაგრამ ამ საყურადღებო საგნის გამორკვევას თვით ენა გვშეველის. ჩვენის ეროვნების სხვა და სხვა ტომთა სახელებში ჩვენი ერის უუძველეს

ქართველების თავდაპირველი სამშობლო.

ბინადრობისა და სამშობლოს სახელია შენახული. ავილოთ, მაგალითად, სიტყვა „ქართული“; „ელი“ სადაურობის ანუ ჩამომავლობის აღმნიშვნელი საკვეცია, როგორც, მაგ, გორელი, თელაველი, ჯიხაიშელი, ოკრიბელი და სხვა; ყველა ეს მაგალითები გვიჩვენებენ, რომ საკვეცი „ელი“ ქვეყნის ანუ ადგილის სახელს ემატება ხოლმე (გორი, თელავი, ჯიხაიში, ოკრიბა); მაშასადამე სიტყვა „ქართულის“ პირველი ნაწილიც „ქართუ“ ქვეყნის სახელი უნდა იყოს. განვიხილოთ ეხლა კარდულების სახელი, რომელთა ქვეყანაშიაც მდ. კინტრიტი, კინტრიშის მოსახლეა, დიოდა. სიტყვა „კარდუბი“-ც ჩვეულებრივ ეროვნების აღმნიშვნელ საკვეც „ბი“-თ ბოლოვდება; ამ სიტყვის პირველი ნაწილიც უნდა ქვეყანასა ნიშნავდეს; ავილოთ, მაგალითად, სახელი ტაოხი, კოლხი; ორივეს რომ საკვეცი ზოვაშოროთ, რჩება ტაო—იმ ქვეყნის სახელი, რომელსაც სომხები „ტაიქს“ ეძახდნენ და კოროხისა და თორთუმის წყლის შორის მდებარეობდა. მაშასადამე ტაოხი უდრის ტაოელ ტომს. სიტყვა „კოლხი“-საც რომ საკვეცი მოვაცალოთ, დაგვრჩება „კოლ“. იგივე კოლა, იმ ქვეყნის სახელი, საცა მტკვრის სათავეა*). მაშასადამე შემოშოყვანილი მაგალითები გვიჩვენებენ, რომ სიტყვა „კარდუ“-ც ქვეყანას უნდა ნიშნავდეს და „ქართუ“-ს უდრის; განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ მეორე სიტყვაში მეშვიინავი თანახმოვანები ზის: „კ“-ანის მაგიერ „ქ“-ანი, ხოლო „დ“-ონის მაგიერ „თ“-ანი. კარდუბი, როგორც ვიცით, ერთ-ერთ მეგრულ-ქანურ შტოს ტომის სახელია. **)

ამგვარად დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ ქართლურ-ქაღდე-

*) ქართველ ტომის ხალხების *Халхы*-სახელი სხვანაირად არის აკებული იხ. ამის შესახებ Н. Марр, *Грамматика древне-арм. языка*, გვ. 98.

**) რომ კოლ და კოლა ერთი და იგივე არის იქიდანა ჩანს, რომ ჰეკატეს სიტყვით კოლხების ერთ ტომს *Κορυθι* კორაჰი ერქვა (*Πατυшев* 1, 3); აქ „ქსი“ უდრის საკვეცს „ბი“-ს, სომხურ „ქ“-ანს, რჩება კორა, ანუ კოლა. იგივე ისტორიკოსი ერთს კოლხების ტომს კილევ იხსენებს, რომლის სახელი ყოფილა *Κολαι*—კოლები; მაშასადამე აქაც ქვეყნის სახელს „კოლა“-ს „ა“-ნი მოკვეცილი აქვს.

მეგრულ შტოს ტომების საკუთარ სახელეში (ქართული, კარდუხი) ერთი-და-იგივე ქვეყნის სახელი გვხვდება: იგი არის ქართუ ანუ ქარდუ. რაკი ამ ქვეყნის სახელი ორივე შტოს ტომების სახელ-წოდებაში მოიპოვება, უეჭველად იგი ქართველების თავდაპირველი საერთო სამშობლო უნდა ყოფილიყო.

ამ სამშობლოს ხსოვნა ქართველების მესამე შტოს წარმომადგენელს სვანებსაცა აქვთ შერჩენილი. სვანეთში ეხლაც მოიპოვება რამდენიმე სოფლის საზოგადოება, რომელსაც „კალდე“ ანუ ხალდე ჰქვია. ერთი სიტყვით ხალდე, ანუ ქართუ ჩვენი ეროვნების თავდაპირველ სამშობლოდ უნდა ჩაითვალოს. ეს კარდუ ანუ ქართუ განთქმული ქვეყანა ქალდეა არის: ტუკლატ-ადარ I-ის 1275 წლის (ქრ. წ.) წარწერაში იგი „ქვეყანა კარდუ“-დ იწოდება (KB. I, 11) სწორედ ისე, როგორც ამ ქვეყნის სახელი კარდუხების საკუთარ სახელწოდებაშია შენახული.

რასაკვირველია, ქართველებს ქალდეაში უუძველეს დროს უნდა ეცხოვრა. ჯერჯერობით დაახლოვებითაც-კი ვერ ვიტყვით, როდის ჰქონდათ იქ ქართველებს მოსახლეობა და რა დროს აყრილან იქიდან. ქართველ ტომების სხვადასხვა დროინდელ ბინადრობის ადგილის გამორკვევა შეიძლება ჯერჯერობით მხოლოდ მე-XI საუკ. (ქრ. წ.) მოყოლებული; ისიც იმიტომ რომ ასურული წყაროები ამ მხრივ ძვირფასს და უხვს ცნობებს გვაძლევენ; ამ მასალების საშუალებით მკვლევარს ადვილად შეუძლიან განსაზღვროს, თუ სადა ცხოვრობდნენ ძველად უმთავრესი ქართველი ტომები. გერმანელმა მეცნიერებმა პ. გელცერმა და ე. შრადერმა ქართულ ისტორიის დიდი სამსახური გაუწიეს მით, რომ ასურულ წყაროებიდან ტაბალის, და მუსკების შესახებ ცნობები ამოჰკრიბეს და შეისწავლეს.

ტაბალი
მე-IX-ს.

ტაბალი და მუსკი, ანუ ტიბარენნი და მოსხები, ესე იგი მეგრულ-ქანურ და ქართლურ შტოების ტომები მე XI-VII-ე საუკ. ქრ. წ. გაცილებით უფრო სამხრეთით ბინადრობდნენ, ვიდრე მე IV-საუკ. ქრ. წინად. სალმანასარ II თავის 860—825 წ. (ქრ. წ.) წარწერაში აშობს, ტაბალის ქვეყანაში მი-

ქარდუ ანუ ქარდუ
სვანეთი
საქართველო

მავალმა ევფრათი გავიარე (KB. I, 143); მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ევფრათის იქითა ნაპირას კუმუხი მდებარეობდა; რაკი ტაბალის სამფლობელო იმავე მდინარის იქითა ნაპირას იდო, ამიტომ უეჭველია იგი კუმუხის ცოტა ჩრდილოეთით უნდა ყოფილიყო; ამ დასკვნას ჩინებულად სარგონ მეფის სიტყვებიც აძტკიცებს: ტაბლელებმა რომ ტაბალელ ამრი თავის მამის ჰვლის ტახტზე დასვეს, მეც იმას ჩემი ქალი მივათხოვე და (მზითვად) გავაყოლე კილიკია, რომელიც იმის მამას არას დროს არა სქერია, და ამით საბძანებელი გაუღიდეო (KB. II. 57). ცხადია, რაკი შესაძლებელი ყოფილა, რომ კილიკია ტაბალის სამფლობელოსათვის მიემატებინათ, ალბათ კილიკია და ტაბალის ქვეყანა ერთმანეთის მოსაზღვრენი ყოფილან; მართლაც მეფე ასარბადონიც ტაბალელებს კილიკიელების მეზობლებადა სთვლის. ამის გამო კილიკია ტაბალელების ქვეყნის სამხრეთ საზღვრად უნდა ჩაითვალოს.

ამგვარად ტაბალის სამფლობელოს აღმოსავლეთით ევფრათი ჰსაზღვრავდა, სამხრეთ-აღმოსავლეთის მხრით—კუმუხი, ხოლო სამხრეთით კილიკია, ანუ, როგორც მას ასურელები ეძახდნენ, ჰილლაკუ; ერთი სიტყვით ტაბალელებს სწორედ ის მიწები ეკრიათ, რომელსაც შემდეგ დიდ კაბალოკას ეძახდნენ ხოლმე.

ტაბალის ქვეყანა დიდი უნდა ყოფილიყო: მეფე სალმანასარის სიტყვით მას 25 ტაბალელი მეფე აძლევდა ხარკს; ამის გამო უეჭველია, რომ ზემოხსენებულ მეფე ამრის სამფლობელო მთელი ქვეყნის მხოლოდ ერთი ნაწილი იქნებოდა; იგი სახელდობრ ბიტ-ბურუტას მფლობელი უნდა ყოფილიყო; იმიტომ რომ თუმცა მატანებში მეფე აშბარის ტაბალის მეფედ იწოდება, მაგრამ სარგონის ცილინდრის წარწერაში მას ბიტ-ბურუტას მეფეა სთვლიან (KB. II, 43), ალბად ბიტბურუტა ტაბალის ერთერთი მთავარი სამფლობელო იყო. ბიტ-ბურუტას გარდა ასურულ წყაროებში კიდევ ერთ ტაბალის სამთავროს სახელია მოხსენებული. ამ სამთავროს „მილიდლუ“-ს ეძახდნენ და მის დედაქალაქსაც მილიდლუ, ბერძნულად მელიტენე, ერქვა. ამ სამთავროს მეორე დედაქალაქს ტულგარშიმ ერქვა. რომ იგი ტაბალს ეკუთვნოდა.

? 24(?)

გვიგონი

ეს სანჭერების წარწერიდანა ჩანს; იგი თათონვე ამბობს: „ტაბალის ქვეყნის ქალაქი ტულგარიმბუ ავიღე და მიწასთან გავესწორე“.

მუსკები
მე-XI-ს.

ტიგლათ-პილესარ I-ის 1100 წ. (ქრ. წ.) წარწერიდანა ჩანს, რომ მუსკებს (მესხებს) ბინადრობა კუმმუხის მახლობლად უნდა ჰქონოდათ. მეფე მოგვიტობს, მუსკები ჩამოვიდნენ და კუმმუხი დაიპყრეს (KB. I, 19); ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ კუმმუხის დასავლეთით, ანუ ჩრდილოეთისა და ჩრდილოეთ-დასავლეთისაკენ ტაბალის ქვეყანა მდებარეობდა, სამხრეთ-დასავლეთით-კი ჰილლაკუ, ანუ კილიკია. მაშასადამე მუსკების ქვეყანა ტაბალის ჩრდილოეთით უნდა ყოფილიყო, ალბად სამთავრო მილიდდუს ზევით. ტიგლათ-პილესარ I-ის სიტყვებიდანა ჩანს, რომ მუსკები ძლიერი ხალხი ყოფილა და ვერც ერთ წინანდელ ასურეთის მეფეს მათი დამარცხება ვერ მოუხერხებია, პირიქით, თურმე მესხები იპყრობდნენ ასურეთის მოხარკე ქვეყნებს. ალბად მუსკებს დიდი ადგილი სჭერიათ; მარტო კუმმუხის ასაღებად ხუთი მეფე წამოსულა და თვითოეულ მეფეს რასაკვირველია თავისი საბრძანებელი ექნებოდა. ზოგიერთს მათგანს რამდენიმე ქვეყანა სჭერია. სარგონ მეფის (722—705) ხორსადაბადის დიდ წარწერიდანა ჩანს, რომ მარტო ერთს მუსკების მეფეს მიტას სამი ქვეყანა ჰქონია სამფლობელოდ (KB. წიგნი II, 75, 151); ამ მიტას ბერძნების მწერლები ფრიგიის მეფე მიდასს ეძახდნენ, ხოლო ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ერთ დროს ფრიგიის მიწა-წყალიც მუსკებს უნდა ჰკუთნებოდათ. თუ მესხებს ამაზე დასავლეთით არ უცხოვრნიათ, მაშინ მუსკების მონაპირე დასავლეთის სამფლობელოდ ფრიგია უნდა ჩაითვალოს.

კოლხები

კოლხები, ანუ „ქასკები“ (ქასკი, ქასკაა), როგორც მათ ასურელები ეძახდნენ ხოლმე, პირველად ტიგლათ-პილესარ I-ის 1100 წ. წარწერაში არიან მოხსენებულნი; მაგრამ მათ ბინადრობის ადგილის გამორკვევა მხოლოდ დაახლოებით შეიძლება. ტიგლათ-პილესარ III-ის (745—727) მატიანიდანა ჩანს, რომ ქასკებს ტაბალის მახლობლად უცხოვრნიათ, სახელდობრ მილიდდუს მეზობლად (KB. II, 31, 52—53 სტრიქ.); სარგონ მეფის (722—705) კილინდრის წარწერაში-

კი „ქასკუ“ ურარტუსა და ტაბალის შუა აღნიშნული (KB. II, 41, 15 სტრიქ.); ამიტომ ქასკების ქვეყანა მუსკების და მილიდდუს ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთისაკენ უნდა დებულაყო; აღმოსავლეთით-კი ურარტუსს ანუ ვანის სამეფო იქნებოდა სამზღვრად, ხოლო სამხრეთით შუაგულ ადგილას წაირის ქვეყანა იქნებოდა.

ბერძნების
მწერლები
ის ცნობენ.

ჰეკატეს გარდა ბერძნების მწერლებს შორის ქართველების შესახებ ყველაზე წინად ჰეროდოტეს (484—425 წ.) მოგოვება ცნობები. სამწუხაროდ მას ქართველ ტომების ბინადრობის სამზღვრები გარკვეულად არა აქვს აღწერილი. ჰეროდოტე ამბობს: სპარსნი ცხოვრობდნენ ვიდრე სამხრეთის ზღვამდე, მეწამულს რომ ეძახიანო; ხოლო მათ ზევით ჩრდილოეთით მიდენი ბინადრობენ, მიდელებს ზევით სასპირები, სასპირებს ზევით კიდევ კოლხები იმ ჩრდილოეთ ზღვამდე, რომელსაც მდინარე ფაზისი შეერთავს. ეს ოთხი ხალხი ამ ორზღვის შუა ბინადრობსო (Латышевъ, I, 20). ჰეროდოტეს სიტყვიდანა ჩანს, რომ კოლხებს შავი ზღვის ნაპირას უცხოვრიათ, იმ ადგილის მიდამოებში, საცა მას ფაზისი შეერთვის; კოლხების სამხრეთით სასპირები ბინადრობდნენ; კოლხების გვერდითვე უნდა მაკრონებს ანუ მეგრელებს ეცხოვრათ; იმიტომ, რომ ჰეროდოტე მაკრონებს კოლხების მეზობლებად სთვლის (Historia. II, 104, Латышевъ, 8—9). უქვევლია მაკრონების მახლობლადვე უნდა ჰქონოდათ ბინადრობა მოსხებს, ტიბარენებს და მოსსინიკებს; იმიტომ, რომ მაკრონები და ყველა ეს ტომები ჰეროდოტეს თქმით ერთს (მეცხრამეტე) სპარსეთის საგამგეო ოლქს ეკუთვნოდნენ (ibid III, 94). ჰეროდოტეს ცნობებს დახმარებთ მხოლოდ ასე დაახლოებით ბუნდოვანად შეიძლება განისაზღვროს ქართველ ტომების ბინადრობის ალაგი, მაგრამ ამ ბუნდოვან ცნობებსაც მეცხრამეტისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ჰეროდოტეს აღწერიდან ცხადდა ჩანს, რომ მე-V-ე საუკუნეში ქრ. წ. მოსხებში, ტიბარენები, კოლხები და დანარჩენი ქართველი ტომები შავი ზღვის ნაპირას და ზღვის მახლობლად ბინადრობდნენ. ხოლო ეს გარემოება დიდ ყურადღების ღირსია და ქვემოთ დაწვრილებით განხილული იქნება.

70 წ. მუსკები

ქსენო-
ფონტეს
ცნობები.

პეროდოტეს შემდეგ ქართველ ტომების მოსახლეობის ვრცელი აღწერილობა ბერძნების ისტორიკოსმა ქსენოფონტემ დაგვიტოვა. 401 წელს ქრ. წ. მან 10000 ბერძენ ჯარის კაციტურთ სწორედ იმ ქვეყნებზე გამოიარა, სადაც ქართველების სხვა და სხვა ტომები ცხოვრობდნენ. მართალია, ქსენოფონტე მხოლოდ იმ ტომებზე ლაპარაკობს, რომელთა ქვეყანაც გავლილი ჰქონდა, მაგრამ სამაგიეროდ იგი ვრცელ-სა და ძვირფასს ცნობებს გვაწვდის.

გარდუნი.

ყველაზე სამხრეთით კარლუხები ცხოვრობდნენ (Anabasis III. V, 15); იმათ ქვეყანაში დიოდა მდ. კინტრიტა*), რომელიც კარლუხების ქვეყანას სომხებისაგან მსაზღვრავდა (ib. IV, 3). სხვა ქართველ ტომებს ამ დროს განსაკუთრებით შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაპირები და მისი მოსამზღვრე ადგილები სჭერიათ: ზოგს ზღვის კიდეები ეკუთვნოდა, ზოგს კი-

ტიბარენნი.

დევე მთა-ადგილები. ყველაზე დასავლეთით ტიბარენნი ცხოვრობდნენ; იმათ ის ქვეყანა ეჭირათ, სადაც ქ. კოტიორა იყო. ამ ქალაქის აღმოსავლეთით ორი დღის სავალზე ტიბარენნი ბინადრობდნენ (ib. V, 5, § 3), არც დასავლეთისა, არც სამხრეთის სამზღვრები ქსენოფონტეს აღნიშნული არა აქვს. ჩრდილოეთით, რასაკვირველია, შავი ზღვა იყო.

ხალიპები.

ტიბარენების აღმოსავლეთით ხალიპები ცხოვრობდნენ (ib. V, 5, § 3); იმათი პატარა ქვეყანა უმეტეს ნაწილად მთიანი იყო და რკინის მადანათ განთქმული (ib. V, 5, § 1). ხალი-

პების

პების აღმოსავლეთით მოსსინიკები ბინადრობდნენ; მოსსინიკების ქვეყნის აღმოსავლეთი სამზღვარი ქ. კოტიორის აღმოსავლეთით 7 დღისა და 8 გადასავლის მანძილზე იდო. დასავლეთის სამზღვარი აღმოსავლეთის სამზღვარს 7 გადასავალით ჰშორავდა; ამგვარად სივანით მთელი ეს ქვეყანა 8 გადასავალზე მეტი არა ყოფილა. თუმცა ქსენოფონტე სამხრეთის სამზღვარზე არაფერს ამბობს, მაგრამ სივანით იგი უფრო ვრცელი უნდა ყოფილიყო იმიტომ, რომ იგი ორ ნაწილისაგან შესდგებოდა — ერთი ზღვის პირას იდო, მეორეს კიდე მთიანი ადგილები ეჭირა. მოსსინიკების აღმოსავლეთით კოლხე-

კოლხეები.

ანი ადგილები ეჭირა. მოსსინიკების აღმოსავლეთით კოლხე-
X*) ბერძნული კინტრიტეს უბეველია ქართულ „კინტრიტს“ უდრის.

საქართველო

მე-IV-ის = 13-ის?

ბი ცხოვრობდნენ. მათს დასავლეთს სამზღვარს, რასაკვირველია, მოსსინიკების ქვეყანა შეადგენდა. კოლხების ქვეყნის აღმოსავლეთის სამზღვარი ქსენოფონტეს მოხსენებული არა აქვს. ქალაქები ტრაპიზონი და ფარნაკიო კოლხების ქვეყანაში იყო (ibid. IV, 8, § 22 და V, 3 § 1). კოლხების სამხრეთით ქარიღები ცხოვრობდნენ; სამზღვარი ქ. ტრაპიზონისაგან ერთი დღის სავალზე ცოტა მეტზე მდებარეობდა (ib. V, 2 § 2). სამხრეთ-აღმოსავლეთით კიდეც მაკრონები ცხოვრობდნენ; სამზღვარი იმავე ქალაქიდან 2 გადასავლისა და 7 პარასანგის მანძილზე ჰშორავდა (ib. IV, 22 და IV, § 9). მაკრონებს დაბურულ ტყით შემოსილი მთიანი ადგილები ეჭირათ. ამ ქვეყნის სამხრეთის სამზღვრად ის მთა ტებოსი იყო, საიდანაც პირველად ბერძნებმა ზღვა დაინახეს; იგი ჩრდილოეთ სამზღვრიდან სამი დღისა, 3 გადასავლისა და 10 პარასანგის მანძილზე იყო (ib. IV, 8, § 1, 8). მაკრონების აღმოსავლეთით სკვთინები ბინადრობდნენ; სამზღვრად ერთი რომელიღაც მდინარე იყო (ib. IV, 8, § 1-3). ქსენოფონტეს ცნობები გვიჩვენებენ, რომ ყველა ქართველ ტომები მე-IV ს. გაცილებით უფრო ჩრდილოეთით ბინადრობდნენ, ვიდრე XI-VIII საუკუნოების განმავლობაში: ტიბარენნი, მაგალითად, რომელთაც ტაბალის სახელით კლიკიას ზემოთა ჰქონდათ ბინა და მცირე აზიის შუაგული ადგილი ეკავათ; მე-IV-ე საუკ. შავიზღვის ნაპირას ცხოვრობდნენ; მესხები კიდეც, რომელთაც მუსკების სახელით ასურელ მეფეების დროს ის ადგილები ეჭირათ, შემდეგ რომ პონტოს სამეფოს ეკუთვნოდა, პირველ საუკუნეს ქრ. წ. კოლხიდის, იბერიისა და სომხეთის შორის მდებარეობდა (Strabo, geographica, XI, cap. II, 18) დაახლოებით იმ ადგილას, სადა შემდეგ-დროინდელი სამცხე-საათაბეგო იყო. მართალია, ასურული წყაროები არაერთარ ცნობებს არ გვაძლევენ იმის შესახებ, თუ ვინა ცხოვრობდა შავი ზღვის ნაპირას, იქაც ქართველი ტომები ბინადრობდნენ, თუ არა, მაგრამ მაინც ცხადად ჩანს, რომ ქართველებს თავიანთ ბინადრობის ადგილი მოუცვლიათ: იმ ქვეყნებში, რომელიც წინა ტაბალებსა და მუსკებს ეჭირათ, მე-IV-ე საუკ. უკვე სხვა ერო-

დრიღები.

მაკრონები

სკვთინები.

მე-IV-ს
ქართველები
გაცილებით უფრო
ჩრდილოეთით
ცხოვრობდნენ, ვიდრე
მე-XI-VII ს.

საქართველოს ეროვნული ბიბლიოთეკის კოლექცია 34

კომპერია-
გლითა შე-
შოსვლა.

ენების წარმომადგენელი ცხოვრობდნენ. ტაბალების ერთი ნაწილი ასურბანიპალის (668-625 ქრ. წ.) და ციკერონის დროს (epist. ad famil. 15,4) მხოლოდ კილიკიის მახლობლად იყო შერჩენილი (სამცილინდრის მატარე KB; II, 173, 70-77 სტრიქ.). თუ არ იძულებით, უმიზნოდ ერი თავის მიწაწყალსა და ბინადრობას არას დროს არ მოკპობრდებოდა და უმეველია, რამე გარეშე მიზეზის გამო უნდა მომხდარიყო. მართლაც საისტორიო წყაროებიდან ჩანს, რომ ასარქადონ მეფის დროდნ მოყოლებული მკირე აზია თან-და-თან კომპერიელებით აივსო და წალგელი იყო ჩრდილოეთიდან მოსული კომპერიელნი, ანუ ასურელების გამო-თქმით „გომპირაჲ“, ჯერ ლიდიელებს მიადგნენ და საქმე გაუქირეს (ასარქადონის მატარე KB, II, 174-5, სტრიქ. 95-111), მერე ტაბალებსა და დანარჩენ ქართველ ტომებს; მთელი ის ადგილი, რომელიც ტაბალებსა, მუსკებსა და კასკებს ეჭირათ, დაიპყრეს; ქართველ ტომების უმეტესი ნაწილი, როგორც ეტყობა, იძულებული იყო ან დამორჩილებოდა და გადაგვარებულიყო, ან არა და ჩრდილოეთისკენ გაეწია და შავი ზღვის ნაპირას დასახლებულიყო. ამ მიზეზის გამო აღმოიჩნებოდა ქართველ ტომების სახელი კაპადუკიასა და პონტოში. ეს აზრი პირველად პ. გელცერმა გამოსთქვა და საისტორიო საბუთებითა და ამტკიცა მერე ე. შრადერმა მხარი დაუჭირა. შეიძლება, ქართველ ტომებს შავი ზღვის სამხრეთ ნაპირას წინადაც ეცხოვრათ, მაგრამ ქართველების მოსახლეობა კომპერიელთა შემოსევის შემდეგ შავი ზღვის ნაპირას კაპადუკიითა და პონტოთ დაძრულ ქართველებს უნდა გაეძლიერებინათ. საზოგადოდ კი კომპერიელთა შემოსევამ ქართველ ტომებს საშინელი ზარალი მისცა და შესამჩნევად შეამცირა. დაბადების პირველ წიგნისა და ასურულ წყაროების მოწმობით ტაბალებსა და მუსკს (თუბალებსა და მესებს) ორ ძლიერ ერის სახელი ჰქონდათ მოხვეჭილი, ეზიკიელ წინასწარმეტყველის დროს-კი ისინი გოგისა და მაგოგის ქვეშევრდომებად ითვლებოდნენ, ხოლო მეროდოტესა და განსაკუთრებით ქსენოფონტეს დროს პატარა და უმნიშვნელო ტომებად იყვნენ. ასეთი საშინელი ვადენა ჰქონდა კომპერიელთა და სხვა

ინდოგერმანელ ტომების შემოსევას მკირე აზიაში ქართველების ძლიერებასა და ბედიდბაღზე.

ის მიწები, რომელიც წინადა ქართველ ტომებს ეკუთვნოდათ, მერე სხვა და სხვა ინდოგერმანელ მოდგმის ტომებმა დაიპყრეს და დაისაკუთრეს. ამგვარად კაპადუკიისა და პონტოს, ლიდიისა და ფრიგიის ბერძნების-დროინდელი და ეხლანდელი მცხოვრებნი სამ-ოთხ სხვა და სხვა ერის აღრევისაგან არიან წარმომდგარნი; მათი ენა, რამდენადაც ბერძნულ წყაროებიდან ჩანს, ნარევი ენაა და მეცნიერს იქ შეუძლიან ბევრი ისეთი სიტყვა იპოვნოს, რომელიც არც ინდოგერმანულს, არც სემიურ ენათა ჯგუფს არ ეკუთვნის; ეს ჩინებულადა აქვს გამოკვლეული ბერძნულ ენის ისტორიის ცნობილ მკვლევარს P. Kretschmer ს (Einleitung in die geschichte der griechischen Sprache, 1896, Kapitel X). მის საინტერესო წიგნში ბევრი საგულისხმეო ცნობებია შეკრებილი ამ ენების შესახებ. რასაკვირველია, იმ საკითხის გადაწყვეტა, თუ რომელ ენათა ჯგუფს ეკუთვნოდა ამ ენების ძარითადი ნიადაგი, მეტად ძნელია და მხოლოდ დიდის ხნის დაკვრებისა და შესწავლის შემდეგ შეიძლება. ჯერჯერობით აქ მხოლოდ ორიოდ ისეთი მაგალითი მომყავს, რომელსაც უნებლიეთ ყურადღება მივაქციე.

მკირე აზიის სხვა და სხვა ადგილას ხალხში უცნაური საკუთარი სახელები ყოფილა გავრცელებული და სწორედ ეს უცნაური სახელები ჩვეულებრივ ქართულ სახელებს საკვირვალადა ჰგვანან, მაგალითად: ბაბა (ფრიგიაში), ბაბოა (ლაოდიკიაში) Βαβα, Βαβουα; (იხ. P. Kretschmer, Einleitung, 336) შეადარე „ბაბუა“-ს; „მამა“, „მამია“ Μάμα, Μάμμα (ლიკინიისა, ლაოდიკიასა და ისავრიაში, ibid. 338-9) შეადარე ქართულს „მამას“-ს და „მამია“-ს; „ნანო“ Νανω (კილიკიაში, ib. 342) შეადარე ქართულს „ნანო“-ს; „ნონე“ Νόνη (ფრიგიისა და ლაოდიკიაში, ib. 343) შეადარე „ნონე“-ს; „ნინის“, „ნინიოს“ Νινυς, Νινυος (ისავრიაში, ib. 343) შეადარე „ნინია“-ს; „დულო“ Δουλω (ib. 388) შეადარე დოდო“-ს; „კაკას“; „კაკის“ Κικκας, Κικκίς (ისავრიაში და ლაოკონიაში, ib. 351) შეადარე „კაკა“, „კა-

ქართული
კვალი მცირე
აზიის
ხალხის
ენაში.

კის“-ს, ერთს ტაბალელ მეფეს „კი-ა-კი“ ერქო (KB. II. 38-9); „ლალოა“, „ლალა“-ს *Λάλλα, Λάλλας* (ლიკიაში, ib. 351) შეიღარე „ლალა“-ს, ერთს მუსკების მეფესაც *Lalla* მელიდელი ერქვა (KB. I, 143, 171) „სუსუ“ *Σουσου* (ფრიგიასა და ლიკონიაში, ib. 352) შეიღარე „სოსო“-ს; „ტატეს“, „ტატეს“ *Ταττες, Ταττες* (ლიკიაში, ib. 352) შეიღარე „ტატე“-ს; „ტატია“ *Τατία* (ყველგან მცირე აზიაში, ib. 348, 349). შეიღარე „ტატია“-ს; „გუგეს“ *Γυγης*, ასურულად *Gygu* ლიდიელ მეფის სახელია (ib. 388), შეიღარე „გიგო“-ს; „ზიზიტეს“ (მცირე აზიის ჩრდილოეთის ნაწილში, ib. 336) შეიღარე „ზიზუ“-ს; მართალია, ზოგიერთი შემომოყვანილია ქართული სახელები, როგორც, მაგალითად, გიგო, ტატე, სოსო ქრისტიანულ გრიგოლის, ესტატეს და იოსების სახელების შემოკლებად ითვლება ხოლმე, მაგრამ, როგორცა ჩანს, ეს სახელები ქრისტიანობის წინადაც ყოფილია ქართველობაში გავრცელებული, მხოლოდ როცა ჩვენ ხალხს ქრისტიანობა მიუღია, მაშინ გარეგან მსგავსების გამო შემოკლებულ სახელებად ჩაუთვლიათ. რასაკვირველია, მართო ეს მასალა არა კმარა, მაგრამ მაინც საყურადღებო მსგავსებაა ქართულსა და იქაურ სახელების შორის და შესაძლებელია ეს ტაბალ-მუსკების ანუ ქართულ ენის კვალს ეკუთვნოდეს.

სტრაბონის ცნობები.

ქსენოფონტეს შემდგომ სამ საუკუნის განმავლობაში ბერძნების მწერლობაში ქართველ ტომების შესახებ არა-ერთი ცნობები არ მოიპოვება. მხოლოდ პირველ საუკუნის დამდეგს ქრისტ. შემდ. სტრაბონმა ასწერა სხვათა შორის ის ქვეყნებიც, სადაც ქართველები ცხოვრობდნენ. ამ აღწერილობის დახმარებით მკვლევარს შეუძლიან მიხედეს, რა უნდა მომხდარიყო იმ სამ საუკუნის განმავლობაში. სტრაბონი ძვირფასს და ვრცელს ცნობებს გვაწვდის, საზოგადოდ კავკასიისა, იბერიისა და ალბანიის აღწერა ხომ პირველად მის თხზულებაში გვხვდება და ეს ქვეყნები იმაზე წინად არავის აღწერია. ეს კი უნდა სთქვას კაცმა, რომ სტრაბონის თხზულებაში შავიზღვის აღმოსავლეთი ნაპირები და ამიერ კავკასია გაცილებით უფრო უკეთესად არის აღწერილი,

სტრაბონი!!

სტრაბონი

ვიდრე შავი ზღვის სამხრეთი ნაპირები; ალბად, ეს ადგილები თითონ სტრაბონს ნაწილი არ უნდა ჰქონდეს. X

ეხლანდელ ხალხებს ძველად ხალხებს ეძახდნენო, ამბობს სტრაბონი, სწორედ იმათ ქვეყანაში ძეკს ფარნაკია, რომელსაც ხმელეთზე მადანის მალაროები აქვს და ზღვაც მის კეთილდღეობას ხელს-უწყობსო (*Geographica lib. XII, cap. 3, 19*). ტრაპიზონისა და ფარნაკიის ზევით ტიბარენნი, ხალხები და ზანები ცხოვრობდნენო, რომელთაც წინად მაკრონებს ეძახდნენ, ხოლო შემდეგ მცირე სომხეთი მდებარეობსო, სწერს იგივე ავტორი (*ib. lib. XII, cap. 3, 18*). მაშასადამე ტრაპიზონისა და ფარნაკიის დასავლეთით ჯერ ტიბარენნი ბინადრობდნენ, მერე ხალხები, ანუ ხალიბები და მაკრონები, რომელთაც სტრაბონის დროს ზანებს (ან ქანებს) ეძახდნენ. აღმოსავლეთით ქართველ ტომების მიწებს მცირე სომხეთი ჰსაზღვრავდა; სტრაბონი ამბობს: ფარნაკიისა და ტრაპიზონის მიდამოების ზევით ვიდრე მცირე სომხეთამდე ტიბარენნი და ხალხები ბინადრობდნენო (*ib. lib. XII, cap. 3, 28*). მაგრამ სტრაბონის თხზულების ერთ სხვა ადგილიდანა ჩანს, რომ მცირე სომხეთი ქართველ ტომებს მოსახლეობის მხოლოდ სამხრეთ-აღმოსავლეთის სამზღვრად უნდა ჩაითვალოს. ტიბარენებისა და ხალხების, ფარნაკიისა და ტრაპიზონის მფლობელად ვიდრე კოლხიდანე პუთოლორა იყო (*ib. lib. XII, cap. 3, 29*). ჩვენ ვიცით, რომ კოლხიდა მცირე სომხეთის ჩრდილოეთით მდებარეობდა; ამიტომ კოლხიდა ხალიბების ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის სამზღვრად, ხოლო მცირე სომხეთი აღმოსავლეთის სამზღვრად უნდა ჩაითვალოს. ჩრდილოეთით ხალხების ქვეყანას შავი ზღვა ჰსაზღვრავდა. ამ ადგილას ნაპირი მეტად ვიწროა, ტყით შემოსილი და მადანით სავსე მთები იქვე ზღვას დაჰყურებს, ხოლო სახნავი მიწა ძალიან ცოტათა (*ib. lib. XII, cap. 3, 19*). ხალიბების ქვეყნის სამხრეთის სამზღვრად ერთი მეტად ციცაბო მთა სკვდის ითვლებოდა, რომელიც მესხეთის მთებს უერთდებოდა... და წვერზე ჰებტაკმეტებით არის დასახლებული; მერე მიდის პარიადრი სიდენისა და თემისკირიდან მოყოლებული ვიდრე მცირე სომხეთამდე (*ib. lib. XII, cap. 3, 18*). ყველა ამ

ქვეყანაში, შავი ზოფდლები.

ადგილების მკვიდრი მეტად ველურები არიანო, ამბობს სტრაბონი, განსაკუთრებით კი ჰებტაკომეტებიო. ზოგი მათგანი ხის კოშკებში ცხოვრობს; ამის გამო ძველად მათ მოსხუნნიკებს ეძახდნენ, რადგან ამგვარ კოშკებს მოსხუნე ერქვაო; ზოგიერთნი ამ ველურებს გეზირებსაც ეძახიან (ib. lib. XII, cap. 3, 18). მაშასადამე ამ ტოპებს სახელად მოსსინიკები რქმევათ. ხოლო იმარ, რომელნიც სკვდისის მთის მწვერვალზე ბინადრობდნენ, თურმე ჰებტაკომეტებს ეძახდნენ. ცხადია, ეს სიტყვა ხალხის სახელი არ უნდა ყოფილიყო. ბერძნულად იგი „შიდ სოფლის მცხოვრებლებსა“ ნიშნავს. არსებობდა მართლა ასეთი სახელწოდება თუ არა? უეჭველია არსებობდა. ოცი საუკუნის შემდგომ, ენლაცკი შენახულია ეს სახელი. ინგლისის კონსული ბ. ჯიფფორდი თავის ანგარიშში მოგვითხრობს, რომ ტრაპიზონის სახჯაკის (ოლქის) შერე მახრას (ნაპია), რომელსაც სახელად „კურასებაა“, ანუ „შიდი სოფელი“ ჰქვია, რიხეს მახლობლად, ამ ქვეყნის შუაგულ მთებში მდებარეობსო (ib. Известия Кавказ. О. Р. Геогр. Общ. 1881 წ., წიგნი VII, დამატება, გვ. 50). „კურა სებაა“ იგივე „ჰებტაკომე“ა და შიდ სოფელსა ნიშნავს; იგი მხოლოდ ამ სიტყვის არაბული თარგმანია (კურა სოფელი, სებაა-შიდი); ხოლო არაბულად იმითამ არის ნათარგმნი, რომ წინად ოფიციალურ მიწერ-მოწერის დროს ოსმალეთში არაბულ ენას ხმარობდნენ ხოლმე. „კურა სებაა“ც სწორედ იმ ადგილას მდებარეობს, სადაც ჰებტაკომეტები ცხოვრობდნენ. ცხადია მაშასადამე „კურა სებაა“ც და ჰებტაკომე“ც ადგილობრივ სახელის თარგმანი უნდა იყოს. იქნებ იმ მთის სახელში, რომლის მწვერვალზედაც „შიდსოფელეები“ ცხოვრობდნენ, ადგილობრივი სახელწოდება იყოს კიდევ „შენახული“; „სკვდისის“ (წ. Σκιδισια) იქნებ ბერძნულად გარდმოცემული „მკვიდრში“ იყოს, რაც (მკვითი) მეგრულად შვილსა ნიშნავს; „შინის მაგიერ ბერძნულად „სანი იმითამა“ ხის, რომ ბერძნებს ბგერა „შინი“ არ მოეპოვებათ. თუ ეს სწორე გამოდგა, მაშინ ამ სიტყვის მხოლოდ პირველი ნაწილი ყოფილა შერჩენილი; ხოლო ამ ადგილს „შიდისოფელი“ს სახელი იმითამ დაერქმეოდა, რომ მოსახლეობა იქ

სკვდისის
მკვიდრში.

აღბად შვიდ სოფლად ყოფილა დანაწილებული. ეს ჰებტაკომეტები, ანუ შვიდსოფელეები მოსსინიკები, ანუ მეგრულ-ქანურ შტოს წარმომადგენელ ტომის ხალხი ყოფილან.

ქართველების პოლიტიკური და ეროვნული მდგომარეობა შავი ზღვის სამხრეთის ნაპირას სამი საუკუნის განმავლობაში ქრისტეს დაბადებამდე შესამჩნევად შეცვლილა. ის ადგილები, რომელიც წინად კოლხებსა და მოსსინიკებს ეკირათ, სტრაბონის დროს ხალხების ხელში ყოფილა; მაშასადამე სამ საუკუნის განმავლობაში კოლხები მათ აღმოსავლეთისაკენ, მოსსინიკები კიდევ სამხრეთისაკენ მთებში გაურქენიათ.

ქსენოფონტეს დროსთან შედარებით ქართველების ბინადრობის სივრცე შესამჩნევად შემცირებულა. სტრაბონი მოგვითხრობს: ამბობენ, რომ სომხეთი, რომელიც თავდაპირველად პატარა სამფლობელო იყო, არტაქსიმ და ზარიადრმა გაადიდესო... პირველი რომ სოფენში, აკილისენში და ოლომანტში გაშვედა, ხოლო მეორე არტაშატის (არტაქსატის) მახლობლად, მათ სომხეთი გააფართოვეს და ის მიწები მიუმატეს, რომელიც მეზობელ ერებს ჩამოაქრესო... ხალიბებსა და მოსსინიკებს — მკირე სომხეთის მოსამზღვრე კარინი და ქერქსინი, ეხლა ყველა ეს ხალხები ერთ ენას ლაპარაკობენო (Geographica lib. XI, cap. XIV, 5). სტრაბონის სიტყვით, არტაქსიკა და ზარიადრიც ანტიოქოზ დიდის (227—187) სარდლებად ყოფილან და მხოლოდ იმათ პატონის დამარცხების შემდგომ გაიფეხებულან. მაშასადამე მათ ხალიბებისა და მოსსინიკებისათვის მხოლოდ 191 ანუ 190 წ. შემდგომ ქრ. წ. ანუ მეორე საუკ. დასაწყისს ქრ. წ. წაურთმევიათ მიწები; ისინი აღბად მკირე სომხეთის მხრით შემოესვოდნენ ხალიბებს და ამ შემოსევის დროს ორი მაზრა ჩამოუკლიათ კიდევ; მაგრამ პოლიტიკურ დაპყრობის გარდა ახალ შემოერთებულ ქვეყნებში სომხეთიდან, როგორც ჩანს, ხალხიც გადასახლებულა: სტრაბონის სიტყვით იმის დროს კარინსა და ქერქსინაში ხალხი უკვე სომხურსა ლაპარაკობდა; ფტყობა ერთა საუკუნის განმავლობაში ქართული ენა დაჩაგრულა და სომხური გაბატონებულა; მაშასადამე ამ ორ მაზრის მცხოვრებნი სომეხნარევი ხალიბები უნდა ყოფილიყვნენ; მართლაც პლინიუს სეკუნდუსი ამბობს, რომ აქ

ქართველების
ბინადრობის
შემცირება.

კარინისა
და ქსერქსინის
ხალხების
განსომეხება.

163 2/67
- 40 -

სომეხ-ხალხები.

gens Armenochalybes* — სომეხ-ხალიბების ტომი მოსახლეობდა (Naturalis Historia, VI, §.12, Латышев, II, 178) ე. ი. გასომეხებული ქანება ყოფილან. იქნებ სწორედ იმ დროს, როცა არტაქსიმ და ზარიადრმა ხალიბებს მიწები ჩამოუჭრეს, გადაჩენილ ხალხის ერთი ნაწილი დასავლეთისაკენ გაიხიზნა და ერთის მხრით კოლხებს მიაწვა და ჩრდილოეთ-დასავლეთისაკენ მისწია. მეორეს მხრით მოსსინიკებს და ისინი ც სამხრეთისაკენ მთებში მიაგდეს. სტრაბონის ცნობებიდან მაინც ცხად-და ჩანს, რომ შვი ზღვის სამხრეთის ნაპირებზე ქართველ ტომების მოსახლეობა თანდათან შესამჩნევად მცირდებოდა.

არჩიანის ცნობები.

არჩიანის მოწმობით მეორე საუკუნეში ქრ. შ. მთელი ეს ქვეყანა რომის ხელმწიფის ან მფარველობას, ან არა და ბატონობას ემორჩილებოდა. წერილ-წერილ სამთავროებად დაქუცმაცებული ქართველი ტომები ზოგი შინაურ საქმეებში დამოუკიდებელი იყო, ზოგს კიდევ იმპერატორის დანიშნული მოხელე განაგებდა (Латышев, I, 219—222) შემდეგ ხომ

ქართველი ტომები და ქანები მე-VI-ს.

თითქმის ყველანი ბიზანტიის კეისარს ემორჩილებოდნენ; ყველას მოუხარეს ქელი იმ ქანებს გარდა, რომელნიც მთა ადგილებში ბინადრობდნენ. მაშინ იმათი სახელი და ისმის საისტორიო თხზულებებში, მაგრამ ისიც იმიტომ, რომ მე-ზობლებს მოსვენებას არ აძლევდნენ. პროკოპი კესარიელი მოგვითხრობს, ქანები თავიანთ მალა-მთიან ადგილებიდან მინდვრად ჩამოდინან და ბარის მცხოვრებ ბერძნებს სკარცვა-ვენო; კესარი ყოველ წლავ მათ ოქროს უგზავნი, ვგებ ავით მაინც ჩემი სამფლობელო თავდასხმასა და ტყვევანს ავადკლდნო. მაგრამ ქანებს ოქრო მიჰქონდათ, ფიცაც სდებდნენ ხელაკი ხელს არ გახლებთო, დრო-გამოშვებით-კი მაინც ფიცს ივიწყებდნენ და მთელ ზღვას ნაპირას ცარცვა-გლეჯით იკლებდნენ ხოლმე (Bell. Goth. VI, 1). დესტუნისის რუსული თარგმანი I, 190—196). ქრისტიანობის საშუალებით ბიზანტიელებმა ბევრი ლაზები და ქანები გააბერძნეს და ქართველებს საბოლოოდ მოსწყვიტეს. ჩვენ წყაროებში, თუ არა ვცდები, მხოლოდ სამჯერა გვხვდება ხალიბების სახელი; პირველად აბო თბილელის ცხოვრებაში, სადაც ნათქვამია: ქალდია ქ. ტრაპეზუნტიურთ ქრისტიანებით სავსეა და

მე-VIII-ს შავი ზღვის

- 41 - VIII - XI სს. ჩანს

იონთა, ანუ ბერძნების მეფეთა საბრძანებელს ეკუთვნისო (საეკლესიო მუხ. გამოც. გვ. 19). მეორედ სუმბატის ქრონიკაში, სადაც აღნიშნულია: ბასილი კეისარმა, რომელიც გიორგი მეფეს ებრძოლებოდა, დაიზამთრა ქვეყანასა ხალიდიასა*). მახლობლად ქალაქსა ტრაპიზონთასა (სამი ისტ. ქრონ. გვ. 69). მაშასადამე მე VIII—XI საუკუნეებშიც ეს ქვეყანა კვლავინდებურად ბიზანტიის კეისრის ხელში ყოფილა. ქართველებმა მხოლოდ მე-XIII ე საუკუნის დასაწყისს ჩაიგდეს მთელი ეს ქვეყანა ხელში; როცა ბიზანტიის კეისარმა ალექსი III (1195-1203) ბერებს თამარ მეფის ნაჩუქარი ოქრო წაართვა, მაშინ თამარმა ანგაარ კეისრის დასასჯელად ჯარი გაგზავნა და წარუღეს ლაზია, ტრაპიზონი, ლიმანი, სამისონი, კერასუნდი, კიტორა (კოტიორას), ამასტია, არაკლია და ყოველნი ადგილნი ფებლადონისა და პონტოსანი* (ქართ. ცხ. ზ. კუქინაძის გამოც. გვ. 473). მაგრამ იმის მაგივრად, რომ მრავალ საუკუნეების განმავლობაში ქართველებზე დაშორებული და მოწყვეტილი ღვიძლი ძეები ლაზები და ქანები ქართველობისაკენ მოებრუნებინა და დაპყრობილი ქვეყანა საქართველოს სამეფოსათვის მიემატებინა, თამარ მეფემ ტრაპიზონის სამეფო დააარსა და თავის ნათესავს ალექსი კომნენს ანდრონიკს შეიღოს უბოძა. როცა შემდეგში ეს სამეფო ოსმალებმა დაიპყრეს, მაშინდინობამ ლაზებს შორის ფეხი მოიკიდა და გადაგვარებას ხელი შეუწყო. ამინდა მიუხედავად ბევრს მათგანს ეხლაც-კი თავისი დედაენა არ დაუკარგავს და ლაზურად ლაპარაკობს ინგლისის კონსული ვ. ჯიფფორდი პალჭერი თავის 1868 წელს ტრაპიზონში დაწერილ მოხსენებაში ამბობს: ტრაპიზონის ვილაეტში, რომელიც შეკვეთილიდან იწყება და ყიზილ ირმაყაშლის (ძველი ღალისი) გასტანს, ოფიციალურის ცნობებით 850000-მდე მცხოვრებია, მათ შორის 56000 ქრისტიანია (ორი მესამედი თავს თავს ბერძნებს ეძახის, ხოლო დანარჩენნი სომხები არიან); მაშინდინები განსაკუთრებით ლაზები არიან, ხოლო თვით ლაზისტანში ლაზების მეტი არაფერია ცხოვრობს, თერევეს კაიმაკანში (ოლქი) ქ. კერასუნ-

სამხრეთის ნაპირი ბიზანტიელებს ეჭირათ.

XII-ს. ქართველები იბეროზენ და ტრაპიზონის ზაფხონს აარსებენ.

ლაზები და ქანები ეხლად.

*) იქ შეკლომით სწერია „ხალადასა“.

ტისკენ ერთს მახრამი (კახა) განსაკუთრებით ლაზები ცხოვრობენო (Извѣстія Кавказ. отл. Георг. Общ. 1881 წ. წიგნი VII, № 1, დამატება, გვ. 15, 17, 59-60 და 68). ამგვარად თუმცა ლაზურ-ქანურ შტოს ერთმა წილმა დედანა შეინარჩუნა, მაგრამ ქართველ ტომების საერთო სახელმწიფო და საზოგადოებრივ ცხოვრებას მოსწყდა და ამისგან მოსაქართველოს მერმინდელ ისტორიისათვის მათ არსებობამ უნაყოფოდ ჩაიარა.

ეს გარემოება განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია. მე-VII საუკუნიდან ქრ. წ. მოყოლებული შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაპირებისა და მისი მოსამზღვრე ქვეყანაში არას დროს, თამარ მეფის ლაშქრობის გარდა, ქართველების ბატონობას ფეხი არ შეუღდაშს და არ მოუკიდნია; მაშასადამე ქართველებს არც შეეძლოთ, რომ აქ თავიანთი ენაკილოკაეები რაიმე გზით გაეცრკელებინათ; პირიქით, სპარსების, ბერძნებისა, რომაელებისა, ბიზანტიელებისა, სელჯუკებისა და ოსმალების ხანგრძლივ ბატონობას თავისი კვალი უნდა დაეტოვებინა ადგილობრივ მკვიდრთა დედანაში და მოსალოდნელიც იყო, რომ მათ თავიანთი დედანა დაევიწყნათ. თუ მრავალ უცხოელთა ხანგრძლივ ბატონობის მიუხედავად აქ მაინც ლაზურ-ქანური ლაპარაკი ეხლაც ისმის, ეს მხოლოდ იმის დამამტკიცებელი საბუთია და მომასწავებელი, რომ ლაზურ-ქანური აქ იმთავითვე სუფევდა, რომ ხალიბები, ტებარენი, მოსხვიები, დრილები და სხვანი სწორედ ლაზურ-ქანურს ლაპარაკობდნენ, რომ ყველანი ისინი ქართველ ეროვნებას ეკუთვნოდნენ.

შავი ზღვის აღმოსავლეთის მხარე და კავკასია, როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო, სტრაბონზე ადრე არავის არ აუწყებია. ურარტის სამეფოს გარდა, მთელ ამ ქვეყნისა და მცხოვრებთა ვრცელი, დალაგებული აღწერილობა ქრისტეს წინად სრულებით არ მოიპოვებოდა. მაშინდელი ამიერ კავკასია ოთხ უმთავრეს ნაწილად იყო დაყოფილი. შავი ზღვის პირას კოლხიდა მდებარეობდა, მერე იბერია იყო, რომელსაც ალბანია მისდევდა კასპის ზღვამდე, სამხრეთი სომხეთს ეკირა. ზემოდ გამოკრეული იყო, თუ სადა

სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაპირი

ცხოვრობდნენ კოლხები მე IX—VII ს. და V—IV საუკ. ქრ. წ., სტრაბონის დროსკი, ესეიგი პირველ საუკუნის დამდეგს ქრ. წ. კოლხიდა დიდ სამეფოდ ითვლებოდა და შავი ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირები ეყრა. სტრაბონის თხზულების სხვა და სხვა ცნობების საშუალებით შეიძლება გამოვარკვიოთ, რა სამზღვრები ჰქონდა მაშინ კოლხიდას. ჰენიოხების იქით, კავკასიისა და მესხეთის მთების შორის, ამბობს შესანიშნავი გეოგრაფი. კოლხიდა მდებარეობს (Geographica lib. XI, cap. 2, 1.) მაშასადამე კოლხიდის ჩრდილოეთ სამზღვრად კავკასიონის უღელტეხილი ყოფილა, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთით მესხების მთები. ეს დასკვნა სტრაბონის მეორე ცნობითაც მტკიცდება. „ზღვის ნაპირი, ამბობს იგი, პიტუნისა და დიოსკურიადასთანა თავდება; კოლხიდის ეს ადგილიც ხომ ამავე ზღვის ნაპირს ეკუთვნის. დიოსკურიადას მისდევს ზღვისპირას დანარჩენი კოლხიდის მიწები და მისი მოსამზღვრე ტრაპიზონია“ (ib. lib. XI, cap. II, 14). ქ. ბუკინთა და დიოსკურიადა კოლხიდაში ყოფილა მაშასადამე. ხოლო სამხრეთ-დასავლეთით მეზობლად ტრაპიზონი ჰქონია; ცხადია ეს ქალაქი კოლხიდას არ ჰკუთვნებია. აღმოსავლეთით კოლხიდას იბერია მსაზღვრავდა, მიჯნად კოლხიდის ციხე შორაპანი იყო (ib. lib. XI, cap. III, 4.) დასავლეთით ხომ შავი ზღვა ერტყა.

პროკოპი კესარიელის თხზულებიდანა ჩანს, რომ მე V—VI-ე ქრ. შემდეგაც კოლხიდას, ანუ როგორც მაშინ ეძახდნენ ხოლმე ლაზიკას, იგივე სამზღვრები ჰქონია, რაც სტრაბონის დროს: აღმოსავლეთით ისევე შორაპანთან თავდებოდა სამზღვარი (De bello persico II, თავი 29, პრ. დესტუნისის თარგმანის II გვ. 225-6). სამხრეთით კოლხიდის მიჯნა ქ. პეტრასთან იდო და იქვე ბიზანტიის კეისრის საბრძანებელი იწყებოდა (ib. II, თავი 29, გვ. 229). ჩრდილოეთის სამზღვარიც იგივე დარჩენილა: პიტუნი და სებასტოპოლი წინანდებურად ლაზებს ეკუთვნოდათ თურმე (ib. II, თ. 29, გვ. 225).

სტრაბონის, პლინიუსისა და პტოლომეს თხზულებებში კოლხიდის შემდეგი მდინარეებია მოხსენებული: რიონი,

კოლხიდა I საუკ.

კოლხიდა მე-VI-ს.

კოლხიდის მცხოვრებნი.

საქართველო

რომელსაც სტრაბონი ფაზისს ეძახის, პლინიუსი-კი როანს (Rhoan Rhion-ის მაგიერ). ერთსაცა და მეორესაც რიონის სათავე სამხრეთით ჰგონიათ (სტრაბონს სომხეთში Geogr. lib. XI, cap. II, 17; პლინიუსს მესხეთში-პლინიუსი კოროხსა და რიონს ერთმანერთში რევს, Naturalis historia, lib. VI, § 11) მაგრამ სტრაბონი ერთს ალაგას თავის შეცდომას ასწორებს და ამბობს, ფაზისს იბერიის ზემოდ მდებარე მთებში აქვს სათავეო (Geogr. lib. XI, cap. III, 4). რიონს ერთვის ყვირაღა (Γλαυκιά) და ეხენის წყალი (Ιπποα). პლინიუსი ხოფის წყალსაც იხსენიებს, კავკასიის მთებიდან ჩამოდის და სათავე სვანეთში აქვსო (Natur. hist. lib. VI, § 11). სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ ფაზისის ზღვაში შესართავთან ამავე სახელის ქალაქი და ნავთსადგური ძვეს; მას ერთის მხრით ზღვა აკრავს, მეორეს მხრით მდინარე, მესამე მხრით ტბაო (Geogr. lib. XI, cap. II, 17). აღწერილობა იმდენად ცხადაა, რომ შეუძლებელია იგი ეხლანდელ ფოთად არ აღვიაროთ, რომელსაც პალეოსტომი, რიონი და ზღვა არტყია. სტრაბონი მოგვითხრობს, რომ კოლხებს მესხების ერთი რომელიღაც ქვეყანა ჰქონდათ დაპყრობილი, მაგრამ სამწუხაროდ სახელს არ იხსენიებს (ib. lib. XI, cap. II, 18).

კოლხიდას მოსახლეობა.

კოლხიდის მოსახლეობა მეგრულ-ლაზურ შტოს ეკუთვნოდა. პლინიუსი ამბობს: „ზღვის პირას ჰენიოხები (რომელთაც იგი სანების არუ ხანების ტომადა სთვლის—gens Sannorum Heniochorum), ამპრეტები (Amprentae), ლაზები. და შემდეგ კოლხების ტომები ცხოვრობენო“ (Natur. historia lib. V, § 11). პტოლომეს სიტყვით ზღვის პირას კოლხიდაში ლაზები ცხოვრობდნენ, იმათ ზემოდ მეგრელები (Μαγρῶται) და ეგრისში (Ἐρητιχί Χώρα) მოსახლე ტომებია (Geogr., lib. III, cap. IX, 5). პირველ საუკუნეს ქრ. შემდეგ კოლხიდაში ლაზებისა და მეგრელების ტომები ცხოვრობდნენ; ძველად, როგორც ეტყობა, უპირატესობა და ძალა კოლხების ხელში ყოფილა,—ეს იქიდანა ჩანს, რომ მათ მთელ ამ ქვეყანას თავიანთ ტომის სახელი კოლხიდა—მიანიჭეს; მერე ლაზები გაძლიერებულან და ამავე ქვეყანას ლაზიკა დაერქვა.

პლინიუსისა და პტოლომეს ცნობები ამტკიცებენ, რომ კოლხიდაში მხოლოდ მეგრულ-ლაზურ შტოს წარმომადგენელი ტომები ცხოვრობდნენ, მაგრამ ამას ცოტა არ იყოს ის გარემოება არღვევს, რომ ეხლა იმ ადგილებში, სახელდობრ გურიასა და იმერეთში მეგრული-კი არა, ქართულია გაბატონებული. გურულები და იმერლები მეგრულ-ლაზების მიწაწყლის შიგ შეუაღულში არიან შექრილნი და მეგრელებსა და ლაზებს ერთიერთმანეთისაგან აშორებენ. ამის მიუხედავად ჩვენი ზემოაღნიშნული დასკვნა იმის შესახებ, რომ თავდაპირველად მთელ კოლხიდის მიწაწყალი მხოლოდ მეგრულ-ლაზებს ეკუთვნოდათ, მაინც შეურყეველი რჩება იმიტომ, რომ გურიის საგეოგრაფიო სახელებს დაკვირვება გვიმტკიცებს, რომ იმ ადგილას, სადაც ეხლა გურულები ცხოვრობენ, წინად მეგრულად მოსაუბრე ტომი უნდა სახლებულიყო; ბევრ სოფლებისა და მდინარეების სახელების მნიშვნელობის ახსნა მხოლოდ მეგრულის საშუალებით შეიძლება, ან არადა მათ ცხადი მეგრული დამახასიათებელი თვისებები აქვთ, მაგალითად: ჯიხანჯირი (ჯიხა-ციხე), ჯუმთი, ქყონგვარი [ქყონი-მუხა (რკონ)], მდ. მჩხამური (ოჩჩხამური, ჩხომი-თევზი, როგორც მკალმახე (A. Цагарели Этюды, II, 71), მქილაური (ოჩქილა+ური=საქილაო) ქყვიში, ქყვიშაური, მანიეთი, მდ. მუბაზეული, მდ. კინტრიში, მნქიკეთი და სხვა. ამგვარ სახელების დარქმევა მთებისა და მდინარეებისათვის ცხადია მხოლოდ მეგრულ-ლაზურ შტოს ტომებს შეეძლოთ, მაშასადამე ძირითადი და თავდაპირველი მოსახლეობა გურიაში მეგრელებისა უნდა ყოფილიყო. მაგრამ მართო გურიაში-კი არა. ეხლა ცხენის წყალი მეგრულის აღმოსავლეთის სამზღვრად ითვლება (Цагарели, Этюды); საგეოგრაფიო სახელებიკი ამტკიცებენ, რომ ამ მდინარის აღმოსავლეთითაც თავდაპირველად მეგრელებს უცხოვრიათ; მაგალითად: სოფ. ჯიხანიში (ჯიხა=ციხე), ჩხენიში, კულაში, ნაჯინავე (=ნაციხევს). ქუთაისის ჩრდილოეთითაც მდ. რიონის მიდამოებში ძველად მეგრელებს უნდა სჭეროდათ; იქაც ასეთი საგეოგრაფიო სახელები გვხვდება, როგორც მაგალითად: ჯიმასვარს.

კოლხიდა მეგრელებსა იყო.

გურიასა და იმერეთში თავდაპირველად მეგრელები ყოფილან.

საგეოგრაფიო სახელები.

(ჯიმა==ქმა), მდურჩხეთი, ვანქეიში, ტყვიში, ნაკორო-
 ლეში, გვერიში, სურპეში, კორენიში, მკრიბა და
 სხვა. თვით პლინიუსიც ამბობს: რიონი მებგრელების
 მიწაზე დიოდაო (Rhion regio Egritice, Natur. hist. lib.
 VI, § 11, Латышевъ, Извѣстия II, 179) ასე უნდა იყოს,
 შეცდომით სწერია Rhoan regio Cegritice). საგეოგრაფიო
 სახელების შესწავლა მაშასადამე უეჭველ ჰყოფს, რომ მთელი
 ის მიწა-წყალი, რომელიც კოლხიდის სამზღვრებს უნდა იყო
 მოქცეული, თავდაპირველად მხოლოდ მებგრულ-ლაზურ შტოს
 ტომებს ეკუთვნოდა. ასე იყო, როგორც სჩანს, სტრაბონისა,
 პლინიუსისა და პტოლემეს თხუზულებებიდან, პირველს ორს
 საუკუნეში. შემდეგ, — დაახლოვებით დროს განსაზღვრა ჯერ-
 ჯერობით შეუძლებელია, — ერთ-ერთი ქართველ ტომთაგანი,
 ან აღმოსავლეთით, ან არა და სამხრეთ აღმოსავლეთით შიგ
 შუაგულში შექრილა და მებგრელები და ლაზები ერთი-ერთ-
 მანეთს დაუშორებია, ხოლო დაპყრობილ ადგილების მცხო-
 ვრებლებს ქართული შეუთვისებიათ. ამისგანაო ეხლანდელი
 გურულები და იმერლები გაქართლელელებულ მებგრულ-ლაზებდა
 უნდა ჩავთვალოთ.

იმერლები
 და გურუ-
 ლები გა-
 ქართველ
 შუაგი მე-
 გრელები-
 არიან.

იმერიისა და კოლხიდის გარდა მესხეთიც ანუ სამცხეც
 იყო, მაგრამ პირველ საუკ. ქრ. წ. მათი მიწაწყალი სტრა-
 ბონის სიტყვით რამდენიმე ნაწილად იყო დაქუცმაცებული:
 ერთი კოლხებსა ჰქონდათ დაპყრობილი, მეორე იბერლებს,
 მესამე კიდევ სომხებს (Geogr. lib. XI, cap. II, 18).

კოლხიდის ჩრდილოეთით სვანეთი მდებარეობდა, სვან-
 ნებს ეპყრათ კავკასიის უღელტეხილი დიოსკურიადისაგან
 მოყოლებული (ib. eib. XI, cap. 19), აღმოსავლეთისა და
 სამხრეთის სამზღვრები ბერძენებისა და რომაელების მწერლებს
 ნაჩვენები არა აქვთ, მაგრამ უეჭველია ძველად სვანები გა-
 ცილებით უფრო სამხრეთით ბინადრობდნენ, ვიდრე ეხლა
 ცხოვრობენ; პლინიუსი მგალითად მოგვითხრობს, მდინ-
 ნარე ხობი კავკასიის მთიდან ჩამომდინარეობს და სვანეთის
 მიწაზე დისო (Flumen Chobum e Caucasum per Suanos
 fluens, Natur. hist. lib. VI, § 11); ამავე ამტკიცებს
 საგეოგრაფიო სახელების დაკვირვებაც, მაგ. ლეჩხუმი, ლე-

ბაჩილე და სხვა. შემდეგ სვანებს მიწები კოლხებს ანუ მებგრე-
 ლებს დაუპყრიათ, ისინი-კი კავკასიის უღელტეხილზე მოუმ-
 წყვდეიანთ; დაპყრობილ სვანებს მებგრული შეუთვისებიათ;
 მაშასადამე მებგრელებსა და სვანებს შორისაც ნარევი ტომი
 უნდა გაჩენილიყო, ამას პტოლომეს ცნობაც ამტკიცებს; თა-
 ვის გეოგრაფიაში იგი სვან-კოლხების (Συνασσιακῆλα) ტომს
 ასახელებს (Geogr. lib V, cap. VIII, 25); ამავე ნარევი ტომს
 სომხების ისტორიკოსი ფაუსტი ბიზანტიელიც იხსენიებს
 (III, 7).

სვან-კოლ-
 ხები.

კოლხიდის აღმოსავლეთით სტრაბონისა და პტოლომეს
 სიტყვით იბერია, ანუ ივერია მდებარეობდა. ჩრდილოეთით
 კავკასიის უღელტეხილი უდარაჯებდა აქ ქვეყანას. იმიერ კავ-
 კასიისა და იბერიის ერთიერთი მანქრითან ერთი უღელტეხილ-
 ზე მიშავალი გზა აერთებდა. „ჯერ სამი დღის სავალი საქმე-
 ლო გზა არისო, ამბობს სტრაბონი, მერე ანაკლის ვიწრო
 ხეობაზე ერთი კაცისთვის ოთხი დღის სავალი გზაა, რომელ-
 საც ბოლოში ციხე უდარაჯებსო“ (Geogr. lib. XI, III, 5).
 ეს გზა ისე ნიშანდობლივ არას აწერილა, რომ შეუძლებე-
 ლია აღმოჩინო ეგრ მიხედეს, რომ სტრაბონს ძველად საქმედრო
 საქართველოს გზა აქვს მხედველობაში. აღმოსავლეთით იბე-
 რიის აღმანია მსახლვრად; მოიჯჩავე ქვეყნად, როგორც
 სტრაბონი სწერს, კაზბენე იყო, იგი ქართულს კაზბენთანს
 უდრის (ვახუშტი, ჯანაშვილის გამოც. 155), ხოლო სომხურს
 „ქაზბეკან“-ს (VII ს. სომეხ. უსახელო გეოგრაფია პრ.
 პატკანოვის გამოც. სომხ. ტექსტის გვ. 17). იბერიიდან აღ-
 მანიაში მიშავალი გზა უწყალი და უსწორ-მასწორო კაზბენო-
 ანზე ძვესო (ib. lib. XI, cap. IV, 5). შესაძლებელია ეს ად-
 გილი ეხლანდელი შირაქის მანდვრება იყოს. კაზბენოანს დადი
 სივრცე ჰქონია და საშადა ყოფილა დანაწილებული: ერთი
 იბეროებსა სქერაო, მეორე ალბანელებს, მესამე კიდევ
 სომხებს, იბერიის აღმოსავლეთის სამზღვარი პლანიუსს უფრო
 ნიშანდობლივ აქვს აღნიშნული: მდინარე მტკვრიდან მო-
 ყოლებული (ავტორი კასპის ზღვიდან იწყებს) მთელ მან-
 დვრებზე ალბანელები მოსახლეობენ; შემდეგ-კი იბერელნი;
 ალბანელებსა და იბერელებს მდინარე ალბანია ჰყოფს, რა-

იბერია.

მელიც კავკასიის მთებიდან ჩამოდის და მდინარე მტკვარს ერთვის"ო, მოგვიტყვოს პლინიუსი (Natur. hist. lib. VI, § 26, Латышевъ II, 181, იქ შეტყობით, Plantiæ omnem a Cyro usque Albanorum gens tenet mox Hiberum disereta ab his amne Ocazone in Cyrum Caucasiis montibus defluente*—Ocazone სწერია Alazone-ს ოკა ზონე ელაზონეს მაგიერ), მაშასადამე იბერიისა და ალბანიის აღმოსავლეთის სამზღვრად მდ. ალაზანი და კამბეჩოანი ყოფილა. სამხრეთ-აღმოსავლეთით სომხეთი ილა; სამხრეთის სამზღვრი არც სტრაბონს, არც პლინიუსს გარკვეულად აღნიშნული არა აქვთ, მხოლოდ პტოლომეს 67° და 44° 40' შორის აქვს ნაჩვენებნი. სამხრეთ-დასავლეთით მესხების ქვეყანა, კოლხიდის ერთი ნაწილი და მცირე სომხეთი იყო. სტრაბონი ამბობს, მტკვარს სათავე სომხეთში აქვსო (Geogr. lib. IX, cap. III, 2), მაგრამ ეს სწორედ ის აღგვილია; სადაც მტკვარს სათავე იყო; იქნება ეს ადგილი სამცხის სწორედ იმ ნაწილს ეკუთვნოდეს, რომელიც სტრაბონის სიტყვით სომხებმა დაიპყრეს.

იბერიის
სომხებმა
მხარეში
ჩამოუჭრეს

იგივე ავტორი მოგვითხრობს, რომ იბერიის თავდაპირველად გაცილებით უფრო მეტი ადგილი სჭერია: პარიადრის მთები, ხორძინა და გუგარკი მას ჰკუთვნიან. მერე ეს სამივე მახრა იბერლებს სომხებმა წაართვეს და თავიანთი ენა გავრცელდესო (ibid. lib. XI, cap. 14, 5). ეს ამბავი 191 წლის შემდეგ (ქრ. წ.) მომხდარა, ანტიოქოს დიდის დამარცხების შემდეგ, როცა მისმა ორმა სარდალმა არტაქსიმ და ზარიადრმა სომხეთი დაიპყრეს და თავიანთ სამფლობელოს გადიდებაც შეუძღვნენ. პარიადრის ბედლიბლის შესახებ, რამდენადაც ვიცით, არავითარი საისტორიო ცნობები არ მოიპოვება, ხორძინა-კი სომხებს შერჩათ და სომხურ მე-VII-ე საუკუნეგარეშის სიტყვით მეთხვე სომხეთის ერთ-ერთ მხარედ ითვლებოდა (იხ. პრ. პატკანოვის გამოც. სომხ. ტრეს. გვ. 18), ხოლო გუგარკი იბერლებს თავიანთთვის დაუბრუნებიათ; იმავე გეოგრაფიის მოწმობით იგი ქართველებს ეკუთვნოდა. გუგარკი უტის მახლობლადა დევს და ცხრა ხეობას შეიცავს; რომელნიც ქართველებს უჭირავთ: ძოროფორი, კოლ-

ამ მხარე-
ბის შედ-
იღებლი.

ფისკევი, ტაშირი, თრიალეთი, კანგარი, არტანი, ჯაფანეთი და კლარჯეთიო (ibid. გვ. 20), მაგრამ მე-IX-ე საუკუნეში კოლფაქარი და ტაშირი ისევ სომხეთის ხეგებად ითვლებოდნენ (გობრონის ცხოვრება, Паи Грузии, 394). პლინიუსის სიტყვებიდან მგონი იმ დასკვნის გამოყვანა შეიძლება, რომ თეზი და თრიალეთი (regio Thasie et Thriarie) პირველ საუკუნეშიც ქრ. წ. იბერებელ ეკუთვნოდა (Natur. his. cap. VI, § 26). მხოლოდ სტრაბონის დროს, როგორც ვთქვამთ, გუგარკი ისეთი დადი არა ყოფილა და იმდენი ხეობა არ ჰკუთვნიდა, როგორც შემდეგ.

იბერიის
მცხოვრებ-
ნი.

იბერიის ხალხს სტრაბონი ორ ნაწილადა ჰყოფს: ერთს ბარის მცხოვრებნი ეკუთვნოდნენ, მეორეს—მთიელნი; ყოფა-ცხოვრებითაცა და წეს-ჩვეულებითაც ერთიერთმანერთისაგან ისინი იმდენად განსხვავდებოდნენ, რომ სტრაბონს მთიელები სკივთებისა და სარმატების მონათესავედ, ე. ი. სხვა ეროვნების ჩამომავლობის ტომად მიიჩნია. ბარის მცხოვრებნი მიწის მოქმედებას მისდევდნენ, მთიელნი-კი უფრო ომსა და ნაფარდობასაო, საწესბაროდ სტრაბონი არას ამბობს, რა და რა ტომები ბინადრობდნენ მაშინ იბერიაში; პლინიუსი მხოლოდ მთიელებს იხსენიებს (gens Silvarum, Natur. his. lib. VI, § 26), მაგრამ მათი ბინადრობა სწორედ ვერა აქვს ნაჩვენებნი. რასაკვირველია ბარად სხვების გარდა საში უმთავრესი ტომი უნდა ყოფილიყო: კახნი, ქართლიელები, რომელთა ენაც შემდეგ ყველა ქართველ მოდგმის ტომების საზოგადო და სამწერლობო ენად გადიქცა, და იბერნი ანუ იმერნი რომელთა სატომო სახელით პირველ საუკუნეში ქრ. წ. მთელი ეს ქვეყანა იწოდებოდა. ჩვენ ვიცით რომ იბერეული, ანუ იმერული მეგრულ-ლაზურ შტოს ეკუთვნოდნენ, მაგრამ შემდეგ, როგორც ზემოთ იყო გამოჩვენული, რომელთაც ქართლით შემოსეულმა ტომმა ქართული შეადგინებინა. ცხადია იბერლებს ანუ იმერლებს მეგრულესა და ქართველებს შორის უნდა ეცხოვრებია. სწორედ ამ იმერულ ტომს ეკუთვნოდა პირველ საუკუნეში ქრ. წ. და წ. უპირატესობა მან მიანიჭა თავისი სახელი მთელ ამ ქვეყანას; შესაძლებელია მხოლოდ რომ ეს იბერეული ამ დროს გაქართლებულნი

არა ყოფილიყვნენ. შემდეგ ქართლენი გაძლიერდნენ და ყველა თანამომხე ტომების მწერლობისა და ცხოვრების სათავეში ჩაღვნენ.

ხეზოდ აღნიშნული იყო, რომ კავკასიის მკვიდრთა შესახებ ცნობები პირველ საუკუნეზე წინადა თითქმის სრულგბით არ მოიპოვება; განსაკუთრებით იბერიისა და ალბანიის შესახებ ხომ არც ერთს გეოგრაფს კრინტი არ დაუძრავს. ეს გარემოება რასაკვირველია სამეცნიერო კვლევის საგანს მეტად ართულებს და ბევრ დიდმნიშვნელოვან საკითხის გამორკვევას აძნელებს. იშთავეთვე ქართველები კავკასიაში ცხოვრობდნენ, თუ შემდეგ დროს გადმოსახლდნენ საიდგანზე? აი ერთი ასეთ უმთავრეს საკითხთაგანი. ჰეროდოტეს ცნობებიდანა სჩანს, რომ მე-V-ე საუკუნეში ქრ. წ. კოლხები კავკასიაში ცხოვრობდნენ. მეოტიდის ტბიდან მოყოლებული მდინარე ფასისისა და კოლხების სამფლობელომდე სუკდათი დღის საველი გზაა დრკ მოსიარულთათვისა. ამბობს იგბ (Historia, I, 104). თუნდაც რომ ფაზისი ამ შემთხვევაში ქოროხსა ნიშნავდეს, ცხადია მაინც, რომ ჰეროდოტეს დროს კოლხებს შავი ზღვის აღმოსავლეთს ნაპირას უცხოვრობათ.

ყველა ქართველ ტომების სამშობლო, როგორც ვიცით, ქალღია იყო; მაშასადამე კავკასიაში ქართველები იქიდან უნდა მოსულიყვნენ, ეს რასაკვირველია ისედაც ცხადია; მაგრამ საქმე ისაა, თუ როდას დაიძვრნენ ისინი იქიდან, ან როდის დაზნავდნენ კავკასიაში. იქნებ ქართველები უუძველეს დროსვე წამოსულიყვნენ და კავკასიაში ისეთ დროს დასახლებულიყვნენ, როცა იქ ჯერ სხვა არავინ მოსახლეობდა; მაშინ ქართველები კავკასიის თავდაპირველი მცხოვრებნი და მკვიდრნი იქნებოდნენ. მაგრამ შესაძლებელია ქართველებს კავკასია უკვე დასახლებულიც დახვედროდათ; მაშინ მათ კავკასიის პირენდელი მკვიდრნი ან უნდა დაემორჩილებინათ და გაექართველებინათ ან არა და კავკასიის ქელს იქით გაერეკნათ. რასაკვირველია მთელი ეს მოძრაობა ისეთ დროს უნდა მომხდარიყო, რომლის შესახებაც საისტორიო საბუთების აღმოჩენა შეუძლებელია; მხოლოდ არქეოლოგიას შეუძლიან ამ ხანის და ხეზოდნიშნულ საკითხის შესახებ ცნობები მოგვაწოდოს.

საქართველო

როდის დაზნავდნენ ქართველები კავკასიაში

საქართველო

1) ნინოისი უბელები
26-ე ან იუდეა — 51 —

საქართველო

თუმცა არქეოლოგებს კავკასია ჯერ ძალიან ნაკლებად და აქეთ შესწავლილი, მაგრამ ის მკირეოდენიც, რაც უკვე გამოკვებულია, ძვირფას მასალებს გვაძლევს. ერთ დროს კავკასია კაცობრიობის კულტურის აკნად ითვლებოდა, მაგრამ სარქეოლოგიო გამოკვლევამ დაამტკიცა, რომ წინდელი შეხედულება სწორე არ იყო. რაკი კაცობრიობის პრენდელ ისტორიის შესახებ არავითარი ქრონოლოგიური ცნობები არ მოიპოვება, ამიტომ, როცა მეცნიერს თარლის გამორკვევა სურს, იგი დაახლოვებითი ქრონოლოგიით ხელმძღვანელობს ხოლმე, იმისდა მიხედვით, თუ რომელ ხაშის ეკუთვნის ნაპოვნი ან აღმოჩენილი ნაშთი. ხანგრძლივმა და მრავალრიცხოვანმა დაკვირვებამ და მთელ ქვეყნიერობის დედამიწის გულიდან ამოთხრილ ნაშთების შესწავლამ მეცნიერები დაარწმუნა, რომ კაცობრიობას დიდი მანძილი ჰქონდა განვლილი, სანამ იგი იმ საფეხურს მიაღწევდა, რომლის შესწავლაც ისტორიულ საბუთების საშუალებით შეიძლება. ყველგან აღამიანი ნელის ნაბიჯით და თანდათანობით მიდიოდა წარმატების გზით. თავდაპირველად აღამიანს, როგორც ეს საფლავების შესწავლამ აღმოაჩინა, ქვისა და ქვისნატეგებიდან გაკეთებულ იარაღის მეტი არა ეზადა რა; მერე მრავალ საუკუნეობის შემდეგ კაცობრიობამ ქვის გასიბვა ისწავლა და კარგად გაკეთებულ, გამოყვანილ ქვის იარაღების ხმარება დაიწყო. მეცნიერებაში ამ ორ ხანას ქვის ხანას ეძახიან: პირველს—ქვის უძველესი ხანა ჰქვიან, ანუ ბერძნულად პალეოლითის ხანა (პალეოს—ძველი, ლითოს—ქვა), ფრანგულად l'état paléolithique, époque de la pierre taillé, გერმანულად die älteste Steinzeit, Paleolithische Periode, მეორეს გასიბულ ქვის ხანა, ანუ ნეოლითისა, ფრანგ. époque de la pierre polie, გერმან. die jungere Steinzeit, Neolithische Periode.

ბევრმა კოცა წყალმა ჩაიარა, მრავალმა საუკუნემ განვლო ვიდრე აღამიანი მადნეულობის შემუშავებას ისწავლიდა. კაცობრიობის წარმატებისათვის მადნის გამოყენებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა; ამ გარემოებამ აღამიანის მთელი ყოფაცხოვრების მიმდინარეობა და თვისება შესცავლა და

საქართველო

საქართველო

კაცობრიობის განვითარება გაადვილა. ყველაზე წინადა
შიანმა თითბრისა და სპილენძის შემუშავება გამოიგონა, მერე
ბრინჯაოსი, დასასრულ რკინისა. რკინის აღმოჩენამ კაცობ-
რიობას ბრწყინვალე მომავალი მიანიჭა და აწინდელ საის-
ტორიო კულტურის საძირკველი ჩაუყარა. მთელ ამ ხანას
მეცნიერებაში მადნეულობის ხანა ჰქვია; ხოლო იმისდა
მიხედვით, თუ რომელ მადნის იარაღსა ხმარობდა ადამიანი,
პირველს-თითბრისას და სპილენძისას, მეორეს ბრინჯაოს ხანას,
უკანასკნელს კიდევ რკინის ხანას ეძახიან.

კავკასიაში
ქვის ხანის
დროს მო-
ხასდღეობა
არა უფო-
და.

თუმცა კავკასიაში უძველესს ხანის სპილოსი (*Ele-
phas antiquus*) და მამონტის (*Elephas primigenius*)
ძვლები აღმოჩნდა, ხოლო ამიერკავკასიაში *Hippopotamus
maioris* ნაშთები მოიპოვება და ამით ცხადდა მტკიც-
დება, რომ სულდგმულებს ამ ქვეყნებში უკვე ყინუ-
ლის ხანას დროსვე უცხოვრიათ, მაგრამ მაინც ჯერჯერო-
ბით მთელ კავკასიაში არც ერთი საყურადღებო და ექვიპოტა-
ნელი ქვის უძველესისა და გასიპულ ქვის ხანების დროინ-
დელი ნაშთები ნაპოვნი არ არის. რამდენიმე ქვის იარაღი კავკასი-
აშიაც არის ნაპოვნი, მაგრამ რაკი ეს საგნება პირდაპირ მი-
წიდან არ არის ამოთხრილი, ამიტომ მეცნიერებისათვის არა-
ვითარი მნიშვნელობა არა აქვს; მკვლევარს არ შეუძლიან დანა-
მდილებით გაიგოს, მართა ქვის იარაღები იყო იმ საფლავში,
საიდანაც ეს ნივთებია ამოღებული, თუ ბრინჯაოს და რკი-
ნის საგნებს შორის ეწყო. ამ გარემოებას-კი მეცნიერებისა-
თვის დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან დამტკიცებულია,
რომ ადამიანი ზოგიერთს იარაღებს ბრინჯაოსა და რკინის
ხანას დროსაც ხმარობდა ხოლმე, ზოგ საგნებს ჩვენ დრო-
შიც, ეხლაც ვხმარობთ. არც კალბენის (კულპის) ქვის
ურთობია დიდ ყურადღების ღირსი, არც ეს უროები ეკუ-
თვნიან უძველეს დროს. ერთი სიტყვით საარქეოლოგო ნაშ-
თების შესწავლა ამტკიცებს, რომ ქვის ხანას დროს ადამიანს
კავკასიაში არ უცხოვრია, როცა იქ ადამიანს პირველად ფეხი
შეუდგამს, მას უკვე მადნის შემუშავება სკოდნია. მაშასადა-
მე უძველესი და თავდაპირველი მოსახლეობა კავკასიაში
მადნეულობის ხანის დროს გაჩენილა. ამ აზრს მისდევენ ყვე-

ანხანას

ლა მეცნიერები; ხოლო მადნეულობის რომელ ხანას ეკუ-
თვნის სახელდობრ, ბრინჯაოსა თუ რკინის ხანას, ამის შესა-
ხებ მეცნიერები სხვა-და-სხვა აზრისანი არიან: ბაერნი ფიქ-
რობს, ამიერკავკასიაში ადამიანი პირველად ბრინჯაოს ხანას,
ან ბრინჯაოს ხანა რომ რკინის ხანად იცვლებოდა იმ დროს
გაჩნდა; ამავე აზრს პროფ. ჰიორნესი (*Hörnes*) და
როკორც ეტყობა პროფ. დ. ანუჩინიც ემბრობა. განსვენე-
ბული პროფეს. ვირხოვი-კი ამტკიცებდა, კავკასიაში ყვე-
ლა აღმოჩენილი საარქეოლოგო ნაშთები მხოლოდ რკინის
ხანას დასაწყისს ეკუთვნიანო, რაკი ყველგან სხაფლავებ-
ში, საცა-კი ბრინჯაოს იარაღი დანივთები მრავლად არის ნა-
პოვნი, ისე არ იქნება, რომ თითო-ორჯო რკინის საგანი
მაინც არ შეგვხვდესო, — რიცხვს იმისთანა შემთხვევაში, სა-
მართლიანადა ფიქრობს პრ. ვირხოვი, დიდი და არსებითი
მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ რკინა მიწაში წყლისა
და-სინესტისაგან აღვილად ეანგდება, იშლება და მტვრად იქ-
ცევა ხოლმე, — ამიტომ უეჭველია რომ კავკასიის უძვე-
ლესი მოსახლეობა რკინის ხანას ეკუთვნისო. თუნ-
დაც რომ თითოეულ საფლავში თითო რკინის ნივთის მეტი
არ აღმოჩენილიყო, მაინც ცხადია, იმ დროს უკვე რკინის
შემუშავება უნდა სკოდნოდათ; ამ საგნების სიმცირე მხო-
ლოდ იმას ამტკიცებს, რომ ამ დროს ჯერ კიდევ რკინის
ხანას დასაწყისი იყო. მაშასადამე იმ ერს, რომელიც
კავკასიაში თავდაპირველად მოსულა და დაბინავებულა,
ქვის ორივე ხანა და თითქმითს ბრინჯაოსიც განვლილი და
მოკმული უნდა ჰქონოდა და რკინის შემუშავების შესწავლას
შესდგომია.

მეცნიერების
კავკასიის
საარქეო-
ლოგო
ნაშთები

კავკასიაში ნაპოვნი უძველესი საფლავები და საგნები
ვირხოვის აზრით შეთერთმეტე, ან მეათე საუკუნეს უნდა
ეკუთვნოდეს. დაწმუნებული რომ ვყოფილიყავით, რომ იმ
საფლავებში სწორედ ქართველები იყვნენ დამა-
რხულნი, მაშინ შეიძლებოდა გვეთქვა: ქართველები კავკა-
სიაში მე-XI-ე საუკუნეზე ადრე მოსულან და ამ დროს უკვე
ქვისა და ბრინჯაოს ხანა განვლილი ჰქონდათ, ხოლო რკი-
ნის შემუშავებას ის-ის იყო შესდგომოდნენო. ამ გვარად საკი-

Inghabry სიგელი

თხი გადაწყდებოდა და ქართველები კავკასიის თავდაპირველ მკვიდრებად უნდა აღგვეთვა. მაგრამ ჯერ უნდა მეცნიერულად დამტკიცდეს, რომ სამთავროს უძველეს საფლავებში მართლა ქართველები იყვნენ და მარხული და არა სხვა რომელიმე მოდგმის ხალხის შვილები, ხოლო ამის შემდეგ ზემოაღნიშნული დასკვნა კეშმარიტი იქნებოდა. ამ საკითხის გამორკვევა-კი მხოლოდ იდამიანის თავის ქალღმის გაზომის შემდეგ შეიძლება: სხვა რაიმე სამეცნიერო საშუალება არ არსებობს. ანთროპოლოგია სხვა-და-სხვა ერების თავის აგებულების მიხედვით კაცობრიობის რამდენიმე შტოდა ჰყოფს: სხვათა შორის ერთ შტოს თავმოკლენი ანუ ბრაზიკეფალეები, მეორეს თავგრძელები, ანუ დოლიხოკეფალეები შეადგენენ.

კავკასიის უძველესი მკვიდრნი თავგრძელები უიდიან.

ქართველები და სომხები შერეული შთომადნი კავკასიაში.

საქართველო

კავკასიის ყველა უძველეს საფლავებში ნაპოვნ თავების გაზომამ დამტკიცა, რომ თავდაპირველად ჩვენ ქვეყანაში თავგრძელები ანუ დოლიხოკეფალეები ცხოვრობდნენ. მხოლოდ უკვე განსვენებულმა პროფ. ვირხოვმა აღნიშნა, რომ თანამედროვე ქართველები და სომხები განსაკუთრებით თავმოკლენი ანუ ბრაზიკეფალეები არიან. ამიტომ ქართველებსა და სომხებს კავკასიის უძველეს და თავდაპირველ მცხოვრებლებთან საერთო არაფერი ჰქონიათ; მაშასადამე ქართველნი და სომხენი კავკასიის თავდაპირველი მკვიდრნი არა ყოფილან; როცა ისინი ამ ქვეყანაში მოსულან, იქ სხვა მოდგმის ხალხი დაჰხვედრიათ დაბინავებული. მკვიდრთა ერთი წილი, როგორც ეტყობა, ქართველებს ჩრდილოეთისაკენ გადურეკნიათ: ზოგიერთი კავკასიელი მთიელეობა, მაგ. ნატუხელები და ავარელები, სწორედ თავგრძელები ანუ დოლიხოკეფალეები არიან (იხ. Д. Анучинъ. Доисторич. археология Кавказа. Жур. Мин. Нар. Прос. 1884 წ. იანვარი, გვ. 236). რასაკვირველია კავკასიის თავდაპირველ მცხოვრებთა და შემოსეულ ერებს ერთმანეთში გამწვავებული ბრძოლა უნდა მოსვლოდათ და ბევრი ძლეული მკვიდრი გამოესალმებოდა წუთისოფელს. ეს კავკასიის თავდაპირველი მცხოვრებნი პროფ. ვირხოვს წმინდა არიელ ხალხად მიაჩნია, მაგრამ იქნებ ამაში გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერი სცდებოდეს. თუ-კი ზემოაღნიშნული ვირხოვის მოსაზრება, რომ

კავკასიის უძველესი საფლავები მე-XI-X-ე ს. ეკუთვნის, მართალი გამოდგა, მაშინ ქართველები რასაკვირველია მე-IX-ე ს. შემდეგ უნდა მოსდგომოდნენ კავკასიის, ჩაგატოთ იგი ხელში და დაბინავებულიყვნენ. ეს დასკვნა შეურყეველი კეშმარიტებაა: შეიძლება მხოლოდ თარიღი სწორე არ იყოს: იქნებ მომავალში, როცა კავკასიის უძველესი ნაშთები უკეთესად იქნება შესწავლილი, დამტკიცდეს, რომ სამთავროს სასაფლავო მე-XI-X-ე ს. კი არ ეკუთვნის, არამედ უფრო წინა დროს. თავდაპირველად კავკასიაში ქართველებს, როგორც ეტყობა, თითო-ოროდ დაუწყვიათ შემოხიზნვა; ეს იქადასა სჩანს, რომ უკვე უძველეს საფლავებში აქა-იქ რამდენიმე თავმოკლის ანუ ბრაზიკეფალის თავებიც აღმოჩნდა.

რასაკვირველია ამ დასკვნას, რომელსაც ეხლა მეცნიერები აღვიან, თავის-თავადაც დიდი საისტორიო მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ქართველების უძველეს კულტურისა და ყოფა-ცხოვრების შესწავლას ხომ მომავალში ახალი მიმართულება უნდა მისცეს: თუ აქამდისინ ჩვენ გვეგონა, ვითომც ქართველების არსებობის უძველესი ნაშთები საქართველოს მიწის გულშია და მარხული, ეხლა ეს შეკლავსა უნდა თავიდან მოვიფიქროთ. ამისდა მიხედვით როცა ჩვენ ჩვენი ხალხის თავდაპირველ ყოფა-ცხოვრებისა და მდგომარეობის შესწავლა გვსურს, ამისი კვალი კავკასიაში კი არა, ამიერკავკასიის სამხრეთით უნდა ვეძიოთ, — თუნდ იმ ადგილებში ძაბიკ, სადაც ქართველები მე-XI-VIII-ე ს. ქრ. წ. ცხოვრობდნენ.

ცნობები ქართველ ტომებს უძველესს ბანადრობას შესახებ სრული არ იქნებოდა, თუ რომ ურარტელებისა და ხეტელების ვინაობას არ შეგავსოთ. ესკებოს ანუ კოლხების აღმოსავლეთით, მდ. ეფრატისა და ტიგროსის სათავეებზე, ვანის ტბის, მდ. არაქსისა და არარატის მიდამოების ქვეყნებში ნაირისა, ვანისა და ურარტუს სამეფოები იყო. ამ სამსახელმწიფოთა შორის ყველაზე სამხრეთი ნაწილი ნაირის ქვეყანას ეკირა, მეტე ვანი, ანუ ბიანა მისდევდა, შემდეგ კიდევ ყველაზე ჩრდილოეთით ურარტუს სამეფო ძევდა. მერვე საუკუნეში ქრ. წ., იმ დროს, როცა ასურეთი თავის თავს აღმოსავლეთის უმეტეს ნაწილის ბატონადა სთვლიდა, ზემო-

ქართველების უძველესი კავკასიაში არ უნდა 30-ბიოთ.

ურარტელები.

აღნიშნული სამეფოები ურარტუს მეორეობით ძლიერ მეტოქეობას უწევდნენ.

სიტყვები ნაირი, ბიაჰნა და ურარტუ მხოლოდ ქვეყნების საკუთარი სახელებია, თითონ ხალხი — კი თავის თავს ქალღის ანუ ხალღის უძახდა. ჩვენ ვიკითხვით, რომ ეს სახელი ქართველ ტომების საზოგადო სახელწოდება იყო (ქართუ-ელი, კარდუ-ხი); ამიტომ საფიქრებელი იყო, რომ ეს ქალღები ქართველების ღვიძლი ძმები ყოფილიყვნენ. მართლაც, თათქმის ყველა თანამედროვე მეცნიერებს ურარტელები ან ქართველების წინაპრებად, ან ნონათესავე ერად მიაჩნიათ (ლენორმანი, სეისი, მასპერო, ფ. ჰომმელი); მაგრამ მათი რწმენა ამ ხალხის წარწერების ენის თვისებაზეა დამყარებული. ურარტელები ისეთსავე ლურსმულ ანბანსა ხმარობდნენ, რომელიც ნინევიის მიმდებარე საუკუნეში იყო გავრცელებული, მაგრამ ეს ანბანი მათ თავიანთი ენის ბგერათა თვისებების შესაფერისად შეუცვლიათ. ერთ ხანს ამ წარწერებს სრულებით ვერ არჩევდნენ; თუმცა ცალ-ცალკე თვითოეულ ასოს წაკითხვა შეეძლოთ, მაგრამ რაკი უცხო, უცნობ ენით იყო ნაწერი, აზრს ვერ მიხვდარიყვნენ; არც იცოდნენ რა ენას ეკუთვნოდა ამ წარწერების ენა. მხოლოდ 1850 წლის შემდგომ, როცა ფრანგი მეცნიერი მასტ. გვარამა (S. Guyard) ფრანგულ სააზრო კურნალში თავისი პატარა, მაგრამ საყურადღებო წერილი დაბეჭდა, ვანის წარწერების ამოკითხვა ცოტა არ იყოს გაადვილდა; მან გარკვეული გზა უჩვენა მკვლევარებს, რომლის საშუალებათაც დაახლოვებით მიანიჭა წარწერების შინაარსის გაგება შეიძლებოდა. სტ. გვარამა იფიქრა, რომ რაკი ვანის წარწერებში გადაკეთებული ლურსმული ანბანია ნახმარი, შესაძლებელია ილიოგრაფებიც, — ე. ი. ისეთი ასოები, რომელიც მთელ სიტყვისა ნიშნავენ მაგ. ხალხს, ღმერთს, მეფეს და სხვა, ასურული იყოს, ან არა და ასურულს მიაგავდესო. იმისი აზრი მართალი გამოდგა. ხოლო ამ ილიოგრაფების საშუალებათ, სამართლიანად ფიქრობდა გვარი, მკვლევარი შეატყობდა, რომ ვანის წარწერებიც ასურულ წარწერების მსგავსად არის შეთხუზული და ამ საშუალებით თვით ძველის შინაარსსა და აზრს მიუხვდებოდა. ასურული საისტორიო წარწერები ჩვეუ-

ვანის წარწერები.

საქართველო

ლებრივ ლეგაების სახელის ხსენებით იწყობა; მერე მეფე თავის სახელს ამჟღავნებს და ქვეყნებისა და ქალაქების სახელებს, რომელიც კი მას დაუპყრია, ჩამოსთვლის. ხოლომე: ესა და ეს დაეანგრიე და გადაწვიო; ან იხსენიებს ვის რამდენი წაართვა ოქროდ თუ ვერცხლად, რამდენი წამოიყვანა ტყვედ, ხარის და ცხვრის ჯოგები წამოასხა და სხვა და სხვა; დასასრულ მეფე სწყევლის და ჰკრულავს ყველას, ვინც კი გასტეხავს, დააკცევს, წაიღებს, წყალში ან ცეცხლში ჩაადგებს, ან არა და მიწაში ჩაჭყლავს იმის წარწერას: ღმერთმა საშვილიშვილოდ აღზოცოს სახსენებელი მისი და ნათესავობითურთ აღმოჰფხრას დედამიწის ზურგიდანაო. ამგვარ წარწერებში ლეგაებისა, მეფეებისა, აღმნიშვნისა და სხვა სახელები ყოველთვის ერთისა და იმავე ილიოგრაფით არის ხოლომე აღნიშნული. ვანის წარწერების შესწავლამ გვარი მართლაც დაარწმუნა, რომ იქაც ილიოგრაფები ერთი-ერთმანეთს, იმავე რიგზე მისდევდნენ, რა რიგზედაც ისინი ასურულ წარწერებშია ხოლომე დალაგებული. მაგალითად ქალაქების ილიოგრაფის მისდევს ის ილიოგრაფი, რომელიც ზმნა „გადაწვი“-სა ნიშნავს; ამ ილიოგრაფის მიმატებული აქვს საკვეცი „ბი“, რაც გვარის აზრით წარსულ დროს მხოლოდობითი რიცხვის პირველ პირის ნიშანი უნდა იყოს. ამ მეთოდის საშუალებით წარწერების მნიშვნელობის გამორკვევას შეუდგნენ. ვანის წარწერების წაკითხვაში განსაკუთრებული ღვაწლი გვარისა და დენორმანის გარდა ინგლისელ მეცნიერს ა. ჰ. სეისს (A. H. Sayce) მიუძღვის, რომელმაც ასურულ წყაროებისა და ვანის წარწერების ცნობების საშუალებით ამ ქვეყნის გეოგრაფია, ისტორია და სარწმუნოება გამოარკვია, ეცადა აგრედვე ამ ენის გრამატიკა და ლექსიკონი შეედგინა. ვანის წარწერების ენა ყველაზე წინად ქართულს ფ. ლენორმანმა შეადარა და თავის გამოკვლევაში „Lettres assyriologiques sur l'histoire et les antiquités de l'Asie anterieure“ ამტკიცებდა ურარტელების ენა ძველი ქართული ენააო; თავის აზრს იგი სახელმწიფოსთვის, ბრუნვებისა და ნაცვალსახელის შედარებასა და მსგავსებაზე ამყარებდა.

პირუთველი მეცნიერი მოვალეა აღიაროს, რომ ილი-

საქართველო

ოგრამების გარდა ნამდვილ ქალღმერთ ანუ ურატულად დაწერილ სიტყვების წაკითხვისა და მნიშვნელობის ახსნას, ისე როგორც ეხლა ზემოაღნიშნული მეცნიერები კითხულობენ და ხსნიან, მკვლევარებია აღაშინი ენდოს, რომ სიტყვების მნიშვნელობის ახსნაში მათ შეცდომები უნდა მოსდიოდეთ, ამას ის ურატული წარწერაც ამტკიცებს, რომელსაც ასურული თარგმანი თანახლავს: ის ზმნა **nunabi** ნუნაბი, რომელსაც წინაღ სთარგმნიდნენ „მე თავს დავეცი, დავესხიო“, თურმე „მე მოვიდი“ სა ნიშნავდა. ვინ დაიფიცავს, რომ ვანის წარწერების მკვლევარებს დანაარჩენ წარწერების წაკითხვის დროს ამნაირი და უფრო სხვილი შეცდომები არ მოსდიოდნენ? ესეც რომ არ იყოს თვით შედარების მეთოდით, რომლის საშუალებითაც ისინი თავიანთ აზრს ამტკიცებენ, მეცნიერებს მკაცრს მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს; ლენორმანიცა და სხვებაც ამ წარწერების ენას თანამედროვე ქართულს აღარებენ, თითქოს ქართული ველური ენა იყოს და შრავალ საუკუნოების განმავლობაში მწერლობა არა მკონოდეს, თითქოს შესაძლებელი იყოს, რომ ქართველებს მერვე საუკუნეში ქრ. წ. ისე ელაპარაკნათ, როგორც მეცხრამეტე საუკუნეში ქრ. შ. ელაპარაკობენ. შეუძლებელია რომელსამე ენას ორი ათას შვიდასის (2700) წლის განმავლობაში დიდი ცვლილება არ გამოეაროს. ამიტომ შესაძარბელ მასალად თანამედროვე-ი არა ძველი ქართული უნდა აიღონ ხოლმე; ამ ბოლოს დროს ბევრი ძველი ქართული სიტყვიერების ძველი დიბეჟდა და ამ თხზულებათა ენის შესწავლა ამტკიცებს, რომ ქართულს საუკუნეთა განმავლობაში ბევრი ძველი სიტყვა და ზოგიერთი საგრამატიკო ფორმებიც დაუკარგავს; ამნაირი მაგალითები უფრო მეტი იქნებოდა ძველი მწერლობის ნაშთები რომ ზლომად ყოფილიყო გამოქვეყნებული და შესწავლილი, ხოლო ეს გარემოება ცხადად გვიჩვენებს, რომ თანამედროვე ქართულთან ურატულ წარწერების ენის შედარება არ შეიძლება, თავდაპირველად ძველ ქართულ მწერლობას ენისა და კვლეა ქართულ ენა-კილოკავების მიხედვითა და **სამიწელ** ჯგუფის განებთან შედარების საშუალებით ქართულ ენის უძველესი სახე

ქრ. წ. წ. 59

უნდა აღდგენილ იქმნეს, და, თუ ამის შემდეგ ვანის წარწერებს ენას მკვლევარი ქართულს შეადარებს, მხოლოდ მაშინ შესაძლებელია გამოკვლევამ ნაყოფიერი შედეგი მოიტანოს. ერთი სიტყვით ვანის წარწერების ენის გამოსარკვევად ასურულის გარდა მეცნიერმა ძველი ქართული და საზოგადოდ ქართული ენათმეცნიერებაც ზედმიწევნით უნდა იცოდეს. მაგრამ საქმე ის არის, სწორედ კითხულობენ მკვლევარნი ვანის წარწერებს თუ არა? ჩვენ ექვს უფრო შემდეგი გარემოება აცხვებლებს: სეისის სიტყვით ვანის წარწერების ენაში ზმნის უღვლილება ამ ნაირად სწარმოებს: მხოლოდითი რიცხვის პირველ პირის წარმოებისათვის ზმნის თემის **ბოლოს საკვეცი** „ბი“ **ემატება** ხოლმე, მაგალითად: ზადუ-ბი—გავაკეთე, ზასგუ-ბი—მოვკალი; მესამე პირის წარმოებისათვის **თემის ბოლოს** საკვეცი „ნი“ **ემატება**, მაგ. ზადუნი—გავაკეთა, ტონი—მოკლა. მარტო ზმნის პირველ პირის წარმოებას რომ დავაკვირდეთ, ქართულსა და ვანის წარწერების ზმნის აგებულების შორის არსებითი განსხვავებაა. ქართულ ზმნის წარმოების დამახასიათებელი თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ **პიროვნების აღმნიშნველი მარცვლები** ბოლოში-ი არ **ემატება** ხოლმე, როგორც ინდოგერმანულ ჯგუფის ენებში იციან, არამედ **თავში**, მაგ. მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ, მწერ და სხვა. ეს საკვირველი თვისება ყოველ ქართულ ენა-კილოკავებსა ექვს: მეგრულსაც, ლაზურსაც, სვანურსაც—და ქართულ ზმნის ცხადს დამახასიათებელ თვისებას შეადგენს. ვანურ წარწერების ზმნის-ი პიროვნების ნიშნებივითომც თემის **ბოლოს** უნდა ემატებოდეს. ი. ქართულ თავსართის მაგიერ ვანურს ბოლოსართი ექვს; ამ გვარად ვანურ ენის ზმნის აგებულობა ქართულისაგან იმდენად განსხვავდება, რომ ან წარწერების წამკითხველები უნდა სცდებოდნენ, ან არა და, თუ ისინი სწორედ კითხულობენ, მაშინ ვანის წარწერების ენა ქართულის მონათესავე ენა არა ყოფილა. ზემოაღნიშნული მაგალითები უფლებას გვაძლევენ ვიფიქროთ რომ ვგონებ უფრო წამკითხველები უნდა სცდებოდნენ, ერთის სიტყვით პირუთენელს მეცნიერს ჯერჯერობით არ შეუძლიან ვანის წარწერების ენის აგებულებასა და

ნათესაობაზე გადაჭრილი აზრი გამოსთქვას. ამ ძველებს
შესწავლა სულ ახალი საქმე და მიუდგომლობა გავაღებდა
აღგვენიშნა, რომ იმ გზით, რომლითაც ვანის წარწერების
წამოთხველებს ამ საკითხვის გამოკვლევა სურთ, შეუძლებელ-
ელია ნაყოფიერს დასასრულს მიადწიონ.

შედეგები.

ურარტელებსა და ტაბალ-მუსკებზე გაცილებით უფრო
აღრე, უუძველეს დროიდანვე მოყოლებული შუამდინარესა
და მცირე აზიაში მამაკობით, განათლებითა და საკუთარ
მწერლობით განთქმული იყო ხეტელთა (ერი, რომელსაც
ეგვიპტელები „ხეტა“ს, ხოლო ასურელები „ხატტი“ს ეძებ-
დნენ; ეს ხალხის სახელი კი არა, ქვეყნის სახელია, რასახელს
ატარებდნენ თითონ ისინი ჯერ გამორკვეული არ არის. თი-
თქვის ყველა მეცნიერებს (იენსენის გარდა), რომელ-
ნიც-კი ხეტელების ენის შესწავლას შესდგომიან (მასპე-
რო, სეისი, პომელი), ხეტელები ტაბალისა და მუს-
კების ანუ ქართველების მონათესავე ერად მიიხსიანთ
საიწუხაროდ, რიცხვ-მრავალი ხეტელების წარწერები ჯერ წა-
კითხული არ არის; ეს წარწერები ხატოვან, ანუ იეროგლიფი-
ან ანბანით არის ნაწერი, მაგრამ ამ ხატოვან ანბანს ეგვიპტე-
ლების ხატოვან ანბანთან საერთო არაფერი აქვს. მეცნიერებს
ხეტელების წარწერების წაკითხვა ჯერ იმიტომ ვერ მოუხერ-
ხებიათ, რომ მეფე ტარკულიმმეს ბეჭდის გარდა, რომელზე-
დაც წარწერა ხეტურად და ასურულად არის ამოჭრილი, სხვა
ამ ორ ენაზე ნაწერი ძველი ჯერ არსად არ აღმოჩენილია;
ხოლო ტარკულიმმეს ბეჭდის წარწერა იმდენად მოკლეა, რომ
იმის საშუალებით რთულ ხატოვან ანბანის გამოცნობა შეუ-
ძლებელია, თუმცა-კი გამოჩენილი ინგლისელი მეცნიერი სეისი
თითონ დარწმუნებულია, რომ იმის ცდას უნაყოფოდ არ ჩაუ-
ვლია. ხეტელების ენის ნიმუშები ასურულ ანბანითაც არის ნა-
წერი, სახელდობრ ორი ტელ-ამარნას ნაპოვნი ხეტელ მეფის
ტუშრატისა და ტარშულიარაშის წერილები, და ამ ორ
საბუთის საშუალებით ხეტელების ენის გარეგან აგებულობის
შეტყობა შეიძლება, მაგრამ ჯერჯერობით გარკვეულ აზრის
გამოთქმა ძალიან ძნელია. ყურადღების ღირსია, რომ ანთ-
როპოლოგიურად ხეტელები, როგორც ე. შანტრი აღნიშნავს

ქართველებსავეთ თავმოკლენი, ანუ ბრაზიკეფალები ყოფილან,
მაშასადამე ამ მხრივ ქართველებისა და ხეტელების ნათესაო-
ბას წინ არაფერი არ ელოდება; მაგრამ მართო ეს გარემოება,
რასაკვირველია, არა კმარა.

თუ შემდეგში ურარტელებისა და ხეტელების ენის შე-
სწავლამ გაამართლა მეცნიერების აზრი, რომ მათი ენა
ქართულს ან მონათესავე ენათა ჯგუფს ეკუთვნის, მაშინ უფ-
კველი გახდება, რომ მთელი შუამდინარე, ერანი და მცირე
აზია მთლად ქართველებისა და მათ მონათესავე მოდგმის
ეროვნებასა ჰქონია დაპყრობილი უკვე 2000 წ. (ქრ. წ.)
მოყოლებული; თავდაპირველად ძლიერება და უპირატესობა
ამათა ჰქონიათ, მაგრამ თანდათან ამ ადგილებს ახალ-ახალი
ჯერ სემიტთა, ხოლო შემდეგ არიელთა მოდგმის ერები შემოე-
სივნენ და ქართველთა მოდგმის ერები ჩრდილოეთისაკენ გან-
დევნეს; უცხო ერები კვლდაკვალ მისდევდნენ ქართველების
წინაპრებსა და მათ მიწა-წყალს იპყრობდნენ, სანამ ისინი
კავკასიაში არ შეიხიზნენ და იქ ზურგი არ გაიმჯერეს. რომ
უუძველეს დროს მცირე აზიაშიც და შუამდინარეში ერთი
მოდგმის ხალხები ბინადრობდნენ, ამას თავის მეცნიერების
მხრივ მეცნიერი ანთროპოლოგები ცნობილი პრ. ფონ-ლოშანი
(Reisen in Lykien, Archiv. f. Anthropol. XIX, 81 და
სხვა) და ამ ახლო ხანში გ. ა. ჯავახიშვილი (Къ вопросу о
этнологіи Малой Азии и Закавказья) ამტკიცებენ.

დასასრულ თუ ურარტელების ენა მართლა ქართულ ჯგუ-
ფის ენა გამოდგა, მაშინ პრ. ვირხოვის თარიღი, ვითომც ქარ-
თველები მე-X-ე საუკ. შემდეგ უნდა მოსულიყვნენ კავკასია-
ში, ცრუდება; ასურულ წყაროებიდანა სჩანს, რომ ურარტე-
ლებს უკვე IX—VIII-ს. ძლიერი სახელმწიფო ჰქონიათ, მაშა-
სადამე ადგილობრივ ბინადრობა დიდი ხანია მოკიდებული უნდა
ჰქონოდათ და მე-X-ეზე გაცილებით აღრე უნდა მოსულიყვნენ.

შემაჯერებელი წყაროები:

Н. Марръ. Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ
и алановъ св. Григоріемъ (Записки Вост. отд. рус.-
археол. общ. Т. XVI, 1905 წ. გვ. 165—170).

А. Цагарели. О грамматической литературѣ грузинскаго языка.

И. Джаваховъ. Обзоръ теорій и литературы о происхожденіи грузинскаго языка (Журн. Мин. Нар. Просв. 1908 №. ივლისის №)

Von Gelzer. Kappadocien und seine Bewohner, Zeitschrift für Aegyptische Sprache 1875 №. 83. 14—17.

Ed. Schrader. Keilinschriften und Geschichtsforschung, 1878 №., 83. 157—162.

Keilinschriftliche Bibliothek წიგნი I და II.

В. Латышевъ. Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и римскихъ о Скиѣи и Кавказѣ, წიგნი I და II.

R. Virchow. Das Gräberfeld von Koban. Berlin. 1883 №. 83. 13—21.

A. H. Sayce. The cuneiform Inscriptions of Van, The Journal of the royal asiatic Society, New Series, XIV, 83. 377—732.

М. В. Никольскій. Клинообразныя надписи Закавказья (Материалы по археологии Кавказа, წიგნი V).

A. H. Sayce. The Monuments of the Hittites (Transactions of the Society of biblical Archaeology, vol. VII, 248—293).

ამის გარდა აღმოსავლეთის ისტორიის საზოგადო სახელმძღვანელოები:

G. Maspero. Histoire ancienne des peuples de l'Orient, 7 éd. 1905 №.

Prof. F. Hommel. Geschichte des alten Morgenlandes (Sammlung Göschen, 3 Aufl. 1904 №.)

თ ა ვ ი მ ე ო რ ე

ქართველების უძველესი კულტურა.

თვითველ ერის უძველეს კულტურის შესწავლა რასაკვირველია მხოლოდ არქეოლოგიის და ენათმეცნიერების საშუალებით შეიძლება. სამწუხაროდ სწორედ იმ ადგილებში, სადაც თავდაპირველად ქართველები სცხოვრობდნენ, სახელდობრ ქალდეასა და კაპადუკიას, დედა-მამის გულიდან ჯერ ჯერობით ძალიან ცოტა ნივთები ამოთხრილი. ამის გარდა რაკი აქამდისინ არაინ არ იცოდა, რომ ქართველების თავდაპირველ სამშობლოდ ქალდეა იყო, ამიტომ იმ ნაშთებშიაც, რომელიც უკვე ნაპოვნი, ქართველ ტომების წინაპრების ნაწარმოები არავის უძებნია. ქალდეასა, კაპადუკიასა, პონტოში და მცირე აზიის იმ ქვეყნებში, სადაც მე. XI—VII-ე საუკ. ქართველ ტომებს ბინადრობა ჰქონდათ სხვა მოდემის ხალხებიც ცხოვრობდნენ და ეხლა იმის გამოცნობა, თუ რომელი ნაშთი რომელ ერს ეკუთვნის, შეტად ძნელი საქმეა. რაკი ქალდეას ნაშთები ჯერ არც ერთ მეცნიერს არ განუხილავს ისე, რომ იქ ჩვენი ერის უძველეს ნაშთების კვალი ეძებნოს, ამიტომ აქ მხოლოდ ქალდეას პირვანდელ კულტურის საზოგადო სურათი იქნება წარმოდგენილი.

მიწიდან ამოთხრილი საგნები გვიჩვენებენ, რომ უძველეს დროიდანვე ქალდეაში მადნეულობის შემუშავება ძალიან გავრცელებული ყოფილა: ყველა უუძველეს საფლავებში მოიპოვება ბრინჯაოს, ოქროს ნივთები და ზოგჯერ რკინისაც კი; განსაკუთრებით ბრინჯაო ყოფილა გავრცელებული, ყველა იარაღები ბრინჯაოსაგან არის გაკეთებული. რაკნა კი იშვიათად გვხვდება საფლავებში. იმ დროს რკინა როგორც ეტყობა ძვირფას მანად ითვლებოდა; ეს იქიდანა სჩანს, რომ რკინისა მაშინ მხოლოდ სამაჯურები, ბეჭდები და სხვა ამგვარივე სამკაულები უკეთებიათ; ალბად იმიტომ, რომ ახალი

თუ იმე
იხილ
IV-IX

აღმოჩენილი იქნებოდა. მდინეულობის გარდა ქალღეაში ქსოვნა და მეჭურჭლეობაც გავრცელებული ყოფილა. ეს საგნები და სასაფლაოები, რომელზედაც ეხლა საუბარი გვაქვს, არქეოლოგების აზრით 2500—1000 წ. ქრ. წ. უნდა ეკუთვნოდეს.

ძველი კავადუკის ნიადაგი, რომელზედაც XI—VII საუკუნოებში ჩვენი წინაპრები ცხოვრობდნენ, ვრცელს ვულკანურ ვაკეს წარმოადგენს; სამხრეთით ორპირი განმარტოებული არგას მწვერვალია აღმართული, ცოტა მოშორებით იმავე მხრით ტაერისა და ანტი-ტაერის ქედები მოსჩანს. ეს მთები კავადუკიას სამხრეთითა და სამხრეთ დასავლეთით ზღუდავენ. კავადუკია დაღარულია ღრმა და ვიწრო ხევებითა; ამ ხეობებზე მიდის ხოლმე მეტად სახიფათო სავალი გზები. წვიმები იქ ხშირად იცის და ჰაერიც ნოტიოა, ხოლო მთის მდინარეები უხვად არის. ამის გამო მცენარეც საკმარისია. კავადუკიის შუაგული-კი საზოგადოდ უწყლო ქვეყანაა. ერთად ერთი წყალი, რომელიც მდინარის სახელის ღირსია, ღალისი ანუ ყიზილ ირმაყია. ნიადაგი და ჰაერი ამის გამო ზაფხულობით აქ მეტად ცხელი და მშრალია, ხოლო ზამთარი ცივი და მკაცრი იცის ხოლმე. მხოლოდ ზეიპუნის წყლის მიდამოებში უხვი მცენარეულობაა, მწვანე ბალახიანი მინდვრები, თვალგაღუწვდენელი დაბურული ტყიანი მთები არის; ეხლა კავადუკიაში ხენა-თესვას ისე არ მიღწევენ, როგორც მეცხვარეობას: ცხენების, სახედრების, ცხვრებისა და თხებისა-ჯოგების და სხვა საქონელის მოშენებას.

ასურულ წყაროების საშუალებით შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რა მდგომარეობაში იყვნენ ქართველი ტომები მე-XI—VII-ე ს., მაშინ როცა ისინი კავადუკიასა და პონტოს ცხოვრობდნენ. რასაკვირველია ასურელები მხოლოდ მაშინ იხსენებენ უცხოელებს, როცა ვისმეს დაამარცხებდნენ, ან არა და უფრო იშვიათად როცა თითონ ევნებოდათ ხოლმე რამე; ამიტომ ასურული ცნობები მეტად მოკლე და ერთნაირია; განსაკუთრებით ომიანობისა და ცარცვა-გლეჯის შესახებ გვიამბობენ; ჩვენთვის კი რასაკვირველია სხვა ნაირი ცნობებია საჭირო; მაგრამ სულ უარარობას ესეც დიდი წყალობაა, მიო

ქართ. ელენაზ მდგომარეობა მე-XI--VII საუკ.

მეცხვარეობა და ასურული წყაროები — 65 —

უმეტეს, რომ იმ წყაროებშიაც აქა-იქ გავრით თითო-ორი-ლა გამოსადეგარი ცნობა მოიპოვება.

როცა ასურეთის ბატონი ტიგლათ-პილასარ I თავის 1100 წ. წარწერაში პირველად მუსკებს ანუ მესხებს იხსენებს, მაშინ ისინი იმდენად ძლიერნი ყოფილან, რომ ასურეთის სებრძანებელის დაპყრობასაც-კი ბედავდნენ და ასურელებს თავგამოდებით ეცილებოდნენ. მესხების სამფლობელო რამდენადმე სამეფოდ იყო გაყოფილი, მაგრამ როგორც ამ წარწერიდანა სჩანს, როცა კი აქირო იყო ხოლმე, მესხება ერთობლივ მოქმედობდნენ; ასე მოიქცნენ ისინი მაგალითად როცა ასურეთის მოკმე ქვეყნების ალზი და პურუკუცის დასაპყრობლად გაემგზავრნენ.

როგორც ვტყობა მესხებას სამოქალაქო ცხოვრება საკმაოდ დაწინაურებული ყოფილა და ქალაქებიც ბოროდა ჰქონიათ. ტიგლათ-პილასარ I (1100 წ. ქრ. წ.) და შემდეგ სარგონ მეფე (722-705 წ. ქრ. წ.) თავიანთ წარწერებში დიდ კენებაში არიან, მესხების ქალაქები დავაქციეთ და გადავბუგეთო (ibid. I, 19 და II, 75). მცხოვრებნი შეძლებული ყოფილან: ორივე ზემოდასახელებული ასურეთის ბატონებუ გაიძახიან აუარებელი ქონება და სიმდიდრე წამოვიღეთ დავალიდაო. მესხები ამ დროს ვაზის და მსხვილ და წრილფეხა საქონლის მოშენებას მისდევდნენ; ღვინის დაყენებაც ხომა სცოდნიათ. სასოფლო მეურნეობას გარდა მრეწველობა და ხელობაც გავრცელებული ყოფილა. განსაკუთრებით თითბრის ქურქელს თურმე აკეთებდნენ მუსკებუ ეს იქიდანა სჩანს, რომ ასურ-ნასირ-აბალ მეფის (884—860 ქრ. წ.) დროს მესხები ასურეთის ხელმწიფეს ხარკად თითბრის ქურქლებს, ხარებს, ცხვრებს და ღვინოს ამოევენდნენ ხოლმე (id. I, 65). მდინეულობის შემუშავებისა და ღვინის დაყენების ცოდნა, განსაკუთრებით-კი ქალაქების არსებობა ამტკიცებს, რომ იმ დროს მესხებს დაწინაურებული მოქალაქობრივი ცხოვრება ჰქონდათ. ხალხი ძლიერი იყო და ასურეთის ღირსეულ მეტოქედ ითვლებოდა. ტიგლათ-პილასარიც და სარგონიც მოწმობენ, ვერც ერთ მეფეს ჩვენზე წინად მუსკები ვერ დაემარცხებნათ და ჩვენ წინაპრებს არ

მესხები.

X

!!?

?

ემორჩილებოდნენო; ასურეთის ორსავე ბატონს თავიანთი გამარჯვება დიდ საკვებურ საქმედ და ღვაწლად მიაჩნდათ (ib. I, 19 და II, 75).

ცხადი.

ტაბალებს სამფლობელოში სალმანასარ II (860—825 ქრ. წ.) სიტყვით ოცდაათობა სამეფო იარაღებადა. ესენი ცროცა საპირო იყო ხოლმე ერთმანეთს მხარს უჭერდნენ (ib. I, 143). მათი ქვეყანა მთიანი იყო; სწორედ აშურ ბანიპალის თქმით (ib. II, 171) ტაბალება მალალ და მიუვალ იდგილებში ცხოვრობდნენ. მფევება სატაბტო ქალაქება და ციხე-სიმაგრე ბა ჰქონდათ. ტარპუნასი მეფე მაგალითად თავის დედაქალაქად მილიდუსა სთვლიდა; იქ იყო მისი სასახლე და იქა ცხოვრობდა ხოლმე თავის ცოლითა და შვილებითა.

ამ დროს ტაბალებში საზოგადოებრივი განსხვავება და უსწორ-მისწორობა იგონებდა: სარგონი მოგვითხრობს ტაბალების ქვეყნის დიდებულებას (Prunkinschrift, K. B. II, 57)—ტყვედ წაიყვანეთ. მილიდუსს სამეფოს უმთავრეს სიმაგრედ ტულგარიში ყოფილა; ამ ციხეს იშდენი ჯარი იცავდა, რომ მარტო აქედან სარგონ მეფემ 5000 მეთმარი წამოიყვანა ტყვედ და მათს იდგილას ასურელი ჯარის კაცები დაასახლა (ib. II, 63) სალმანასარ II დროდან (860—825 ქრ. წ.) მოყოლებული ტაბალი ასურეთის მოხარკედ რამდენჯერმე ყოფილა. ამ მეფის წარწერიდანა სჩანს, რომ ხარკს ყოველ წლიურად იხდიდნენ, მაგრამ ხალხი ისე იდვილად არ იხრიდა ქედსა: სანჰერბ მეფე (705—681) იძულებული იყო სარგონის მიერ დანგრეული და გადაბუგული ციხე ტულგარიში ხელმეორედ აეღო. ამ მცირე ხნის განმავლობაში ტაბალებს აღბად იგი განუახლებიათ, რადგან სანჰერბა ამბობს, შე ტულგარიში ავიღე და მიწასთან გავა-სწორეთ (ib. II, 119).

ტაბალება თავიანთ საუკეთესო ჯინშის მალალ ცხენებით იყვნენ განთქმულნი: აშურბანიპალი ამბობს, ტაბალს ხარკად მათ ქვეყნის სასიქადულო მალალი ცხენება დავუწყსემეთ (ib. I, 171). ბერძენ და რომაელ მწერლებს მოწმობია ცეს ქვეყანა განთქმული იყო თავის ცხენებით (Bochart, Phaleg III, 11).

ცხადი

ცხენების გარდა ტაბალი, რასაკვირველია, მადნეულო-

ბითაც იყო განთქმული; თუმცა ასურულ წყაროებში ტაბალისა და სხვა ერების ხარკი: ვერცხლი, ოქრო, ტყვია, და თითბერი სალმანასარ II-ის დროს (ib. I, 172—2), ხოლო ვერცხლი, ტყვია, რკინა, ფერაღი ტანისამოსი, მიწის მოსავალი, ცხენები და სახეურები, ხარები და წერილფება საქონელი ტიგლათ-პილასარ III დროს (ib. II, 21 და 31) ერთად არის მოხსენებული, ისე რომ აღაშინი ვერ გაიგებს, რომელ ხალხს ელო ხარკად. მაგრამ მაინც ტაბალების მადნეულობა ყველგან სახელი ჰქონდა გავარდნილი. მათ ვერცხლისა და ძვირფასი ქვების მალაროები ჰქონდათ და სალმანასარ II-ემ 837 წელს სწორედ ეს ტაბალებს ვერცხლისა და ძვირფას ქვების მალაროები დაიპყრა (K. B. I, 143).

და მუსკის მადნეულობა წარმოება.

ტაბალისა და მუსკის მადნეულობის დახელოვნებულ ნაწარმოებს ქებას ებრაელებამდისაც მიუღწევია. დაბადების პირველ წიგნის ავტორი დარწმუნებულია კიდევ, რომ მქედლობა ტაბალი მოგონილი ხელობაა: „თობელი ესე იყო კვერით ხურობ, ნათქვამია შესაქმეში (თავი IV, 22), მქედელი რეალისა და რკინისა-ო. ეხეიელი კიდევ ტვიროსის გოდებაში ამბობს: იავანი, თობალი და მოსოხ ვაქრობდნენ შენ შორის სულგება კაცთასა და ქურქელნი რეალისანი მისცნეს სავაქროლ შენდა (XXVII, 13). ხოლო ეს იმის ამტკიცებს, რომ ამ ქართველ ცომებს მარტო თავიანთი კი არ უყვითვიათ მადნეული ჭურჭელი და იარაღი, არამედ ისეთ შორეულ ქვეყანაშიაც კი მოქმნდათ ხოლმე განახიდათ როგორც იყო ცვიროსი. მრეწველობასთან ერთად მაშასადამე აღებშიც კომბოც გავრცელებული და დაწინაურებული ყოფილა. ხალიბებასა და ტაბარებას სპილენძისა და რკინის ნაწარმოები საბერძენთსაც განთქმული იყო. იქ ხმა დადიოდა კიდევ, რომ მოსსინიეცბა ტაბალს მიწას ურევენ მადანში და იპიტომ გამოდის აქ კარგით. უმიზეზოდ კი არ ექნებოდათ ქართველებს ასეთ შორეულ ქვეყნებში მქედლობის ხელოვნებაში საუკეთესო სახელი მოხვეჭილი. უეჭველია, რომ ქართველ ტომებს მადნეულობას შეეუშავებ. ში საპატოო ღვაწლი მაუძღვოთ ძველ განალებულ კაცობრიობის წინაშე საყურადღებოა, რომ „კალის“ გარდა ძველს ქართულსა და მის ენა კილოკავებში

საქართველოს
აქრონაული
აქრონი

არც ერთი მაღანის სახელი არ მოიპოვება, რომელიც უცხო ენებიდან ყოფილიყოს შეთვისებული: ოქრო, მგვრ. მოქრო, სვან. ოქერ, დიდლოურად უქრუ, უნწორ. უქრო; ვერცხლი, მგვრ. ვარჩხილი, კვარჩხილი, დიდლოურ. მიცხის, უნწორ. მიცხირ, სვან. ვერცხლე; თითბერი, სპილენძი, მგვრ. ლინჯი, სვან. სპინლენძ, სომხ. პლინძ; რკინა, ლაზურ. ერკინა; ტყვი (გიორგი მთაწმ. ცა 301 სექციისა მუზ. გამ.) ტყვია და ბრპენი, ანუ პრპენი (საბა ორბელიანის ლექსიკონი). მხოლოდ „კალა“ არ არის ქართული სიტყვა; აგი მალაკკას ქალიქ „კალაჰ“ის სახელისაგან წარმოსდგა, იმიტომ რომ საშუალო საუკუნოებში ეს მადანი იქიდან გამოჰქოდათ ხოლმე (O. Schrader. Die Metalle, 1906, გვ. 98). მაგრამ ძველ ქართულ მწერლობაში ეს სიტყვა არა გვხვდება. იმ დროს ხმარობდნენ „ბრპენს“, ანუ „პრპენს“. ამ გვარად ყველა ზღნების სახელები ნამდვილი ქართულია, უცხო ენიდან ნასესხები არ არის.

პირიქით შედარებითი ენათმეცნიერება ამტკიცებს, რომ მადნების სახელები სხვა ერებს ქართველ ტომებისაგან შეუთვისებიათ. თვით ცნობილი ენათმეცნიერი ო. შრადერი ამ გარემოებას ყურადღებას აქცევს. ევროპიული ბრინჯაოს სახელი **Bronze** წარმომდგარია სპარსულ „ბრინჯ“-ისაგან, ხოლო სპარსულში ეს სიტყვა შეთვისებულია ქართულ ენა-კლოკავების საზოგადო სახელისაგან სპილენძა, სვან. სპილენძ, მგვრ. ლინჯ, სომხ. პლინძ, რაც უდრის „სპილენძ“-ს სპირ ენძს, და სპერს ანუ ისპირის მადანსა ნიშნავს. *)

ბერძნების მწერლებაც ერთხმად აღიარებენ, რომ საუკეთესო სპილენძის ნივთები სწორედ ამ ქვეყნიდან გამოჰქონდათო. თვით ელლადში ხომ სპილენძი ცოტა იყო და უფრო აზიიდან შემოტანილ მადნით მილიონდენ იოლას. თითბრის სახელები-კი ზოგიერთ ევროპიულ ენებში—მაგალითად გერმანულად messine ანგლოსაქს. mästling, ძველნორ. messing, პოლონ. masiandz ჰქვიან.—მოსსენი ანუ მოსინიკ ს ტომის სახელისაგან არის წარმომდგარი. სწორედ ეს მოსსი-

*) ეს ასეა პრ. ნ. მარს ნეკუთის.

ბერძნული ენის მწერლები კი მისი სახელი

ნიკები იყვნენ თითბრის ხელობაში განთქმული. ამ მადნის მეორე სახელიც „თითბერი“ ნამდვილი ქართულია და ნიშნავს „თუთ-ფერი“, ე. ი. მთვარის (მგვრ. თუთა, ქართ თთუტ) ფერის მადანს.

რკინის, განსაკუთრებით ფოლადის მომზადებაც ბერძნულს, როგორც ეტყობა, პირველად ქართველ ტომებისაგან შეუსწავლიათ. ეს ფოლადის ბერძნულ სახელიდანა სჩანს: „ხალვფს, ხილვბდიკოს“ ხალიბების ტომის სახელწოდებისაგან არის წარმომდგარი და ხალიბურსა ნიშნავს. მართლაც ხალიბების გაკეთებული რკინის ნივთები ძალიან განთქმული იყო.

ერთი სიტყვით უმთავრესი და კაცობრიობის წარმატებისათვის აუცილებლად საჭირო მადნების სახელები ან ქართველ ტომებისაგან არის შეთვისებული, ან არა და მათ სატომო სახელწოდებისაგან არის წარმომდგარი. ამით ცხადდება მტკიცდება, რომ ქართველ ტომებს მადნეულობის შემუშავებაში კაცობრიობის წინაშე საბ ტოო ღვაწლი მიუძღვით.

კიმერიელთა და სხვა ინდო-გერმანულ მოდგმის ტომების შემოსევამ ქართველი ტომები, როგორც ამ თხზულების პირველ თავში გამორკვეული იყო, ჩრდილოეთისაკენ წასწია და შავი ზღვის სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთის ნაპირებზე მოამწყვდია. ამ დროინდელ საზოგადოებრივ ყოფა-ცხოვრებისა და ვითარების წარმოდგენა უფრო ადვილია იმიტომ, რომ ბერძნების მწერლებმა, განსაკუთრებით კი ქსენოფონტემ, ძვირფასი და ვრცელი ცნობება შეგვიანა ამ ქართველ ტომების შესახებ. რასაკვირველია ამ ხანის ცნობებიც უნაკლებო არ არის: ზოგიერთ ტომების შესახებ მასალები უკვე მეოთხე საუკუნედან მოყოლებული (ქრ. წ.) მოიპოვება, ზოგის შესახებ-კი, როგორც მაგალითად ამიერ-კავკასიაზე, მხოლოდ პირველ საუკუნიდან (ქრ. წ.) მოყოლებული. ამის გამო ქართველ ტომების საზოგადო და ერთდროულ ყოფა ცხოვრების სურათის დახატვა შეუძლებელია. იმიტომ მკვლევარი იძულებულია ნაწილ-ნაწილ შეუდგეს აღწერას.

იმ ქართველ ტომების მიწა-წყალი, რომელნიც შავი ზღვის სამხრეთითა ცხოვრობდნენ, ბუნებრივ თვისებების მიხედვით ორ ნაწილად იყოფებოდა: ერთი ზღვის ნაპირი იყო, მეორე

შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირას მესო-გრენი ქართველები V—I ს. ქრ. წ

კიდევ მთა ადგილები. ზღვის ნაპირი სტრაბონის სიტყვით მეტის მეტად ვიწრო იყო: ზღვას თითქმის ზედ დაჰყურებს მაღალი მადანის მალარობით საესე და ტყით დაბურული მთები, სახნავი მიწა-კი ძალიან ცოტააო. ქსენოფონტეს თქმით მოსინიკების ადგილებიც მეტის-მეტე მთიანი, ღრმა თვალჩაუწვდენელ ხეობებით დაღარული ქვეყანა იყო (Anab. lib. V, cap. 4, 1). მხოლოდ ტიბარენებს მიწა წყალა შედარებით უფრო ვაკე ადგილს წარმოადგენდა (ib. lib. V, cap. 5, 2). მეორე ნაწილი მთლად მაღალ, თითქმის მიუვალ უღელტეხილით იყო მოფენილი; ზოგან ისეთ დაბურულ ტყით მოცული, რომ ადამიანი ძლივს ძლიობით გაივლიდა ხოლმე, ზოგან კიდევ სრულებით მოტიტვლებული, მწირი ნიადაგის მეტი არა მოიპოვებოდა-რა, თანაც უფსკრულსავით ღრმა ხეობებით და გიჟაე მდინარეებითა და წყლებით დაღარული იყო (Strabo, Geogr. lib. XII, cap. III, 19 და 28). ქსენოფონტე მოგვითხრობს, ტაოხები, ანუ ტაოელნი მეტად მაგარ, თითქმის მიუვალ ადგილას ცხოვრობდნენო. სადაც ისინი შიშინაობის დროს შეახიზნებოდნენ ხოლმე გარშემო მდინარე დიოდა, ახლო-მახლო ადგილები-კი მაღალ ტყით იყო დაბურულიო. (ibid. lib. IV, cap. 7). მაკრონებისა და შკვითინების ანუ შვიდსოფელეთა შუა მდებარე ადგილიც თითქმის მიუვალ ზღუდესა ჰგავდა. ძირს წყალი დიოდა და მდინარეს ორთავე ნაპირას ხშირი ტყე უდარაჯებდა (ib. lib. IV, cap. 8, 2).

შაშინდელი
ეკონომი-
ური მდგო-
მარობა.

რასაკვირველია ისინი, ვინც ზღვის ნაპირას ცხოვრობდნენ, უკეთესს მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ. აქ ხალხი თევზს იჭერდა, ნაჭერ-ნაჭარადა სჭრიდა და ამარილებდა, თევზის ქონს-კი ყველაფერში ბლომად ხმარობდნენ ხოლმე. Strabo, Geogr. lib. XII, cap. III, 19). ქსენოფონტეს უკვე მე-IV-ე საუკუნეში ქრ. წ. მოსინიკების სახლებში დიდ ქილებში ჩადებულნი, დაჭრილი და დამარილებული დელფინების (ზღვის ლორის) ხორცი დახვდა; დოკებში კიდევ დელფინის ქონი იყო შენახული, რომელსაც მცხოვრებნი ძროხის ერბოს მაგივრად ხამრობდნენ. (Anab. lib. V, cap. 4, 28). თუმცა სახნავი მიწა სამყოფი არა ჰქონიათ, იმიტომ რომ ვაკე

ადგილი ძალიან ცოტა იყო, მაგრამ რა-კი იქ ნიადაგი ნაყოფიერი და ღონიერია, ქსენოფონტეს და მისს ამხანაგებს სახლებში დიდძალი განიავებული პური დახვდათ, რომელიც მოსინიკების სიტყვით შარშანდელი გამოსავლისა ყოფილა, და ახალი ჯერ კიდევ გაულეწავი პური სდგმიათ (ib. lib. V, cap. 4, 27). კოლხების სოფლებში ბერძნების ჯარის კაცებმა დიდძალი სურსათი იპოვნეს და აუარებელი ფუტკრის სკები ნახეს (ib. lib. IV, cap. VIII, 19-20). ერთი სიტყვით აქ ხალხი ძალიან მისდევდა მიწის-მოქმედებას და კარგი მოსავალიც ჰქონდა, მაგრამ მცხოვრებნი ბევრი იყვნენ და პური საყოფი ყველგან არა ჰქონდათ; კაკლითა და წაბლით ივსებდნენ დანაკლისს ახლო-მახლო მთებ-საესე იყო ხოლმე ამ ხეებით. ქსენოფონტე მოგვითხრობს, რომ მოსინიკები წაბლს განსაკუთრებით ან მოხარშულსა სჭამენ ან არა და პურად გამოძებვარსაო. (ib. lib. V, cap. 4, 29 და 32). მიწის მოქმედებას ვარდა აქ ღვინის დაყენებასაც მისდევდნენ. იქაური ღვინო, (ქსენოფონტეს სიტყვით, უწყლოდ მეტად ცხარე იყო და გეჟათი მწკლატე წყალ-ნარევი-კი სურნელოვანი და სასიამოვნო სასმელიო (ib. lib. V, cap. 4, 29). ჯერ ჰეროდოტეს დროსვე შავი ზღვის ნაპირი, სახელდობრ შარშანდელი კოლხიდა, თავის სელის ქსოვ-ლებით იყო განთქმული. ელლინები ამ ქსოვილებს სარდონის ტილოებს ეძახდნენ. (II, 105).

თანამედ-
როვე ეკო-
ნომიური
მდგომარე-
ობა.

ყველა ეს ადგილება მრავალ საუკუნოების შემდეგ, ებლა-კი წინანდებურად იმავე ჰიროსოპოლითა და მოსავლით არის განთქმული, რომელიც იქ თავის დროს ქსენოფონტემა და სტრაბონმა ნახეს ინგლისის კონსული ბ. ჯიფფორდი წარსულ საუკუნის მე 70 ე წლებში აღმოაჩინა, რომ ტრაპიზონის ოლქიდან ქალაქ ტრაპიზონს უცხოეთში ასატანად შემოაქვთ: სელი, რომელიც საუკეთესო ღვინებისა, განსაკუთრებით რიზედენ მოდის, ხოლო უფრო მდარე ტირებოლისა და ფატსიდანა (იხ. მისი ანგარიში, Запис. Кавказск. от. Геогр. Общ. VII, გვ. 27). დელფინების ქონი (იხ. გვ. 29); მთელ ტრაპიზონის ოლქის ზღვის პირას ბევრი დელფინებია სათევზაოდ, ამიტომ აქედან თევზის ქონი ბლომად გა-

მოაქვთ (ib. 48) და იქაური მცხოვრებნი (ეთევზებით ირჩენდნენ თავსაო. (ib. 47, 53, 60, 61). ამის გარდა ბოლოს დროს ამ ადგილებიდან პური, ნიგოზი, ღვინო და ფიქვიც გამოაქვთ ხოლმე (ib. 28 29).

იქაურ
მთიელების
გონიერების
შეფარება.

რასაკვირველია მთა ადგილებში მოზნადრე ქართველი ტომები უფრო ცუდს მდგომარეობაში იქნებოდნენ; ბუნება, ცხადია, მათ ისე ხელს არ შეუწყობდა, როგორც ბარის მცხოვრებლებს, პირიქით ბევრ-რავად დააბრკოლებდა კიდევ: მიწის მიწა. მკაცრი ჰავა მთა ადგილას, საქირო სახნავ მიწების უქონლობა, იმა რა ხერხს დააყრდნობდა ადამიანს! ამის გამო აქ კაცი ბუნების ყურმოკრილი ყმა უნდა გამხდარიყო და იმისთვისაც დაეღობა უნდა ეთქვა, რასაც მას თვით ბუნება უწყობდა. ~~საყრდენულ და ყველაფერზე მოწყვეტულ მღალ მთიან ადგილებში ხალხი სტრამონის სიტყვით „ნაღირის ხორცილი და ნიგოზით აკეთებდა“ (Geogr. lib. XII, cap. III, 18).~~ მაშასადამე შენადირებობს მისდაედა და ტყის ბილგულობით ირჩენდა თავსა. დროგაშორებთ კიდევ მთებთან დაეშვებოდნენ, მგზავრებს სკარცკადნენ ხოლმე (ib) და ამათ იესებდნენ თავის დანაკლისს; ასე იქცეოდნენ, მაგალითად, შვიდსოფლელები ანუ ჰეპტაკომელეზი. მთა ადგილების მცხოვრებ ტომებს არიანის და პროკოპი კესარიელის სიტყვით ბაზანტიის სამფლობელოს მწიგნობარ-გლეჯა შემდეგ დროსაც, მაგ. მე-VI-ე საუკ. ქრ. შ., ხელი ბადა ჰქონდათ. რაკი კეთისარმა იცოდა, რომ მათ მეტად უნაყოფო და მშვიერი მიწები ექირათ, ამატომ ყოველწლიურად შესაწეარს ოქროს უგზავნიდა ხოლმე, ეკვებ ან მანც ყაჩალობა დააშლევინოს და ჩემ სამფლობელოს თავი დაანებონო. მაგრამ ამაოდ (დესტუნისის თარგმანი *Исторія воинов I, 15 გვ. 193.*). დანარჩენს, უფრო ნაყოფიერ ადგილებში მცხოვრებნი მიწის მოქმედებას გარდა საქონლის მოშენებასაც ძალიან მისდევდნენ. ქსენოფონტეს, მაგალითად, ტაოხების ქვეყანაში ბევრი ხაჩი, ცხვარი და ვირი დახვდა (*Anab. lib. IV, cap. 7, 14*). დროლების ქვეყანაში კიდევ მრავალი ცხვარი, ღორი და ხაჩი (*ib. lib. V, cap. 2, 3, 4*). ერთისიტყვით მეოთხე საუკუნშიც ქართველ ტომებს ყველა შინაური საქონელი ჰყავდათ—ცხენები, ხარები, ცხვრები, ღორი და ვირი.

სანქციონი

ქსენოფონტი

მაგრამ ბევრი ისეთი ადგილებიც მოიპოვებოდა, სადაც არც ხეირიანი სახნავი მიწები იყო, არც ბუნება უწყობდა ხელსა ადამიანს; იქ კაცი კვლავინდებურად მადნეულობას შემუშავებას მისდევდა და სხვა-და-სხვა ქურქელსა და იარაღს აკეთებდა და ასხამდა ხოლმე. ქსენოფონტე მოგვითხრობს, ხალიბთა უმეტესი ნაწილი რკინის მალნის შემუშავებით ირჩენს თავსაო (*ib. lib. V, cap. 5, 1*) სამიოთხი საუკუნის შემდეგ სტრამონი აპობდა, წინად ხალიბები ვერცხლის მალარობსაც აქუშავდნენ, ჩემს დროს კი აღარაო (*Geog. lib. XII, cap. III, 19*) მადნეულობასა და იარაღის გაკეთებით ხალიბები ძალიან იყვნენ განთქმულნი და მათი ნამუშავარი ძალიან ფასობდა კიდევ. ყალბი არსტოტელი ამტკიცებს, ხალიბური რკინა მეტად კარგი იშატომ იყო, რომ რკინის გაკეთება მათ როგორღაც სხვანაირად იცოდნენო (*Платишев. Иавѣстия I, 380*). მოსინიკების თითბერის, იშავე ბერძნებს შეკნიერის თქმით, ლაპლაპი გაქონდა და მეტ-ს-მეტად თეთრი ყოფილა თურმე. მოსინიკები სპილენძს ტყვიას კი არ ურევენ, არამე ვერავარ იქაურ მიწას, რომელსაც სპილენძთან ერთად აღნობენ ხოლმე... მოსინიკებს ძველი ქურქელი საუკეთესო იყო, ეხლანდელი-კი ისე კარგი აღარ არისო. (*ib. I, 380*).

მადნეულობის შემუშავება.

მეოთხე საუკუნეში ქრ. წ., როგორც ქსენოფონტე, სიტყვებიდანა სჩანს, სოფლები მინდრებსა და მთის კალთაზე ყოფილა გაშენებული (*იხ. ჩემი Государственный строй др. Грузии и др. Армении 48-49*). სახლები და სხვა შენობები, კოშკები და ზღუდეები-კი ხისა უშენებიათ, რასაკვირველია, იმიტომ, რომ იქ ტყე ბლომად აყო, უფრო იაფადა ჯდებოდა და მარადაც შენდებოდა. სახლები ორსართულიანი სკოდნიათ, ზეკით სანოვაგეა და სუჩსათს ინახავდნენ, ძირს-კი თითონ მდგარან.

მოსახლეობის წესი.

ქსენოფონტეს დროს (VI ს.) ამ ქვეყანაში ქალაქები ძალიან ცოტა ყოფილა: ინიც რაც ზღვის პირას ილა და აღებშიცე-მობისთვის მნიშვნელობა ჰქონდა ყველა ბერძნების ახადშენებას სქერით. ქართველ ტომების ქალაქები-კი უფრო ცხენებს ჰყავდნენ, ვიდრე სავაჭრო და სავრეწველო ცენტრს

IV
მნიშვნელობა-ქეზი.

საქმე ხარ = ვახი რე ქანა ურ ბე.
24 აპრილი = 1920 წელი

ხშირად მუდმივ იქ არცაჲ ცხოვრობდა ვინმე; ციხე-ქალაქი მალაღ, მიუვალ გორება და კლდეებზე იყო ხოლმე აშენებული და ხშირად გალოენის გარდა სხვა შენობა არა იყო რა; ჩაღნი თავის კოლ-შვილითა და ავლაღიღებით მხოლოდ მაშინ შეიხიზნებოდა ხოლმე იქ, როცა მტრის შიში იყო და განსაცდელისაგან თავი უნდა დაეხსნა; თუ ციხე-ქალაქს გარშემო მდინარე არ უვლიდა, მაშინ დიდ თხრილს აეთანებდნენ ხოლმე და თხრილის თავზე მარგილები ჰქოდათ ჩარქობილი და ხის კოშკები იყო დადგმული.

ზნე-ჩვეულება.

ამ მცხოვრებთა ზნე ჩვეულების შესახებ ცნობები ძალიან ცოტაა შენახილი. არც განსაკვირველია: ქსენოფონტეს მხოლოდ იმის აწერა შეეძლო, რასაც თავის მოგზაურობის დროს ნახავდა; ხოლო რასა ნახავს აღამიანი ხანმოკლე დაკვირვების დროს? ქსენოფონტე განსაკუთრებით მოსინიკების ქვეყანას გაუკვირებია: როცა ისინი მარტო იყვნენ ხოლმე თავი ისე ეკირათ, თითქოს საზოგადოებაში ყოფილიყვნენ თავიანთთვის მალაღ ხშივ ლაპარაკობდნენ თურმე, ხარხარებდნენ, ადგებოდნენ და ცეცია დაიწყებდნენო. (Anab. lib. V, cap. 4-34). მაშინ, ებს ზურგისა და წინა-ტანის კანი ფეხადი წამლებით დახატული ჰქონდათ (ib. lib. V cap. 4-32). ეტყობა ტანისამოსი ძალიან მოკლე ან წამოსასხამის მაგვარი რამ უნდა ჰქონოდათ, თორემ სხეული რომ ტანისამოსით დაფარული ჰქონოდათ მაშინ ტანის მოხატვას რაღა აზრი ექნებოდა. ქსენოფონტეს სიტყვით მოსინიკები ყველა ტომებზე უფრო (ელურები) ყოფილან. (ib. lib. V cap. 4-34). მოსინიკებს თურმე დაურბადებლად სქესებრივად შეუღლება სწადდათ იმ როსკივებთან, რომელნიც ელლინებს თან მიჰყავდათ — ასეთი ზნე ჰქონათო, დასძენს ბერძენი ისტორიკოსი (Anab. lib. V, cap. 4-33). ეტყობა ამ მოსინიკებს სქესებრივი სიარტებისა არა სკოდანიათ რა და მართლაც ძალიან ჩამოკვეთიებული ყოფილან. პეროდოტეს სიტყვით კოლხებსა და მაკრონებს წინადაცეთა ჩვეულებად ჰქონიათ და მაკრონები ამტკიცებდნენ თურმე, ვითომც მათ ეს ჩვეულება კოლხებისაგან ესწავლათ (Historia II, 104). ქსენოფონტე არაფერს აზნობს ამის შესახებ; არ ვიცით, იმ ტომ რომ მეოთხე საუკუნეში ამ ჩვეულებას

რეკვირია?

აღარ მისდევდნენ, თუ იმიტომ, რომ ქსენოფონტემ ვერ შეაძენია. შექალდეელია ეს ძველ ზნის ნაშთი ყოფილიყოს. საყურადღებოა, რომ სტრაბონის სიტყვით წინადაცეთა კაბედუკილებსაც ჰქონიათ აღაზრდა (Kretschmer, Einleitung). განსაკუთრებით კარგადა აქვს აწერილი ბერძნების ისტორიკოსს ამ ტომების იარაღი და საშხედრო საქაული, — ან რა განსაკვირველია: ქსენოფონტეს თუ უნახავს ვინმე, ყველა თავით-ფეხამდე შეიარაღებული იქნებოდა, იმიტომ რომ ყველანი საომრად იყვნენ მომზადებული, როცა-კი 10000 ბერძნებს ჯარი იმათ მიწა-წყალს მი ალოვდებოდა ხოლმე. პეროდოტეს დროს ტიბაქნებს, მაკრონებსა და მოსინიკებს თავზე ხის ჩაფხუტები ეხურათ, იარაღად კიდევ პატარა შუბებს და ფარსა ხნარობდნენ ხოლმე. შუბებუ დიდ-წვეტებიანი იყო (Hist. VII, 78 და 79). კოლხებს კიდევ ტყავად აკრული ფარები და ჭანჯლები ჰქონდათ. (ib. VII, 78).

საომარი და საშხედრო იარაღები.

ქსენოფონტეს დროს ზაღაბებს სელას ჩაჩქანი ეცვათ, პაიკები ჰქონდათ და თავზე ჩაფხუტი ეხურათ, წელზე ზანჯალი ერტყათ ხოლმე. შუბები სიგრძით 15 წყურთანი ექირათ ხელში. მაკრონებს დაწნული ხის ფარები და შუბებუ ჰქონდათ, პერანგს ნაბუისას ხმარობდნენ; დრილებსაც ამ ნაირადვე ეცვათ. ყველა ე უეთესად მოსინიკები იყვნენ შეარაღებულნი: თვითეულს ტყავად აკრული დაწნული ფარი ჰქონდა, ხელში 15-წყურთანი შუბა ექირათ, რომელსაც თავზე ჯერ ბუშტი ჰქონდა გაკეთებული მერე შიბა; ყველას პათელოლონიური რკინის ცულები ჰქონდა, ტანზე პატარა ნაქსოვი პერანგები ეცვა, რომელიც მუხლებამდისა სწვდებოდა, ხოლო თავზე ტყავის ჩაფხუტები ეხურათ.

თუმცა ასურულ წყაროებში ჩვენი ერის მაშინდელი მდგომარეობა დაწვრილებით არ არის აწერილი, მაგრამ თუ მე-IV-ე საუკუნის ქართველ ტომების ყოფა-ცხოვრებას იმ დროინდელ მდგომარეობას შევადარებთ, შეუძლებელია მაინც ვერ შეაშინოთ, რომ ჩრდილოეთისაგან წაწეულ ქართველებს ცხადი დაქვეითება ეტყობათ. ვაზის მოვლასა, ღვინის დაყენებას, საქონლის მოშენებას, მანეულობის დამუშავებასა და იარაღ-ჭურჭლის გაკეთებას მართალია წინანდებურად მის-

ქართველი ტომები და ქვეითებულან.

დევდენ. მაგრამ სად იყო წინანდელი სიძლიდრე. სასახლე-
ები, აუარებელი განძი და ქონება, რომლის ხელში ჩაგდებას
თავის დროზე ასურეთის ბატონებმა კეხულობდნენ ხოლმე.
წინაღ მათ ქალაქები ჰქონდათ, მეოთხე საუკუნეში-ი სადაა
პარაკოდაც არა ღირდა, რაც იყო ისიც ციხეებს უფრო მია-
გავდა, ვიდრე ქალაქს. წინაღ ქართველები რიგე და მდი-
დარ ერად ითვლებოდნენ, აღებშიცემობისათვის შორეულ
ქვეყნებში მიდიოდნენ და ყველგან სახელა გავარდნილი
ჰქონდათ. მე-IV-ე საუკუნეში-ი ისინი პატარა-პატარა ტომე-
ბად იყვნენ დასახლებულნი. შავს კობის პატარა მებობლებ-
ში-ღა ჰქონდათ შერჩენილი; მსოფლიოში-ი პათი სახელი
აღარ ისმოდა. ერთ დროს ისინი თავიანთი გაზეშე მტრებს ასუ-
რელებს ერთობლივ და თანხმობით ებრძოდნენ ხოლმე, მე-
ო-ზე საუკუნეში-ი იმათ ერთგულმანგეთის ქიშპობაში ელე-
ოდათ ძალა: თვითოეული მაგანი სულ იმის ცდაში იყო,
თავის მებობელ და მოძმე ტომისათვის ბერძნებს დახმარებით რო-
გორ ევნო რაზე. ან-ი რა გასაკვირველია: ახალსამშობლოს
მკაცრი და მწირი ბუნება, ინდო-გერმანელ ტომების შემო-
სევა, ხელს უწყობდა ქართველ ტომების თან-და თან დაქვეი-
ებებს.

კალიბრი

შავი ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირას და კავკასიაში მცხოვ-
რებ ქართველების შესახებ ცნობები მხოლოდ პირველ საუ-
კუნის (ქრ. წ.) დასასრულიდან იწყება; სტრაბონის თქმით
კოლხიდა ბილგეულობათ მდიდარი იყო; სელი, კანაფი, ფი-
ქა და ფისიკ უზგად იყო; იქაურს სელის ქსოვილებს ხოპ დი-
დი სახელი ჰქონდა და უცხო ქვეყნებშიაც გაჰქონდათ ხოლმე
(Geographica, Lib. XI, cap. 2, 17). გეგების ასაშენებელი
ტყეც ბლომად მოიპოვებოდა ადგილობრივად და უცხოეთი-
დანაც შემოჰქონდათ. ერთი სიტყვით ხალხი იქ როგორც სხანს
შეუწინებობასა და წრეწველობას მის ეფედა და მატრო თავის-
თვის სახმარებლად იქა არ აკეთებდა, არამედ უცხოეთში გასა-
სყიდადაც; ეტყობა აღებშიცემობას ფეი მაგარადა ჰქონია მოკი-
დებული. კოლხიდაში რამდენიმე განთქმული საეპრო ადგილი
იყო, სადაც ხალხი ახლო-მახლო ადგილებიდან თავს იყრიდა
ხოლმე. ერთ ასეთ ადგილად კოლხიდის ჩრდილოეთ ნაწილ-

ში დიოსკურია ითვლებოდა (ib. lib. XI, cap. 2, 16); რი-
ონი ე კედე „კოლხების საეპრო ნავსადგური“ ფაზისი იყო,
რომელიც სწორედ იქ იღო, სადაც მდინარე რიონი ზღვას
ერთვოდა და სადაც ეხლა ფოთია (ibid.) იმ განთქმულ სა-
ეპრო გზასაც, რომლითაც ირკანის ზღვით, მერე ალბა-
ნიით, იბერიით მტკვრით და რიონით შავ ზღვამდე საბერძნეთ-
სა და სხვა ქვეყნებს ინდოეთიდან საქონელი მიჰქონდათ
ხოლმე, სწორედ კოლხიდაში ეღო ბოლო (ib. lib. XII,
cap. 2, 3); მაშინ გემები მდინარე რიონიზე ციხე შორა-
პნამდე დადიოდნენ (ib. lib. XII, cap. 2, 17). რასაკვირვე-
ლია ამისათვის ყოველთვის მდინარე უნდა გაეწმინდათ და
უწმენდათ კედეც. კოლხებს სხვა გვარ გზებზედაც
უზრუნვით: რიონს რომ მიმოსვლა არ შეეფერებინა
სტრაბონის სიტყვით მდინარეზე 120 ხიდი ყოფილ გაკე-
თებული (ib. lib. XI, cap. 3, 4). ხოლო შორაპნიდან მო-
ყოლებული იბერიის სამზღვრამდე ოთხი დღის სავალი ურ-
მის გზა იყო გაყვანილი (ib. XI, cap. 2, 17). ერთი სი-
ტყვით ქვეყანა და ხალხი განვითარებული და დაწინაურე-
ბული ყოფილა. მაგრამ იმავე დროს კოლხებს თანამომე
და მებობელი ქვეიობები და სკანება საშინაოდ დაქვეი-
ებულ და უკან ჩამორჩეული ხალხებადა ჰქავს აწერია სტრა-
ბონს. პიტოუნის ჩრდილოეთ-დასავლეთისაკენ ზღვის პირას
იქ, სადაც თითქმის არც ერთი ნავთსადგური არ მოიპოვე-
ბოდა, ქვეყანა შეტავ მიიანია, რადგან კავკასიონის ქედს
ნაწილს შეადგენს (ib. lib. XI, cap. 2, 12), ქვეიობებ-
სახლობდნენ. სტრაბონის თქმით სხვა მებობლებსავეთ ისინიც
ზღვაზე ყაჩაღობით ირჩინდნენ თავსა. თავიანთ პატარა და
ვიწრო ნავეებში ასე ოცდა ხუთ ხუთ ცაცამდე ჩასადებოდნენ
და გზას გაუდგებოდნენ ხოლმე; ხან ხოშაღდს დაეცემოდნენ
და გასცარცვამდნენ, ხან რომელსავე ჰალაქს ან დაბას; ზღვა-
ზე ისინი თავისუფლად ბატონობდნენ. შინ რაბუნებ-სას ნავს
მთავე გაიდებდნენ და ტყეში შეიპაყდნენ ხოლმე. თავ-
ანთ ქვეყანაში ისინი ტყეებში ცხოვრობდნენ და მწირ მიწის
შემუშავებას მისდევდნენ, მაგალი ნავოსობს დრო მოაწევდა
თუ არა. მაშინვე თავიანთ ხელობასა და ნაუებს როგორც-

ქვეიობებ-
და ზეანე-
ბი.

დნენ ხოლმე. როცა რომელსამე ადგილზე დაცემას განიზრახავდნენ, ჯერ თავიანთ ნავეებს ტყეებში მიმალავდნენ ხოლმე, მერე-კი დღე და ღამ დაწარწოდნენ, ვისაც-კი მოასწრობდნენ და მარტოკას მოახელებდნენ. მაშინვე ტყვედ მიჰყავდათ; მაგრამ, თუ ტყვე სასყიდლით თავს გამოისყიდდა, დიდის სიხარულით ანთავისუფლებდნენ ხოლმე (ib. XI, cap. 2, 12). ამ გვარად ჰენიოხები ნახევრად ცარცვა-გლეჯით ირჩენდნენ თავსა, ნახევრად მწიარ მიწის მოსაუკლით, არც სვანებში იყვნენ უკეთეს მდგომარეობაში. ამათ კაცისიონის ქედის დასაუკლეთის ნაწილი და საშარეთის ფერდოები ექირათ. დიოსკურიაზე ახლო იყვნენ (ib. lib. XI, cap. 2, 19) და იქ უფრო შარბილის სასყიდლად ჩადიოდნენ ხოლმე. (ib. lib. XI, cap. 5, 6). სტრაბონის სიტყვიერ სვანება საშინლად ბანძურად ცხოვრობდნენ და განსაკუთრებით ნანადირევ ხორცი-თა და ტყის ხილველობათა და რძით მიდიოდნენ იოლადა (ib. lib. XI, cap. 5, 6). როგორც ეტყობა მარტო მონადირეობასა და საქონლის მოშენებას მისდევდნენ; მიწ ს მოქმედებას მაგრე რიგად არა სწყალობდნენ. მაგრამ ესეც-კი უნდა სთქვას კაც-მა, რომ სვანეთის მკაცრი ბუნება და ჰავა მიწის-მოქმედებას არც თუ ძალიან ხელს უწყობს; ზამთარში სვანეთი მიუვალა და მიმოსვლა სწყუდება, გაზაფხულზე-კი (სტრაბონი შეცდო-მით ზაფხულზე ლაპარაკობს), ადამიანი თხილამურებს იკეთებს ფეხებზე, რომ თოვლში არ ჩაიფლას, მთიდან-კი ტყავზე დაჯდომ ლა ჩაოცურდებოდნენ ხოლმე. თორემ სხვაფრივ მოგზაურობა საშიში იყო (ib. lib. XI, cap. 5, 6). ასეთ პირო-ბებში ან რა გასაკვირელოა, რომ სვანებმა დაქვეითებული-ყვნენ. სტრაბონი მოკვითხობს, რომ ხმა არისო, ვითომც სვანეთში წყლებს ოქროს ჰვიზა ჩაშობეს და ადგილობრივი მკვდრნი დაწვრთულ ქურქლოდა და ნაწკველ-ან ტყავებთ ოქროსა ქვრებავენო (ib. lib. XI cap. 2, 19).

აღმოსავ-
ლეთი სა-
ქართვე-
ლო.

აღმოსავლეთი საქართველო, რომელსაც სტრაბონის დროს იბერია ერქვა, ძალ-ან მკიდროვ იყო დასახლებული სოფლე-ბითა და ეკლავებთ იყო სავსე. ყურადღებამ ღირსი ის არის, რომ სტრაბონის თქმით იბერიაში კრავიტ-ანი საბჭოელები ანუ კერები სკოდანთ, ხოლო სახლებმა ხუროთმოძღვრების

რიგზე თურმე აშენებდნენ. საბაზროდ გილები (ქქონიათ, ხო-ლო მოედნებზე) საზოგადო დაწესებულებათა შენობები ქქონ-დათ ხოლმე აგებული. აღმოსავლეთი საქართველო მაშასადამე პირველ საუკუნის დამდეგს მდიდარი, განვითარებული ქვეყანა ყოფილა. აღებშიცეპობა და საზოგადოებრივი ცხოვრება გან-ვითარებული და დაწინაურებული უნდა ყოფილაყო, თო-რემ ვის რად უნდოდა ან მოეხებოდა და ბაზრები, ან შენო-ბები საზოგადო დაწესებულებებისათვის? ამ დროს სტრაბონის სიტყვიერ მტკვარში და ალაზანში გეგმები დაკურავდნენ.

მაგრამ იბერიაში განსაკუთრებით მიწ ს-მოქმედებას მის-დევენ, შეტადრე ბარის მცხოვრებნი; მთიელებმა-კი უფრო სამამაკო საქმეებსა და ოპიანობაზე ექირათ თვალა; თუცა ისინიც ხენა-თესვით ირჩენდნენ ხოლმე თავსა, მაგრამ ოდონდ-კი ოპიანობის ხმისათვის ყურა მოეკრათ და ფრცხლავ მწიას თავს მიანებებდნენ და იარაღს აიღებდნენ ხელში. ბარელები-კი მშვიდობიანი ხალხი იყო. სტრაბონის თქმით ბარის მცხოვ-რებლებს სოჭურად და მდურადა სკოლნიათ ჩაცმა-დაურ-ვა. (ib. XI cap. III, 3); სამწუხაროდ იგი არას ამბობს, რა რიგ ტანისა-ოსს ხმარობდნენ ხოლმე თვით სოჭებმა, რომ ქართველებს სავაკული წარმოგვედგინა, მიდევლებს მაკი-ერ-კი სტრაბონს სპასელება ექნებოდა მხედველობაში. მთიე-ლები სარჩაზე-სა და სკლითებ ს ნენ-ჩვეულებს უფრო მისდე-ვენო (ibid). ოპიანობის დროს ქართველები დიდ ტყავ-გადე-რულს ფარებსა და ჩაფხუტებსა ხმარობდნენ ხოლმე (ib. lib. XI, cap. IV, 5). იბერიის საზოგადოებრავ და სახელმწიფო წეს-წყობალებზე განსაკუთრებით ვებუთე თაქმი იქნება საუბარი, ამიტომ აქ ეხლა შევეხებოთ მხოლოდ იმას, თუ რა მნიშვნე-ლობა ქქონდა აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვ-რებაში სხვა და სხვა დროს თვითველ ქართველ ტომს. რაკი ამ სამეფოს დედაქალაქს მცხეთა ერქვა, უეჭველოა უძველეს დროს, მაშინ, როცა ქართველო ტომებმა კაცისიაში შეიხზულან, უმთავრეი პოლიტიკური მნიშვნელობა მესხების ტომს უნდა ქქონოდა, ივითომ რომ საქარ-თველოს უძველეს სატახტო ქალაქს სახლო მცხეთი ანუ მცხ თა მესხეთს ანუ მესხების ბანასა ნიშნავს, მესხების სახე-

საქართველო

ლის ამგვარივე ფორმა „მცხე“ იმ ჰეცეანის სახელწოდებაშია შეტანილი, სადაც შემდეგ მესხების მცირედი ნაწილი ცხოვრობდა, „სამცხე“ში (სა-მცხე): აქაც, როგორც სიტყვა „მცხეთა“-ში „მცხე“ მესხებსა ნიშნავს. შემდეგ მესხებს პოლიტიკური მნიშვნელობა დაუკარგავთ და იბერელნი ანუ იბერელნი გაბატონებულან და მთელ სამეფოსათვის თავიანთი სახელი მიუნიჭებიათ. ეს უეჭველია პირველ საუკუნეზე გაცილებით უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო, იმიტომ რომ სტრაბონის დროს პირველ საუკუნის დასასრულს ქრ. წ. იბერ-ა უკვე ჩვეულებრივი და როგორც ეტყობა დიდისხნივან განმტკიცებულა სახელი იყო. დასასრულ პირველი ადგილა პართლებმა დაიჭირეს; ცნობები იმის შესახებ, თუ როდის გაბატონდნ ისინი, არ მოიპოვება, მაგრამ დაახლოებით II-III საუკუნეში უნდა მომხდარიყო ეს ა.ბაკი.

ჩვენ ვიცით, რომ პართლები კავკასიის თავდაპირველი მკვიდრნი არა ყოფილან, ამატომ რასაც ვიწვევით კავკასიაში ნაპოვნი უძველესი ნივთები და იარაღები პართლების ნაშთებია არ იქნება. ხოლო შემდეგ დროინდელ ნაშთებში, რასაც ვიწვევით, თან და თან გართულა ხელოვნების ძეგლებიც უნდა აღმოჩნდეს.

მაგრამ უძველესი ნაშთებიც, რომელიც თავგრძელ ხალხს ეკუთვნის, შეიძლება ან მათი საკუთარ შემოქმედებათ ნიჭის ნაწარმოება იყოს, ან სხვებისაგან შეთქმულა. ამ საკითხს გვწოდებენ ბევრი თხუზღობა დაწერილი (ბერნი, ვირხოვე, შანტრი, უნარვი, ფილემონოვი, დემორგანი, ჰიორნესი და ვილკე). მაგრამ ჯერაც საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ არის. პრ. ვირხოვეს საფუძველიანად შეისწავლა კავკასიის ნაშთები და საკითხის გადასაწყვეტად შემდეგ საშუალებას მიჰპირათ: მან გამოარკვეა რა და რა პირუტყვის და ნადირების სურათები არის ხოლმე დაბატულ იტაურ ნივთებზე და აღმოჩნდა, რომ არც ერთი მტეცი, ან შინაური პირუტყვი არ არის, რომელიც თვით კავკასიაში არ მოიპოვებოდეს.

შემდეგ ვირხოვეს ყურადღება იმ გარემოებისაც მიაქცია, რომ კავკასიის უძველეს მადნეულ ნივთებსა და იარაღებზე არც

საქმისა = 181

ლოში, არც ფრთოსანი სფინქსი დაბატული არ არის; ხოლო სწორედ ეს ორი მტეცი აუცილებელი და დამახასიათებელი სურათია ხოლმე ასურულ ხელოვნურ ნაწარმოებში (Über die kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus unter bes. Berücksichtigung der ornament. Bronzegerätel aus transkauk. Gräbern, Berlin, 1895, 137). რაკი არც ლოში და არც სფინქსი კავკასიის უძველეს ხელოვნებაში არ მოიპოვება, ამიტომ ასურეთის გავლენაზე შანტრის აზრის მიუხედავად ლაპარაკი არ შეიძლება (ib. 137). ხოლო რადგან პირიქით ყველა დაბატული პირუტყვები და ნადირები კავკასიაში ადგილობრივ ზღომად მოიპოვება, ამის გამო ვირხოვეს დაასკვნა, რომ კავკასიის მადნეული ხელოვნება ადგილობრივი უნდა იყოს, დიდ ყურადღების ღირსია მხოლოდ, რომ კავკასიის ნივთებში ხარის სურათი არ მოიპოვება (Das Gräberfeld von Koban). მაგრამ 1904 წელს დრ. ვილკემ კავკასიის უძველესი ნივთები და იარაღები სხვა ჰეცეანის ნაშთებს დაწვრილებით შეადარა, ბევრ შემთხვევაში შეურყევლად დაამტკიცა, რომ კავკასიის ნივთები დუნაის-პირელ ჩრდილოეთ ჰეცეანების ნაშთებს გასაოცრად ჰგვანან [(Archäologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern, Zeitschrift für Ethnologie, 1904, 23 და 24 (გვ. 48) 25 და 26 (გვ. 49), სურ. 49 და 50 (გვ. 58), 51 და 52 (გვ. 59), 55 და 56 (გვ. 60), 67 და 58 (გვ. 61), 61-62 (გვ. 63) და 64 (გვ. 64)]. ამ გვარად ბ. ვილკე ამტკიცებს, რომ კავკასიის ხელოვნებასა და დუნაის-პირის ჰეცეანების ხელოვნებას შორის უეჭველი და მკვიდრო დამოკიდებულება უნდა ყოფილიყო. მის ჰგონია რომ ეს ხელოვნება სწორედ კავკასიელებს უნდა შეეთვისებინათ დუნაელებისაგან, იმიტომ რომ კავკასიის მადნეულ ნივთებს პირვანდელი სახე დუნაის ქვის ხანის ნივთებში მოიპოვება, კავკასიაში-ი არასოდეს (ib. 1904. I Heft. გვ. 39-104).

ე. შანტრი-კი პირიქით ამტკიცებს. რომ კავკასიის უძველეს ხელოვნებას მზგავსება აქვს მცირე აზიისა და ტეტლებს ხელოვნებასთან.

ამ გვარად ჯერჯერობით საკითხი გამოურკვეველი რჩე-

ბა. ცხადია მხოლოდ, რომ კავკასიის ხელოვნებას, ვიზუალისა არ იყოს, ასურულ ხელოვნებასთან პირდაპირი კავშირი არა აქვს, მაგრამ ბევრ საგნებში დუნაის-პირის ქვეყნების ხელოვნებას ემსგავსება. უეჭველია მკირე აზიის ხელოვნებასაც, რომელიც მადნეულობის ხელოვნების დედაბუდედ ითვლებოდა, კავკასიის ხელოვნებაზე გავლენა უნდა ჰქონოდა. ჯერ ძალიან ცოტა ნაშთებია შესწავლილი, რომ მკვლევარს საბოლოოდ შეეძლოს გადაჭრითა სთქვას, რომელ გზით საგელდობრ ვცრე-ლდებოდა კავკასიაში ეს ხელობა თავდაპირველად. საშუაბა-როდ შემდეგ დროინდელ ქართველების ბინადრობის ხანის ნაშთები ჯერჯერობით სრულებით ამოთხრილი და შესწავ-ლილი არ არის.

უმთავრესი წყაროები:

Ern. Ghantré. Mission en Cappadoce.
 Keilinschriftliche Bibliothek II და I წიგნი.
 O. Schrader. Die Metalle 1907 წ. (Sprachfor-
 schung und Urgeschichte).
 В. Латышевъ. Извѣстiя др. писателей греч. и
 римскихъ о Скиѣи и Кавказѣ I და II წ.
 И. Джаваховъ. Государственный строй древ.
 Грузiи и др. Арменii წიგნი I.
 Prof. Virchow. Das Gräberfeld in Koban.
 Dr. Wilke. Archäologische Parallelen ausdem Kauka-
 sus und den unteren Donauländern (Zeitschr. f. Ethno-
 logie. 1904 წ., I Heft).

თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე .

ქართველების ეროვნული წარმართობა.

ვიდრე 1901 წელს პროფესორ ნიკო მარტის გამოკვლე-
 ვა „Bohi языческой Грузii по древнегрузинскимъ
 источникамъ“ З. В. О. Арх. Общ. წიგნი XIV) არ დაიბეჭ-
 დებოდა, ჩვენი წარსულის მკვლევარი დარწმუნებულნი იყე-
 ნენ, რომ „ქართლის ცხოვრება“-ში კერპთაყვანისმცემლობისა
 და წარმართობის შესახებ ქეშმარიტი ცნობებია შენახული:
 არმაზი, ზადენი, გა, ვაცი, აინინა და იორუჯანი — ქართველ
 ხალხის ღვთაებებად ითვლებოდნენ. მაგრამ ნ. მარტის დამატე-
 რით, რომ ქართულ საისტორიო წყაროების ცნობები ეროვნულ
 კერპთაყვანისმცემლობის გამოშატეული არ არის და არაბების
 ბატონობის დროინდელ რომელიღაც ქართველ სასულიერო
 მწერლის მიერ შეთხზული უნდა იყოს. ნ. მარტის წინადაც პრ.
 მაქსიმე კვალევსკიმ თავის საყურადღებო გამოკვლევაში „За-
 конъ и обычаи на Кавказѣ“ ჩვენი ხალხის პრაივი ზნე-
 ჩვეულებანი და სარწმუნოებრივი თქმულებები განიხილა და სპარ-
 სულ მზღდიანობის, ანუ ცეცხლთაყვანისმცემლობის მოძღვრე-
 ბის ნაშთად აღიარა. ამ უკანასკნელ დროს დასასრულ ბ. კ.
 ინოსტრაცევიმ დაამტკიცა, რომ ახალწლის დღესასწაულის ზო-
 გიერთი თანამედროვე ჩვეულება იმავე სარწმუნოებრივ მოძღვ-
 რების გავლენის ნაშთს წარმოადგენს (იხ. Древнѣйшiя араб-
 скiя извѣстiя о празднованii Науруза въ сасанидской
 Персii, З. В. О. Арх. Общ. წიგნი XVI). სხვა მკვლევარ-
 რებს ახალი არაფერი არ უთქვამთ, პირიქით იმითაც-კი. რაც
 უკვე გამოკვლეული იყო, ვერ ისარგებლეს მათ (იხ ამის
 შესახებ ჩემი ბიბლიოგრაფია საქართველოს შესახებ „Визант.
 Времеж.“ 1904 წ. წიგნი XI, № 3 და 4). ამგვარად
 ნ. მარტის, მ. კვალევსკისა და კ. ინოსტრაცევის გამოკვ-
 ლევამ ძველი წარმოდგენა ქართველ ხალხის წარმართობისა და

ფეხიანობა
უფალ-უმე-
როსობა
ქართულ
სახელს
შეწიაში.

კერპთაყვანისმცემლობის შესახებ ძირიანად შეარყია. თუმცა კვლევის ასპარეზი მოსუფთავდა, მაგრამ ამასთანავე ძირითადი საკითხი ქართველ ხალხის წარმართობის შესახებ გამოურკვეველი დარჩა. ის რაც წინა დღეებში დაარსებულია, ახალი ცნობები-კი არ მოიპოვება. ერთ დროს თითქმის იმედი დაკარგული მქონდა, რომ ეს საყურადღებო საგანი ახლო მომავალში, ვიდრე ახალი წყაროები აღმოჩნდებოდა, გამოიკვეთულიყო. მაგრამ შემდეგ დაერწმუნდი, რომ ჩვენ აწინდელ თქმულებებსა და ზნე-ჩვეულებებშია-კი წარმართობის საყურადღებო ნაშთია შერჩენილი. გამოსაკვლევი საგანი რომ უფრო გაადვილებულიყო და მარტივი გამხდარიყო, უნდა თავდაპირველად გამოიერკვია, თუ როგორ იხატება ჩვენი ხალხის აზროვნებაში უზენაესი ღვთაება. ამ საკითხის შესწავლა, რასაკვირველია ზღაპრებისა და სხვა და სხვა თქმულებების განხილვის საშუალებით შეიძლებოდა. ჩვენი თემისათვის ფიქრად საყურადღებოა ერთი ს. ბარალეთის მსწავლეობის მიერ ჩაწერილი თქმულება „იესო ქრისტესი, ელია წინასწარმეტყველისა და წმინდა გიორგის“ შესახებ*). საქუხაროდ თქმულება ქართულად არ არის დაბეჭდილი, მხოლოდ რუსული თარგმანი მოყვანილი. „ერთხელ იესო ქრისტე, ელია წინასწარმეტყველი და წმინდა გიორგი ერთად გზად მიდიოდნენ. ბევრი რომ გაიარეს, მოიღალნენ და ერთ ადგილას დასასვენებლად და პურის საქმელად დასხდნენ. იქვე მგზავრების მახლობლად ერთი მეცხვარე ცხვრის ფარას აძოვებდა. მიუგზავნეს ელია მეცხვარეს, სადილად ერთი ბატკანი მოგვეცითო. მივიდა ელია მეცხვარესთან და უთხრა: „გულკეთილო მეცხვარე, ერთი ბატკანი მიჩუქე“-ო.

„თუნდ ნახევარი ფარა მიირთვი, ოლონდ-კი მითხარ, ვინა ხარო“ უპასუხა მეცხვარემ. „მე ელია წინასწარმეტყველი ვარო. პურის მოსავალს გაძლევთ, თქვენ ყანას წვიმას ვუზღავნი ხოლმე და გლეხკაცის კირნახულს მფარველობას ვუწევო“, უთხრა ელიამ.

*) Сборн. мат. для опис. мѣст. и плем. Кавказа, XIX, гз. 152—154.

—ვაჰმე! ჩემი ღმერთისა რომ არ მეწინოდეს, აი ამ კომბლით თავს გაგიტებადიო* უპასუხა მეცხვარემ.

—რათა, რაზე ხარ ჩემზე გულმოსულიო“, ჰკითხა ელიამ.

—რაზედა და: დასთესავს პურს ერთ დღიურ მიწას საწყალი ქვირე-ოხერი ან ვინმე ღარიბ-ღატაკი შენ მისდგები, არც აცივებ, არც, აცხლებ, და იმ ყანას სულ სეტყვით ჩაულეწავო*.

დაბრუნდა ელია წინასწარმეტყველი ხელცარიელი თავის ამხანაგებთან და უამბო ყველაფერი, რაც მეცხვარემ უთხრა. ახლა თითონ იესო ქრისტე წავიდა მეცხვარესთან და ბატკანი სთხოვა.

—„თუნდა ნახევარი ფარა ინებე, ოლონდ-კი მითხარ ვინა ხარო“ უთხრა მეცხვარემ.

—„მე შენი უფალი ვარ, ქვეყნის შემოქმედიო“.

—ვაჰმე! მიუგო მეცხვარემ, ჩემი ღმერთისა რომ არ მეწინოდეს, აი ამ კომბლით თავს გაგიტებადიო*.

—„ისეთი რა დავიშავე მერე?“ ჰკითხა იესო ქრისტემ მეცხვარეს.

—„რა და ის, რომ ქაბუკს წუთისოფელს გამოასალმებ ხოლმე, ბევრ ისეთ მოხუცებულ ადამიანს-კი, რომელსაც ცხოვრება მოჰპოვებია, ცოცხალს ატარებ ხოლმე დედამიწის ზურგზედაო, მიუგო მეცხვარემ.

ასე დაბრუნდა იესო ქრისტეც ცარიელ-ტარიელი. ახლა ადგა და წმინდა გიორგი წავიდა მეცხვარესთან. მეცხვარე რომ შეეკითხა წმინდა გიორგის, ვინა ხარო, უპასუხა:

—„მე წმინდა გიორგი ვარ, გაქირვების დროს რომ შემეხვეწებით ხოლმეო. მე გიფარავთ ავსულებისა და ეშმაკებისაგან და თქვენის მტანჯველის ხელისაგან გიხსნით ხოლმეო“.

მეცხვარემ რომ წმინდა გიორგის სიტყვები მოისმინა შესძახა:

„მთელი ფარა მომირთმევიარო“ და მის წინ მუხლი მოიყარა. პურის ქამას რომ მოჩანნენ, იესო ქრისტემ კალთა დაიბერტყა და სთქვა: „ამ მინდორზე საუკეთესო მოსავალი მოვიდეს: თითო ძნას ასი კოდი გამოსავალი ჰქონდესო“.

წმინდა გიორგიმ იესო ქრისტეს ნათქვამი მეცხვარეს უამბო და ურჩია მინდორი მოხანო. მეცხვარეც ისე მოიქცა. რამდენმა ხანმა გაიარა და ამ საკვირველმა მგზავრებმა

შემთხვევით იმ ადგილზე გამოიარეს, სადაც ერთ დროს ისა-
დღილეს და საცა ეხლა ხშირი ყანა იდგა. როცა წმინდა გი-
ორგიმ იესო ქრისტეს შეატყობინა, რომ ეს ყანა სწორედ
იმ მეცხვარეს ეკუთვნოდა, რომელმაც მას ერთხელ ბატანი
დაუჭირა, ილია წინასწარმეტყველს უთხრა, ერთი ამ მეცხვა-
რის ყანას სეტყვა აწვიე და ჩაულეწეო. წმინდა გიორგიმ მა-
შინვე მეცხვარეს შეატყობინა და გააფრთხილა, შენს ყანას
განსაცდელი მოეღოსო. მეცხვარემ საჩქაროდ თავის ყანა ორ
ხარის ფასად ერთ ქვრივ დედაკაცს მიჰყიდა. მოვიდა სეტყვა
და ისე შირვე-შორვევა ეს ქვრივის ყანა, რომ ნათესის ნა-
ალაგვეცი-კი აღარა სჩანდა. როცა იესო ქრისტემ მეცხვარის
ოინებში შეიტყო, მაშინვე ილია წინასწარმეტყველს უბრძანა
ქვრივის ყანა წინანდებურად აღადგინეო. ილია წინასწარ-
მეტყველს იესო ქრისტეს ბრძანება ჯერ არ აესრულებინა,
რომ მეცხვარემ წმინდა გიორგის ჩაგონებით ქვრივ დედაკა-
ცისაგან ყანა შეისყიდა; ილიამ რომ წინანდებურად მოსავე-
ლი აღადგინა, მეცხვარემ პურის მკას მიჰყო ხელი და თითო
ძნისაგან ას-ასი კოდი გამოსავალი აიღო“.

ეს თქმულება ფრიად საყურადღებოა, იმიტომ რომ იქ
მოქმედობს და ერთი ერთმანეთს ეჯიბრება სამი წმინდა არ-
სება: ერთი იესო ქრისტედ არის დასახელებული, მაგრამ რა-
კი იგი თვით თავის თავს ქვეყნის შემოქმედს ეძახის, იმიტომ
ამ შემთხვევაში იესო ქრისტეს მაგიერ **ღმერთი შემოქმედი** უნდა
ვიგულისხმოთ, მის ხელშია ადამიანთა სიკვდილ-სიცოცხლე;
მეორე პირი ილია წინასწარმეტყველია, რომელიც, როგორც
თქმულებიდანაა სჩანს, ტაროსისა და ადრის, წვიმა-სეტყვის
მბრძანებელია; მესამე—წმინდა გიორგი არის; იგი, როგორც
თქმულებიდანაა სჩანს, ადამიანის მფარველია, შეტადრე გაქირ-
ვების დროს, და კაცს ყოველგვარ ბოროტებისა და უბედუ-
რებისაგან იხსნის ხოლმე.

თუმცა ჩვეულებრივ საქრისტიანო მოძღვრების მიხედ-
ვით ამ სამ პირთა შორის ყველაზე მაღლა ღმერთი-შემო-
ქმედი უნდა იდგეს, მერე ილია წინასწარმეტყველი, შემ-
დეგ კიდევ წმინდა გიორგი, მაგრამ ამ ხალხურ თქმულება-
ში უფროს-უმცროსობა სულ სხვანაირად არის დასურათე-

ბული; ღმერთი შემოქმედი ისეთ შესაბრალოს მდგომარეობა-
შია, რომ მეცხვარესაგან ერთი ბატანიც-კი ვერ მიუღია
სადილად; პირიქით იგი ემუქრება კიდევ ღმერთს: „ჩემი
ღმერთისა რომ არ მეშინოდეს, აი ამ კომბლით თავს გაგი-
ტეხავდიო“. ცხადია, მთავარ ღვთაებას მეცხვარე ასეთ
თავხედობას ვერ გაუბედავდა; ხოლო მისივე ნათქვამი—
„ჩემი ღმერთისა რომ არ მეშინოდეს“—უფრო ცხადად გვი-
ჩვენებს, რომ მეცხვარეს ამ ღმერთისა, ქვეყნის შემოქმედი-
სა, არ ეშინიან, იმიტომ რომ იგი „**იშინი ღმერთი არ არის**“.
მეცხვარეს ღმერთი სულ სხვა ღვთაებაა. ღმერთი შემოქმედი
შურის მამიებელია და მეცხვარეს დასჯას უპირებს. მაგრამ
ამასთანავე არ იცის რა ხდება ქვეყანაზე, ისიც კი ვერ გაუ-
გია, რომ წმინდა გიორგიმ ორჯერვე მისი განზრახვა ვასცა
და მეცხვარემ პირველად თავისი ყანა ქვრივ დედაკაცს მი-
ჰყიდა და ამით ღვთის რისხვა თითონ თავიდან აიცილია და
და ღმერთმა და ილიამ უცოდინარობით მეცხვარის მაგიერ
ქვრივი დასაჯეს, ხოლო მეორედ მეცხვარემ ღვთის წყალო-
ბა, რომელიც ღმერთმა ქვრივს უბოძა, ყანის ყიდვით თავის
თავს მოუხვეჭა. ერთი სიტყვით თქმულებაში ღმერთი უძლურ
არსებად არის გამოხატული: მას არ შეუძლიან წმინდა გი-
ორგის მეცხვარის ქომავლობა დაუძალოს, საიღუმლოების გა-
მომგლანებების აკრძალვა ვერ მოუხერხებია და ისიც-კი არ იცის,
თუ რა ხდება ქვეყნიერობაზე, ან როგორ და რას ახერხებენ
ადამიანები მის სასჯელის თავიდან აცდენად. ამ გვარად ჩვენა
ვხედავთ, რომ ამ თქმულების ღმერთს ქრისტიანობის მოძღ-
ვრების ძლიერ, ერთ-არსება, ყოვლის-მკოდნე და ყოვლის-
მხილველ შემოქმედ ღმერთთან არაფერი აქვს საერთო. არც
ლია წინასწარმეტყველმა მიიღო თავაზიანი პასუხი მეცხვარი-
საგან: ბატანს ვილა სჩივის, მეცხვარე პირიქით იმასაც დაემუქრა
„ჩემი ღმერთისა რომ არ მეშინოდეს, თავს გაგიტეხავდიო.“
მაგრამ თქმულებიდან ცხადია სჩანს, რომ ილია მაინც შემო-
ქმედ ღმერთზე დაბლა სდგას, იგი მას ექვემდებარება და მის
ბრძანებას ასრულებს.

ამ თქმულებაში უმთავრესი მნიშვნელობა და ძალა წმინ-
და გიორგისა აქვს: მხოლოდ იმის წინ იყრის მუხლის ის

თავები მეცხვარე, რომელიც შემოქმედსა და ილია წინასწარმეტყველს თავის გატეხას უქადდა. მხოლოდ მის შესთავაზა ერთი ბატონის მაგიერ მთელი ცხვრის ფარა. წმინდა გიორგის სურვილს ვერც შემოქმედი, ვერც ილია წინ ვერ აღუდგებოდენ: რა განსაცდელი და რისხვაც უნდა მოელოდდეს შემოქმედისა და ელიასაგან მის თავყვანისმცემელს, იგი ყოველთვის იხსნის სასჯელისაგან; სხვისთვის (ქერივისთვის) ნაბოძებ წყალობასაც კი იგი მეცხვარეს არგუნებს ხოლმე, და ღმერთსა და ილიას თავხედ, მათ შეურაცხყოფელ, მეცხვარის დასჯაც-კი ვერ მოუხერხებიათ. ერთისიტყვით წმინდა გიორგი ღმერთს შემოქმედსა და ილიას ყველაფერში სჯობნის, იგი ყველაზე ძლიერია.

რით აიხსნება ეს უცნაური გარემოება? ვიდრე ამ მოვლენის ძირითად და არსებით მიზეზის გამოკვევას შევუდგებოდეთ, თავდაპირველად უნდა ამ მიზეზის კვალი თვით თქმულების შინაარსში ვეძიოთ. როცა ილიამ და შემოქმედმა თავიანთი ვინაობა გამოამჟღავნეს, მეცხვარემ ორივეს ერთნაირი, საკვირველი პასუხი მისცა: „ჩემი ღმერთისა რომ არ შეშინოდეს, აი ამ კომბლით გაგიტეხავდი თავსაო!“ ამ შესანიშნავ წინადადებიდან ცხადადა სჩანს, რომ მეცხვარეს **შემოქმედი და ილია თავის ღმერთად არ შიანია, რომ მეცხვარეს სხვა ღმერთი ქვაყ, რომლის პლაგირებაც უფრო მეტად უწაშს, ვიდრე მათი**; ეს მეცხვარეს ღმერთი შემოქმედისა და ილია წინასწარმეტყველის მტერი არ უნდა იყოს: მეცხვარეს რომ მათთვის თავი გაეტეხა, მისი ღმერთი ამ საქციელს არ მოუწონებდა, სასტაკად დასჯიდა. საყურადღებოა, რომ სწორედ იმ დროს, როცა მეცხვარე ასე უდიერად ეპყრობა შემოქმედსა და ილია წინასწარმეტყველს, მათთვის ერთი ბატონიც ეშურება, იმავე დროს საკმაო იყო მეცხვარეს გაეგო, რომ მის წინაშე წმინდა გიორგი იდგა, რომ მაშინვე მოწინააღმდეგეობით პირველად დაეპყრო და მუხლი მოეყარა და ერთი ბატონის მაგიერ მთელი ცხვრის ფარა ეძღვნა!.. ამ გვარი თავყვანისცემა ამტკიცებს, რომ სწორედ წმინდა გიორგი უნდა იყოს მეცხვარის ის ღმერთი, რომლის ხათრის გულისათვისაც შემოქმედსა და ილიას ბატონის მაგიერ კომბალი არ უთავაზა,

რომ წმინდა გიორგი არის ის ძლიერი ღმერთი, რომლისაც მას ეშინიან, განსაკუთრებით პატივსა სცემს და სხვას თუ ნახევარ ფარას მისცემდა, მას მთელ თავისს ქონებას, მთელ ცხვრის ფარას შესწირავდა.

ამ გვარად, თქმულების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ღვთაებაში უმთავრესი ადგილი წმინდა გიორგის უკავია; იგი შემოქმედ ღმერთზედაც, ილია წინასწარმეტყველზედაც გაცილებით უთრო ძლიერი და ხერხიანია, კეთილი, ადამიანის მფარველი და ყოველნაირ ბოროტებისა და განსაცდელისაგან მხსნელი.

მეორე ადგილი შემოქმედ ღმერთს უკავია: იგი სიკვდილ-სიცოცხლის მბრძანებელია, შურის მძიებელი, მაგრამ წმინდა გიორგისთან შედარებით უძლური; იგი არც ყოვლის-მკოდნეა და არც ყველაფრის-მხილველი, მან ხერიანად არ იცის ქვეყნიერებაზე რა ხდება, ან როგორ ამეღვენებს მის საიღუმლოებას წმინდა გიორგი.

მესამე ადგილი ილიას უკავია; წვიმა-სეტყვისა, მეხისა, ტაროსისა და ავდრის ბატონი, იგი შემოქმედს ექვემდებარება და მის სურვილს ასრულებს ხოლმე.

ასეთ დასკვნას უნდა დავადგეთ ზემომოყვანილ საყურადღებო თქმულების განხილვის შემდეგ. მაგრამ ერთ ქართულ თქმულების შესაწავლა სრულებით საკმარისი არ არის, რომ აღნიშნულ დასკვნას წმინდა გიორგის, შემოქმედისა და ილიას შედარებითი უფროს-უმცროსობისა და უფლებათა შესახებ ქართველ ხალხის საერთო რწმენად აღვიაროთ. ამისთვის, რასაკვირველია, საჭიროა, რომ საქართველოს დანარჩენ კუთხეების თქმულებითაც მტკიცდებოდეს ზემომოყვანილი დასკვნა თვითოეულ სამ ღვთაების შესახებ.

ასეთივე უძლური და უსახსროა ღმერთი შემოქმედი ქართულ და სვანურ თქმულებებშიც: ღმერთი იქ ხაზი ადამიანისათვის იქცევა, ჩავარდება—სიცივისაგან არ იცის რა ქნას, წყალში სძირავს და ანგელოზები რომ არ მიეშველნენ, დაიხრჩობოდა წყალშიც. დადის და არ იცის ხოლმე რა განსაცდელი მოელოს მას: მიჰყვება ვილაცის ფეხის კვალს, მივა ლურჯ ქვასთან, ასწევს მას და იქიდან სამოელ ეშმაკი

გამოხტება, ღმერთს ყაყრანტოში ხელსა სტაცებს და დახრჩობას უპირებს. დაღონდება ღმერთი და ანგელოზებს შეეხვეწება როგორმე მიშველეთო. მაგრამ ვერც იმათ გააწყვეს რამე და ღმერთი ვერ გაანთავისუფლეს. სხვა გზა აღარ იყო და ღმერთმა სამოელ ეშმაკს ხვეწნა დაუწყო: „ოღონდ-კი გამიშვი და რაც გინდოდეს ის მომთხოვეო“. სამოელმა უპასუხა: „დაეძმობილდეთ, სხვა არა მინდა რა შენგანაო“. ღმერთი დასთანხმდა. სამოელმა გაუშვა და თავის გზაზე წავიდა. მერმე ღმერთი და მთავარანგელოზები მიქელ და გაბრიელი ქვეყნის შესაქმეს შეუდგნენ; ბევრს ეწვალნენ, მაგრამ ვერა გააწყვეს რა. დაღონდნენ, არ იცოდნენ როგორ მოქცეულიყვნენ. მერე მიქელ მთავარანგელოზმა უთხრა ღმერთს: „შენ ძმა სამთელთან წავალ, იქნება საქმე იმან გვასწავლოსო“. ღმერთი დიეთანხმა. ანგელოზი გაემგზავრა და სამოელმაც მართლა ასწავლა, როგორ მოქცეულიყვნენ¹⁾. მერე ქართლურსავე თქმულებაში ღმერთმა განიზრახა ერთ რგვალ ქვის გატება, რომელიც იმის წინ მოგორავდა, მაგრამ ანგელოზები უშლიდნენ: „მაგას ნუ იზამ, თორემ მერე ვინანებთო“. ღმერთმა ყური არ ათხოვა, ქვას ფეხი ჰკრა და გატება. უცებ ქვიდან სამოელი ამოხტა, ღმერთს ყელში სწვდა და დახრჩობას უპირებდა.²⁾ ერთი სიტყვით ამ ორივე თქმულებაში ღმერთი გამოუცდელ, უცოდინარ, ჯიუტ არსებად არის დასურათებული, ყოველგვარ განსაცდელში მას ანგელოზები ეხმარებიან და ჰკვას ასწავლიან; სამოელ ეშმაკი ხომ მას ყველაფერში სჯობნის და ქვეყნის შექმნაშიაც-კი შველის. ამნაირსავე უგუნურ ჯიუტობას იჩენს ღმერთი სევანურ თქმულებაშიც.³⁾ დასასრულ ერთ კახურ თქმულებაში ღმერთი ისეთ გულქვავ და მრისხანე არსებად არის წარმოდგენილი, რომ მიქელ და გაბრიელ მთავარ-ანგელოზებს, ჩემის ბრძანებისაებრ რატომ ვაქრის

1) ამ თქმულების რუსული თარგმანი დაბეჭდილი იყო „Сборн. мат. для опис. мѣст. и плем. Кавказа, წიგნი X, გვ. LXXV-LXXX
 2) ibidem.
 3) იხ. ibid გვ. 247.

შვილს ქორწილის ღამეს სული არ ამოართვით და პურმაროლოპის გულისთვის სასკედილოდ რად შეგვეცოდითო, გაბრაზებულმა ყვირილი დაუწყო, სტიცა ხელები და ორივეს შიგნეულითგან ჯიჯრები ამოჰგლიჯა, რომ ამიერთგან უჯიჯროდ, დაუნდობლად და შეუბრალებლივ ამოართონ ხოლმე სული ადამიანს.¹⁾
 წმინდა გიორგის აღმატებული ძლიერება და ყოველად-შემძლებლობა, ხოლო ელიას სრული უსაზრობა და უღონოება გიორგისთან შედრებით საუცხოვოდ არის დახატული შემდეგ იმერულ თქმულებაში; ერთხელ ორმა ძმამ მფარველები აირჩიეს, ერთმა წმინდა გიორგი, მეორემ კიდე ელია წინასწარმეტყველი. ორივემ ნათლიებად თავიანთი მფარველები გაიხადეს. ერთ დღეს რძლები როგორღაც შელაპარაკდნენ და ორივემ თავიანთ მფარველების ქება დაიწყეს და ერთი-ერთიანეთის ნათლიებს-კი აძაგებდნენ. დაღონებულმა უფროსმა რძალმა თავის ქმრის მფარველს ელიას შესჩივლა, ჩემმა რძალმა ასე და ისე დაგცინა; აბა, წმინდა გიორგის როგორ შეედრებაო! ბარემ სამჯერ ეცადა ელია, რომ თავის შეურაცხყოფის გულისათვის უფროსი ძმა და მისი ცოლი დაესაჯა, ხან ყანა უნდა ჩაეწვა გვალვით, ხან დაესეტყვა, მაგრამ ამაოდ: წმინდა გიორგი ისე ექომმაგებოდა და იფარავდა უფროს ძმას—თავის სვინას, რომ მას ბეწვის ოდენაც არ დაჰკლებია და, რა განსაცდელსაც მას ელია უმზადებდა, წმინდა გიორგის წყალობით ისევ სულ ელიას სვინას, უმცროსს ძმას, დაატყდებოდა ხოლმე თავზე. როცა ელიამ დაინახა, რომ ვერა გააწყუო რა, მაშინ-კი მიხვდა, უმცროს ძმას ვილაც უნდა ექომმაგებოდესო. ბოლოს თითონ წმინდა გიორგი გამოუტყდა.²⁾ იმერული თქმულება მაშასადამე წმინდა გიორგის უპირატესობას და ძლიერებას ელია წინასწარმეტყველს თავისისავე პირით აღიარებინებს, თვითვე

1) ამ თქმულების რუსული თარგმანი დაბეჭდილია Сбор. мат. для опис. мѣст. и плем. Кавказа, წიგნი XXXV, გვ. 106—111.
 2) იხ. А. Хахановъ, Очерки по истории груз. слов. 1871. X. გვ. 252—254.

•თქმეინებს, რომ მას წმინდა გიორგის მეტოქეობა და გაჯიბრება არ შეუძლიან.

სვანების ხალხურ თქმულებებშიაც წმინდა გიორგი იმნაირადვეა დასურათებული, როგორც ქართლურ თქმულებაში; მის მფარველობის წინააღმდეგ თვით ღმერთსაც არა შეუძლიან რა. წმინდა გიორგი (ჯგრაგ), რომელიც მიქელ მთავარანგელოზისავეთ¹⁾ (მქემთარინზელ) ღმერთს გვერდით უზის, მუღმივე ადამიანზე ზრუნავს და სულ იმის ცდაშია კაცს როგორმე სიკეთე უყოს. ერთხელ ღმერთმა ერთს კაცს, რომელმაც საქმელი უკმა და სადილაღ ბატკანი უძღვნა, საჩუქრად ძროხა უწყალობა. როცა გიორგიმ და მიქელ მთავარანგელოზმა ღვთის საჩუქარი მიუტანეს, გიორგიმ ამ კაცს ზაგონა, ცოლი სთხოვე ღმერთსაო. ისიც ისე მოიქცა, როგორც გიორგიმ დაარბია; მაშინ ღმერთმა გიორგის უთხრა: „სულ შენა ზრუნავ, გიორგი, იმ კაცზე, თორემ ვე თითონ იმას საღ მოაგონდებოდაო“? მეტი რაღა გაეწყობოდა, ღმერთს უარი არ უთქვამს; გიორგი და მიქელ მთავარანგელოზი გაემგზავრნენ, ცოლი უშოვნეს და რაც-კი საჭირო იყო მისთვის ყველაფერი უწყალობეს. მერე როცა წმინდა გიორგიმ იმ კაცის თხოვნა შეატყობინა ღმერთს, რამდენი შვილი მგყობოდაო, ღმერთმა უბასუხა: „გიორგი, ვე სულ შენი საქმა, თორემ იმ კაცს საღ მოაგონდებოდაო: ეხლა რომ იმს შვილი მივცეთ, ქვეყანაზე ადამიანები გამრავლდებიან და ვიწროობა იქნებაო“! მაინც ღმერთმა გიორგის დაუთმო: „ორი შვილი მივცეთ, მაგრამ სიკოცხლის ნახევარ გზას რომ მოიქამენ, მერე დაიხოცნენო“, სთქვა მან. გიორგიმ უბასუხა: „ეჰ, თუ მიცემაა, საბოლოოდ მივცეთ, თორემ ტყუილად რისთვის ვაწვალოთო“? ღმერთმა აქაც დაუთმო. შემდეგაც, როცა ღმერთმა ბრძანა: „ისეთ სეტყვას დაეუშენთ ღმერთისა, რომ ჩვენ დასახლებულ კაცის ყანა მიწასთან გაეასწოროთო“,

¹⁾ ბ. ივ ნიქარაძე სვანურს „მქემთარინზელ“-ს, რომელიც ეთანასწორდება ქართულს „მიქელ მთავარანგელოზს“, შეცდომით „спаситель“-ად სთარგმნის (იხ. Сбор. матер. для опис. мѣст. и плем. Кавказа წიგნი X, 177).

გიორგი, მაშინვე დაეშო ღმერთისაზე და კაცს უთხრა: „ღმერთს ვე მიმიბოდი შეტყარე, რაცა გაქვს სულ მომკე, თორემ ისეთი სეტყვა მოვა, რომ ერთი ღმერთსაც არ შეგვრჩებოა“. კაცმა მომკა ყანა და პური დააბინავა. ღმერთმა ნახა მერე, რომ იმ კაცს პური შინა ჰქონდა, სხვას-კი ერთი ღმერთსაც საგზა-ლიც აღარ შეტყა. მაშინ ღმერთმა გიორგის უთხრა: „ეგ ხომ სულ შენი საქმა, თორემ იმას საღ მოაგონდებოდაო“. მერე გულში თქვა ღმერთმა: „მაშ თუ ეგრეა, იმ დასახლებულ კაცს გადავწამოთ!“ დაეშვა გიორგი ისევ ღმერთისაზე, დაარბია კაცი და უბედურება თავიდან ააციდინა. ბოლოს ღმერთმა თქვა: „ეს სულ გიორგის საქმა, თორემ ის ხომ ამას ვერ მოიგონებდაო. მეტად მოწადინებულია, რომ ეს კაცი დაასახლოს და რადგან ასეა დაეუთმოთო!“¹⁾ ამ სვანურ თქმულებაშიაც ღმერთს, რომელიც სვანურად იწოდება ღმერთ, ანუ ღმრბეთ, ადამიანისათვის ყველაფერი ჰშურს: ადამიანს რომ გიორგი არ ეშველებოდეს არც ერთ სიკეთეს არ უზამს, პირიქით იგი იმდენად გულქვევია, რომ მშობლებს შვილებს აძლევს და ქაბუკად რომ მოღვრდებიან სწორედ მაშინ უნდა როგორმე დაუბოცოს; მისთვის ადამიანის ღმერთის განადგურება, სახლის გადაწვა, სულის ამორთმევა ჩვეულებრივ საქმეს შეადგენს. მაგრამ გიორგის წინააღმდეგ ვერას ვაწყობს ხოლმე. გიორგი რასაც უნდა იმას აასრულებს და ღმერთი იძულებულია დაუთმოს; თუ გიორგი წინააღმდეგობას გაუწყვეს, ღმერთი ვერც ერთ თავის სასჯელს ვერ განახორციელებს ხოლმე. გიორგის მზრუნველებს და ადამიანის მფარველობას საზღვარი არა აქვს: განიზრახავს თუ არა ღმერთი ადამიანის საწინააღმდეგოს, გიორგი მაშინვე დაეშება ღმერთისაზე და ასწავლის, კაცმა თავიდან განსაცდელი როგორ აციდინოს. ერთი სიტყვით წმინდა გიორგი, ყოველად-კეთილი და ძლიერი ღმერთია, უმთავრესი ადგილი უკავია და თვით ღმერთსაც-კი აღემატება.

ყველა ზემომოყვანილ ქართულ თქმულებების შესწავლამ დაგვარწმუნა მაშასადამე, რომ წმინდა გიორგის პირვე-

¹⁾ ეს თქმულება დატკბილია Сборн. матер. для опис. мѣст. и плем. Кавказа, წიგნი X, გვ. 176—187.

ლი ადგილი უკავია და ყველაზე უფროსად ითვლება, რომ იგი გულ-კეთილია და ადამიანის მფარველი, ძლიერებით ყველას, თვით ღმერთსაც-კი სჯობნის.

მეორე ადგილი შემოქმედ ღმერთს ეკუთვნის: იგი არც ყოვლად-ძლიერად ითვლება, არც ყოვლის-მეცნიერად, მკაცრი, თითქმის მრისხანე ბუნება აქვს კიდევ და შურის მიძიებელია.

მესამე ადგილი ელია წინასწარმეტყველს უკავია. იგი წმინდა გიორგისთან შედარებით უძლურია და შემოქმედის ბრძანებას ასრულებს ხოლმე.

მაგრამ მართო თქმულებაში ხომ არ უკუთვნის წმინდა გიორგის განსაკუთრებული პატივისცემა; თვით ცხოვრებაშიაც ქართველი ერი მას ყველაზე მეტად თაყვანსა სცემს. არც ღმერთისა და იესო ქრისტეს, არც ერთ წმინდანის სახელობაზე არ მოიპოვება იმდენი საყდარი საქართველოში, რამდენიც წმინდა გიორგის სახელობაზეა აშენებული. ჯერ კიდევ 1217 წელს მოგზაური თიტმარი (Thietmar) სწერდა, რომ ქართველები წმინდა გიორგის მეტად თაყვანსა სცემენო.¹⁾ ხოლო ვახუშტი აღნიშნავს, რომ საქართველოში „არ არიან ბორცუნი ღ მალაღნი გორანი, რომლისა ზედა არა იყოს შენნი ეკლესიანი წმიდისა გიორგისანიო“²⁾ ამას გარდა ყურადღების ღირსია ის ვარემოება, რომ თითქმის ყველა უმთავრესი და ძლიერი საყდრები და დღეობები საქართველოში წმინდა გიორგის სახელობაზეა: ხევსურეთში, მაგალითად, ხახმატის ჯვარი, გუდანის ჯვარი და სანების ჯვარი ყველანი წმინდა გიორგის საყდრებად ითვლებიან.³⁾ ორი, მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში განთქმული, ხატი კახეთისა—თეთრი გიორგი სოფ. აწყურსა და ალავერდშიაც⁴⁾ ხომ წმინდა გიორგის

¹⁾ Mag. Thietmari Peregrinatio, ed. Laurent, p. 51.

²⁾ Description géographique de la Géorgie, p. 52.

³⁾ დავით გორელი, რამდ. სიტყვა ფშავ-ხევსურ., „ივერია“ 1886 წ. № 243; დავით გორელი, ხახმატის ჯვარობა, „ივერია“ 1889 წ. № 271; ნ. ურბნელი, ეტნოგრ., წერილები, ibid. 1887 წ. № 158.

⁴⁾ ვახუშტი Description géographique და p. 318. 222.

სახელობაზეა; ფშაველებში ცნობილი ძლიერი ლაშარის ჯვარი და მთიულების დიდებული ლომისის ჯვარიც წმინდა გიორგის ხატი; ამას გარდა კახეთში და ქიზიყში შემდეგ სოფელში იცის წმინდა გიორგის განთქმული დღეობა: თელავში, აბმეტაში, კონდოლში, შილაში, გრემში, ყვარელში, ველისციხეში, ეგჯინში, გურჯანში, კარდანახში, სიღნაღში, ბოდბეში, მალაროში, მელაანში, ზიარში, ფხოველში, მანავში, ნინოწმინდაში საგარეჯოში, მარტყოფში, პატარძელში, ხაშში, ყარაბულალში, კურმუხის წმინდა გიორგის საყდარში სოფ. კახის მახლობლად ქართლშიაც ყველა განთქმული დღეობები: გერისთაობა სოფ. არბოში¹⁾, უსანეთობა²⁾, გორის-ჯვარობა³⁾, დანახვისში⁴⁾, ატოცისა⁵⁾ სოფ. ბრეძის მახლობლად—წმინდა გიორგის დღესასწაულად ითვლება. ჩამოთვლილ სოფლებს გარდა ქართლში კიდევ შემდეგ ადგილებში იციან წმინდა გიორგის დღეობა: ახალჯვარი კაკანათბერის ციხის ჩრდილოეთით⁶⁾, ერედვის ციხეში დაბ. ცხინვალის აღმოსავლეთით⁷⁾, ძლიერი ნიში წმინდა გიორგისას ქ. დუშეთის მახლობლად⁸⁾, სპარსის წმინდა გიორგი გერის მთის მახლობელ მთაზე⁹⁾, თელეთების ეკლესია¹⁰⁾, სოფ. ჩხიკვის სამხრეთით მდებარე სამება წმინდა გიორგის ეკლესია¹¹⁾, ს. ყორნთას ატოცის წმინდა გიორგის ჯვარის სასვენი ეკლესია¹²⁾, და სხვა კიდევ

¹⁾ Дубровинъ Исторія войны на Кавказѣ, წიგნი I, გვ. 167—8 და Грузинскія галальшицы, Кавказъ, 1853 г. № 56 და 1847 г. № 3.

²⁾ ვახუშტი, ჯანაშვილის გამ. გვ. 106.

³⁾ ვახუშტი, გეოგრ. (ჯანაშ.) გვ. 81.

⁴⁾ ვახუშტი, გეოგრ. (ჯანაშ.) 80.

⁵⁾ ვახუშტი, გეოგრ. (ჯანაშ.) გვ. 117.

⁶⁾ ვახუშტი, ibid. 81.

⁷⁾ ვახუშტი, ibid. 111.

⁸⁾ Хахановъ Экспедици на Кавказъ, გვ. 61.

⁹⁾ ვახუშტი, გეოგრ. ვახუშტი, ibid. 113.

¹⁰⁾ ვახუშტი, ibid. 63.

¹¹⁾ ვახუშტი, ib. 61.

¹²⁾ ibid. გვ. 50.

მრავალი. დასავლეთ საქართველოში შემდეგ ადგილას იცის განთქმული წმინდა გიორგის დღეობები: სოფ. ჩხარში სადაც მდებარეობს მთავარ მოწამის ბეჭი¹⁾, სოფ. წევას სასწაულთ-მოქმედიანი ხატი²⁾, მრავალძალის წმინდა გიორგი სასწაულთ-მოქმედიანი ჯვართურთ³⁾, სოფელ ველიეთს მთის წვერზე სასწაულთ-მოქმედიანი ხატია⁴⁾, ნაქერალში გაქრილი წმინდა გიორგისა⁵⁾ ძლიერი წმინდა გიორგის ეკლესია ს. ილორში⁶⁾; სოფ. ხინოში⁷⁾, ს. აქვის მახლობლად, სანისლობა, მთაზე⁸⁾, გუნების კარში⁹⁾, ლომის კარში და ს. ცისაში¹⁰⁾, გამოჩინებულის მთაზე¹¹⁾, ს. ჯიხანჯირის წმ. გიორგი¹²⁾, სოფ. ნიგოთში¹³⁾, და სხვაგან კიდევ მრავალ ადგილას. ხალხში გაერცელებულია კიდევ რწმენა, რომ საქართველოში იმდენი წმინდა გიორგის ეკლესია და იმდენი წმინდა გიორგია, რამდენიც წელიწადში დღეებია; ერთი სიტყვით ვახუშტის ზემომოყვანილი ცნობა, რომ მთა არ მოიპოვება საქართველოში, სადაც მის მწვერვალზე წმინდა გიორგის ეკლესია არ იყოსო, ძალიან ვაზვიადებული არ არის და ქვეშარიტებას უახლოვდება.

ერთი სიტყვით, როგორც სახალხო თქმულებების შესწავლა, ისე დღეობებისა და ხატობის დაკვირვება ცხადად ამტკიცებს, რომ ქართველ ერის სარწმუნოებრივ წარმოდ-

¹⁾ ვახუშტი, ib. 272.

²⁾ ვახუშტი, 83. 276.

³⁾ ibid, 284.

⁴⁾ ibid, 285.

⁵⁾ ibid. 293.

⁶⁾ ibid. 304.

⁷⁾ Бакрадзе, Археолог. пут. по Грузии и Аджарѣ, 83 92.

⁸⁾ Бакрадзе, ibid. 104.

⁹⁾ Бакрадзе, ib. 201.

¹⁰⁾ Бакрадзе, ib. 207.

¹¹⁾ Бакрадзе, ib. 234.

¹²⁾ Бакрадзе, ib. 247.

¹³⁾ Бакрадзе, ib. 252.

გენაში უფროსობითა და ძლიერებით პირველი ადგილი წმინდა გიორგის უკავია, მეორე ღმერთს—შემოქმედს, მესამე ელიას.

ხევსურებისა და ფშავლების ხვეის-ბერები ლოცვის დროს წმინდა გიორგის პირდაპირ ღმერთად იხსენიებენ: „ღმერთო იხინკის წმინდა გიორგიე“, ასე დაიწყობენ ხალხმე ლოცვას ისინი ქაღების კურთხევის დროს¹⁾; სვანებიც გიორგის ღმერთის მსგავსად თაყვანსა სცემენ და ღმერთზე ძლიერად მიაჩნიათ²⁾.

ცხადია, რომ ამ შეხედულებას და წმინდა გიორგის განსაკუთრებულ, შემოქმედზე უმეტესს, პატივისცემას ქრისტიანობასა და საეკლესიო მოძღვრებასთან არაფერი აქვს საერთო; პირიქით იგი პირდაპირ არღვევს მას. უეჭველია, მაშასადამე, რომ ჩვენი ხალხის წარმოდგენაში წმინდა გიორგი ძველ, წარმართობის-დროინდელ, მთავარ ღვთაების ადგილი უნდა ეკავოს. რა ღვთაება უნდა ყოფილიყო მერე ის ღვთაება, რომლის ადგილიც ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ჩვენ ხალხის წარმოდგენაში წმინდა გიორგიმ დაიკირა? ამ საკითხის გამორკვევას უკვე აკადემიკოსი აღ. ვესელოვსკი ამ ოცდა-ექვსი წლის წინაღ შეუდგა, მხოლოდ სულ სხვა აზრით: მას უნდოდა გამოერკვია, თუ სად დაიბადა ის წმინდა გიორგის თქმულება, რომელშიაც იგი ვეშაპის დამთრგუნველ გმირად არის გამოყვანილი; ამგვარად ბ. ა. ვესელოვსკის ძველ ქართულ წარმართობის გამორკვევა-კი არა ჰქონია ფიქრად, იგი სრულებით დარწმუნებული იყო მაშინ, რომ ეს საკითხი უკვე გამორკვეულია,— არამედ უნდოდა გაეგო, თუ რომელ წარმართობის დროინდელი თქმულებების გავლენის მიხედვით უნდა შეთხზულიყო წმინდა გიორგისა და ვეშაპის თქმულება. რასაკვირველია, ავტორს ამავე დროს უნდა უნებლიეთ გამოერკვია ის საკით-

¹⁾ დათ გორელა. რამდენიმე სიტყვა ფშავ-ხევსურ. დღესასწაულთა „ივერია“ 1886 წ. № 242.

²⁾ Свящ. Гульбиани. Краткій очеркъ религіозно-нравств. состоянія сванетовъ (Сборникъ матер. для описанія мѣст. и плем. Кавказа, წიგნი X, გვ. 89.)